

Арсеній Яценюк

Банківська Таємниця

часів Помаранчевої революції

Банківська таємниця часів Помаранчевої революції

Арсеній Яценюк

Літературна редакція
Михайло Кухар
Сергій Лямець

Київ
2008

УДК 336.7(477)«2004»
ББК 65.9(4Укр)261
Я92

Загальна редакція: Михайло Кухар, Сергій Лямець
Літературне редагування: Іван Коваль
Коректура: Світлана Балацька

Арсеній Яценюк. Банківська таємниця часів Помаранчевої революції. —
К.: ТОВ «НВП Поліграфсервіс» — 2008. — 270 с.

У цій книзі колишній керівник Національного банку Арсеній Яценюк розповідає про фінансову кризу, яка відбувалася в Україні одночасно з помаранчевою революцією наприкінці 2004 року. Автор вибрав незвичний ракурс. Він зосередився на описі того, як почувалася економіка країни під час наймасштабнішої політичної кризи з часів розпаду СРСР.

Вона була найстрашнішою в історії фінансової системи України, оскільки поєднувала кризу довіри та нестабільність валютної системи. Вже кожен з цих компонентів міг коштувати економіці багатьох років успішного розвитку. Зусилля Національного банку та комерційних банків щодо подолання фінансової кризи являють собою унікальний досвід, рівного якому досі не було в світовій економіці.

Протягом ХХ століття абсолютна більшість подібних потрясінь закінчувалися повним крахом банківської системи країни, за яким слідувало багаторічне відновлення економіки. Останні приклади фінансових катаклізмів зустрічаються в історії Бразилії, Аргентини, а також під час всесвітньої Азійської кризи 1997 року, відголоси якої відчувалися також і в нашій країні. Унікальність ситуації 2004 року полягає в тому, що українська банківська система не лише вистояла у вкрай складних умовах, але і прискорила темпи зростання відразу після закінчення помаранчевої революції.

Не виключено, що автор замислював свою книгу як монографію для макроекономістів і працівників центральних банків усього світу. Спеціально для них детально описано дії з подолання кризи, а також приведено статистичні матеріали, що відображають події осені 2004 року в щоденному розрізі.

Однак, завдяки живому та доступному опису подій, Арсенію Яценюку вдалося створити своєрідний економічний детектив. У результаті книга не тільки легко сприймається, але й дає унікальне розуміння найскладніших макроекономічних понять навіть невідготовленому читачу.

ISBN 978-966-8618-22-2

Всі права захищені. Жодна частина цієї книги не може бути відтворена у будь-якій формі, повністю або частково без письмового дозволу на це автора.

© Арсеній Яценюк, 2008.

© ТОВ «НВП Поліграфсервіс», 2008.

*Присвячую цю книгу
Наталії Іванівні Гребеник*

Зміст

Автор про себе	7
Вступ	9

Розділ 1. Вирішальна ніч	13
---------------------------------------	-----------

Розділ 2. 2004 рік. Економічне середовище

УКРАЇНУ ВВАЖАЛИ ТИГРОМ	21
НЕВИГЛАСТВО – ГОЛОВНИЙ СИСТЕМНИЙ РИЗИК	27
ПРИМУСОВИЙ ГАРТ	35
ПОЛЮВАННЯ НА СМІТНИКИ	49
НАЦБАНК ДОВЕЛОСЯ ПЕРЕБУДУВАТИ	55

Розділ 3. Як почалася криза. Перші хмари

СОЦІАЛЬНІ ВИПЛАТИ	62
НАЦБАНК І ПОЛІТИКА. АТАКА НА «МРІЮ»	66
НАС ЗАВАЛИЛО ГРІШМИ	73
ПРИДУШЕННЯ ІНФЛЯЦІЇ	79
РИНКОВІ МЕТОДИ НЕ СПРАЦЮВАЛИ	89
КОРИДОР І ГОТІВКОВІ ІНТЕРВЕНЦІЇ	95
РЕГУЛЯТОР ЗАЙНЯВСЯ ПРОПАГАНДОЮ	100
БАТІГ ВІД НАЦБАНКУ	104
НЕМАЄ ГРОШЕЙ – НЕМАЄ КРИЗИ	109
КРИЗА НА СПАДІ	112

РОЗДІЛ 4. Пік кризи

ШВЕЙЦАРСЬКИЙ ГОДИННИК З УКРАЇНСЬКИМ МЕХАНІЗМОМ	119
КРИЗУ СПРОВОКУВАЛИ ПОЛІТИКИ	127
ВІДНОВЛЕННЯ КРИЗИ	135
ПК КРИЗИ І СТВОРЕННЯ ПОСТАНОВИ № 576	139

<i>Додаток 1 до розділу 4 Пряма лінія виконуючого обов'язки голови Нацбанку Арсенія Яценюка з читачами газети «Факти і коментарі». 7 грудня 2004 року.....</i>	<i>146</i>
--	------------

<i>Додаток 2 до розділу 4 ПОСТАНОВА від 30 листопада 2004 року № 576.....</i>	<i>152</i>
---	------------

Розділ 5. Вижили всі

ПОЛІТИКИ ЗАСПОКОЇЛИСЯ	156
СУДДІ БОЯЛИСЯ НАМ ЗАВАЖАТИ	164
<i>Додаток 1 до розділу 5. Перелік основних публікацій в ЗМІ про період кризи</i>	<i>169</i>
РЕАЛІЗАЦІЯ ПОСТАНОВИ № 576	173
ЗАКІНЧЕННЯ КРИЗИ. ЗВІЛЬНЕННЯ З НАЦБАНКУ....	200

КОМЕНТАРІ

<i>Олександр Шлапак, у 2002-2004 роках — заступник голови правління Національного банку, куратор банківського нагляду.</i>	<i>208</i>
<i>Олександр Шлапак</i>	<i>214</i>
<i>Олександр Деркач, у 2004 році — співвласник і голова правління банку «Аваль».</i>	<i>217</i>
<i>Камен Захарієв, у 2004 році — глава українського представництва Європейського банку реконструкції та розвитку.....</i>	<i>222</i>
<i>Борис Тимонькін, восени 2004 року — голова правління Укрсоцбанку.....</i>	<i>223</i>
<i>Борис Тимонькін</i>	<i>226</i>
<i>Андрій Пишиний, у 2004 році — перший заступник голови правління Ощадбанку.</i>	<i>231</i>
<i>Роман Жуковський, восени 2004 року — заступник керуючого київським обласним філіалом Укрсоцбанку.</i>	<i>239</i>
<i>Джеффри Р. Френкс, колишній старший постійний представник МВФ в Україні</i>	<i>243</i>
<i>Юрій Якуша, заступник виконавчого директора МВФ від групи країн на чолі з Голландією та Україною</i>	<i>250</i>

Додаток. Таблиця фінансового моніторингу МВФ (період кризи с 1.10.2004 по 1.01.2005).....	256
--	------------

Автор про себе

В першу чергу я вдячний родині:
батьку, мамі, сестрі, дружині та дітям.
А думку про мене ви сформуєте після того як
прочитаєте мою книгу.

Вступ

У травні 2005 року я зателефонував Наталії Гребеник, директору департаменту монетарної політики Національного банку України. На той час я був призначений заступником голови Одеської обласної державної адміністрації. Звільнення з Національного банку сталося 7 лютого, воно було швидким і болісним. Втім, мені вдалося зберегти чудові стосунки з багатьма колишніми колегами, і ми іноді спілкувалися.

У розмові з Наталією Іванівною я вперше згадав, що хочу написати книгу про кризову ситуацію на фінансовому ринку України восени-взимку 2004-го.

З того часу минуло три роки. Після роботи на посаді першого заступника глави Одеської обласної адміністрації я працював міністром економіки України, а з 20 вересня 2006 року я обіймаю пост першого заступника глави Секретаріату Президента. З березня 2007го був призначений міністром закордонних справ - так і дістався до посади Голови Верховної Ради України. Невеликий проміжок вільного часу знайшовся лише між цими призначеннями. Я вирішив: саме час писати книгу. Незважаючи на катастрофічну зайнятість, роботу вдалося закінчити.

Через три роки можна вигадати багато причин, чому з'явилася ця книга. Головна з них — моє бажання описати події об'єктивно.

Не секрет, що історію часто переписують під себе. На жаль, щось схоже відбувалося і в цьому випадку. Вже взимку 2005 року, коли стан банківської системи нормалізувався, випадкові люди почали приписувати собі заслуги у подоланні кризи. Мене завжди дивували їхні розповіді — і реальність виглядала інакше, і герої оповідей займалися зовсім іншими речами. У цій книзі я хочу розставити всі крапки на «і». Дуже не хотілося б, аби події осені-зими 2004 року були спотворені так само, як і вся історія України.

Працюючи над книгою, я зіткнувся з великою проблемою. Восени-взимку 2004 року в Україні від-

булася помаранчева революція, і дехто схильний розглядати все, що відбувалося у банківській системі, через призму політики. Моє завдання було іншим — не політизувати книгу. Я прагнув менше говорити про окремих персонажів і описував ситуацію в цілому. Конкретику можна знайти в коментарях банкірів, бізнесменів і політиків. Спеціально попросив очевидців тих подій розповісти про пережите і пообіцяв опублікувати їхню точку зору, навіть якщо я думаю інакше.

Прагнучи бути об'єктивним, я намагався не створювати академічну працю. Книга виявилася б надто складною для сприйняття і не зацікавила нікого, окрім учених. Звісно ж, видання відтворює події у банківській системі, і спрощення тексту було б іншою крайністю. Тому події описуються живою мовою, щоб навіть найскладніші терміни були зрозумілими. Сподіваюся, мені вдалося створити максимально зручний продукт, який однаково добре сприймуть і студенти, і депутати.

Напевно, книга зацікавить також працівників центральних банків інших країн. Україна продемонструвала рідкісний приклад успішного подолання одночасно двох криз — валютної і довіри. Спеціально для експертів наведено числові дані і тексти найбільш значущих документів, які дозволять зрозуміти, як саме діяв Національний банк в умовах кризи.

Присвячую цю книгу Наталії Іванівні Гребеник. Безмежно вдячний їй за все, чому вона мене навчила. На світі дуже мало людей, настільки відданих своїй справі.

*З повагою,
Арсеній Яценюк*

Розділ 1. Вирішальна ніч

У понеділок, 29 листопада 2004 року, в Національному банку зібралися перші особи десяти найбільших банків країни. Інших 150 установ представляла Асоціація українських банків. У повному складі було присутнє правління регулятора.

Ми збиралися порадитися, як діяти в умовах кризи, що неминуче насувалася на фінансову систему. На моєму столі лежав попередній проект майбутньої постанови № 576.

Ситуація за вікнами Нацбанку у той час була революційною. Вулиці наводнилися демонстрантами, хоча машини ще могли під'їхати до будівлі регулятора на Інститутській. 22 листопада закінчився другий тур виборів Президента. Опозиція не визнала його результати і вивела своїх прихильників на вулиці.

На тлі політичного протистояння прозвучали різкі висловлювання на адресу фінансової системи. З одного боку, провідні політики заявили, що банки знаходяться на межі розвалу. З іншого — закликали забирати гроші з депозитів у банках, якими володіють олігархи з протилежного табору.

І вже з п'ятниці, 26 листопада, населення кинулося забирати з банків гроші — спочатку в східних регіонах, а потім і по всій території країни. Частина людей повірила політичним гаслам, але основна кількість вкладників просто злякалася. Перед банкоматами і касами шикувалися довгі черги охочих не лише зняти зарплату з поточного рахунку, але і достроково розірвати депозитний договір. Уже в понеділок ситуація остаточно вийшла з-під контролю, і банківській системі залишалося жити від сили тиждень.

Гадаю, мало хто тоді усвідомлював, що у разі її краху апокаліпсис чекав не тільки банкірів, але і все населення. Економіка припинила б платежі,

люди не одержували б зарплати. Україна повернулася б на початок 1990-х років.

Країна без банківської системи — це тіло, раптово позбавлене крові. На перших порах нічого б не змінилося, і економіка навіть могла б виглядати здоровою. Але існувала б вона уже за законами первіснообщинного ладу. Розкладання стало б швидким і незворотним. Навіть комуністи, які мріяли створити господарство без грошей, зрештою визнали їх необхідність.

Дивно, але я був налаштований оптимістично, хоча якийсь час зовсім не знав, що робити. Деякий час довелось присвятити експерс-аналізу двох десятків фінансових криз, що сталися в інших державах. Це майже не допомогло — в жодній країні світу не було нічого подібного. Окрім того, чужий досвід додавав песимізму: як правило, кризи закінчувалися плачевно для банківської системи. Стало зрозумілим, що розраховувати ми можемо тільки на себе і на банкірів. Тішило лише те, що ажіотаж серед населення розгорівся у вихідні дні. Ми мали дві доби на роздуми.

У будинку Національного банку тривала напружена робота. Щодня у великому залі нарад поруч з кабінетом голови збиралося правління, і ми влаштували багатогодинні мозкові штурми. В цілому співробітники Нацбанку показали себе справжніми бійцями. Втім, як свідчить народне прислів'я, в сім'ї не без виродка. Знайшлося і в центральному апараті НБУ кілька людей, які блокували роботу і умишляли зло. Не називатиму їхні імена, але сподіваюся, вони пам'ятають свої дії у дні кризи і згодом, коли Володимир Стельмах повернувся в крісло глави Нацбанку.

Правління працювало у мене в кабінеті, і всі діяли дуже чітко. Ставилось завдання, і робоча група синтезувала ідеї. Кожний нюанс я виносив на обговорення, не покладаючись на власний досвід, хоча остаточне рішення доводилося приймати самому.

Побоюючись просочування інформації, правління свідомо не залучало до розробки антикризової постанови територіальні відділення НБУ. Втім, їм було розіслано телеграми з проханням вносити свої

пропозиції. Особливої ініціативи регіони не проявили, переважно вони лише оперативно інформували правління Нацбанку про стан справ в областях.

Попередній варіант антикризової програми було створено вже 26 листопада. Згодом приблизно половина пунктів цього документа перекочувала в постанову № 576. Вже початковий варіант ухвали був дуже жорстким. Національний банк відмовився від рекомендацій і запровадив практику жорстких розпоряджень. Ми повинні були перекрити всі щілини, через які гроші могли б піти з банківської системи. Після цього члени правління часто телефонували один одному і зустрічалися з керівниками найбільших банків, щоб вдосконалити формулювання.

Добре пам'ятаю обличчя банкірів, які збиралися у моєму кабінеті в кінці листопада. Усі без винятку були налаштовані песимістично. Люди, котрі робили бізнес у неспокійні 1990-ті, в листопаді 2004 року чекали повного краху системи. Відрізнялися лише прогнози стосовно дати кінця цього процесу. А у тих, кому пощастить вижити, активи та особисті статки зменшаться у багато разів.

Не слід забувати, що практично всі присутні банкіри пережили на своїх посадах сумнозвісний 1998-й рік. Тоді після дефолту з внутрішніх і зовнішніх облігацій уряду і оголошення примусової реструктуризації цього боргу Нацбанк також заспокоював банкірів. Регулятор казав, що для розрахунку з нерезидентами, які йдуть з ринку, і з населенням, охопленим панікою, в резервах достатньо грошей. А потім узяв і обвалив курс майже удвічі.

Більшість банкірів з'явилися в Нацбанку в суботу вранці, інші — увечері в неділю. Вирішальна зустріч відбулася надвечір у понеділок, 29 листопада. Скликати банкірів довелося потай, аби інформація не потрапила в пресу. В нагоді стала створена свого часу база даних, куди було внесено буквально всю інформацію про них, включаючи телефони друзів.

Спочатку довелося диктувати гостям пропозиції Нацбанку, але зворотної реакції майже не було.

Банкіри були розгублені. В повітрі витав запах війни. Величезний зал, в якому ми збиралися, був яскраво освітлений. У мене ж складалося враження, що в приміщенні панувала напівтемрява. Втім, незабаром вона почала розсіюватися. Банкіри прочитали запропонований нами документ, і почалася прекрасна колективна робота. До кінця дня в суботу основна частина антикризової постанови була готова.

Слід віддати належне керівникам банків — вони чесно розповідали про стан справ у своїх установах, нічого не приховуючи. Дехто привіз із собою готові пропозиції щодо виходу з кризи. Це був ключовий момент. Хоча саме Нацбанк ініціював обговорення, неправильно вважати, що саме регулятору належить головна роль у розробці ухвали № 576. Спочатку в нашому проекті не було дуже багатьох механізмів, які з'явилися в підсумковому документі. Постанова спрацювала лише завдяки тісному співробітництву НБУ і банків. Якби регулятор відстоював лише власні ідеї, ситуація вийшла б із-під контролю.

Найактивніше працювали Олександр Дубілет із Приватбанку і Борис Тимонькін із Укрсоцбанку. Перший, наприклад, запропонував знизити швидкість проведення платежів. Наші банки завжди пишалися тим, що з кінця в кінець країни гроші йдуть п'ятнадцять хвилин. В умовах кризи ця швидкість могла занапастити банк — всього за годину стійка установа могла перетворитися на банкрута. Тому Дубілет запропонував передбачити в проекті постанови відстрочку з платежів на один день. Лише це давало величезний приріст стабільності в рамках системи.

Якийсь час мовчав Олександр Деркач з «Авалю». У нього була найважча ситуація, і надто активна участь виглядала б з його боку як захист власних інтересів. Та згодом і він долучився до праці.

Керівник Промінвестбанку Володимир Матвієнко жодного разу так і не з'явився на нарадах, де розроблялася ухвала, і замість себе делегував заступника Тамару Шульженко. Олександр Сорокін із Укрексімбанку відмовчувався і лише зрідка брав участь у бесіді.

Дехто зовсім ігнорував процес. Наприклад, Микола Суганяка з Ощадбанку не дуже розумів, що відбувається, і впав у депресію. Згодом довелося усунути його від виконання обов'язків голови правління — порушуючи обмеження НБУ, він видав крупний кредит.

Це була детективна історія. Я нічого не знав про цю операцію, але у моїй приймальні того ж дня пролунав анонімний дзвінок. Голос повідомив, що Ощадбанк оформив кредит телеканалу «Інтер», і навіть назвав номер платіжного доручення та час проведення операції. Інформацію перевірили. Виявилось, що через обхідну схему з банку пішли гроші. Оскільки телеканал контролювався СДПУ (о), преса заявила, що Національний банк дозволив соціал-демократам вкрасти гроші на вибори, і я був у цьому матеріально зацікавлений. Довелося припинити подібні чутки, звільнивши Суганяку. Кредит було анульовано.

Обговорення проекту антикризової постанови було дуже гарячим. Ми розмовляли сухою технічною мовою, але періодично занурювалися в деталі, заходили в глухий кут і навіть переходили на відверту лайку. Періодично лунало риторичне «все розвалиться до чортової матері». Мені довелося контролювати і навіть стримувати свої емоції, хоча в тій ситуації це було досить важко.

Головною для нас усіх була відповідь на запитання «що робити з вкладниками». Своїми діями вони зневоднювали банки і чинили страшний тиск на курс. Олександр Дубілет запропонував: «Давайте зовсім заборонимо забирати гроші». Тут же наші юристи почали переконувати, що цього робити не можна. Вони мали рацію, адже заборона на дострокове вилучення депозитів не була юридично бездоганною, і всі це розуміли.

Пам'ятаю, у мить, коли прозвучала пропозиція Дубілета, я придумав і записав у проекті постанови ідеальний варіант, який би цілком відповідав законодавству. На жаль, він зводився до того, що в країні треба було вводити тимчасову адміністрацію і перепризначувати голів правління як тимчасових

адміністраторів. Формальні причини для цього були: падіння залишків на коррахунках, невиконання всіх нормативів і різке зростання неповернення кредитів.

Ми боялися, що негативний ефект від введення тимчасових адміністрацій в кожному банку буде вдсятеро більшим, ніж від розширеного тлумачення прав Нацбанку на заборону щодо дострокового вилучення депозитів. Крім того, це означало відкликання всіх кредитних ліній іноземних банків. Кредитори заблокували б і відібрали через суд усі валютні ресурси наших банків. Де-факто, відбувся б масштабний дефолт. Це була б повна катастрофа, яку ніяк не можна було виправдати юридичною чистотою схеми. У результаті до остаточного тексту ухвали увійшла пропозиція Дубілета.

Після дискусії від багатьох неадекватних ідей довелось відмовитися. Наприклад, обговорювалася пропозиція запровадити банківські канікули, щоб на кілька днів закрити установи. Майже одразу ми змушені були визнати, що це лише поглибить кризу.

Увечері в понеділок, 29 листопада, ми, нарешті, закінчили консультації з банкірами. Після шести годин наполегливої роботи ідеї вичерпалися, і ми вирішили розійтися. На столі лежав проект постанови, відомої під номером 576. Ми з заступником голови Нацбанку Олександром Шлапаком і директором департаменту монетарної політики Наталією Гребеник ще на деякий час залишилися в кабінеті, щоб допрацювати деталі. Потім проект віддали керівнику юридичного департаменту Василю Пасічнику, який до ранку перетворив його на готовий документ.

З Пасічником мені довелося сперечатися дуже довго. Він був упевнений, що постанову № 576 не можна вважати легітимною. Василь Васильович переконував, що будь-який суд зможе відмінити документ. Якась бабуся, казав він, прийде достроково зняти депозит, а їй відмовлять, посилаючись на заборону НБУ. Бабуся помре прямо в операційному залі банку, після чого в Національний банк завітає прокурор з ордером на арешт авторів документа за звинуваченням у доведенні до смерті.

Аргумент Пасічника був розумним, тому ми попередили банки, що в особливих випадках все ж варто повертати депозити. Заклади і самі не бажали неприємних ситуацій. Найбільш галасливих вкладників представники банків виводили з черги, тиенько видавали їм гроші і випускали на вулицю через запасний вихід.

Як юрист зі стажем, я довго шукав в законодавстві і знайшов кілька документів, які все-таки дозволяли нам здійснити задумане. На крайній випадок у мене були в запасі більше десяти ухвал про роботу банківської системи в особливий період — ці документи були прийняті за кілька місяців до початку кризи. Правда, вони створювалися на випадок війни. Проте я був упевнений, що тогочасну ситуацію можна було сміливо вважати особливим періодом, і заявив про це Пасічнику. Слід віддати належне Василю Васильовичу — він підписав постанову, хоча сумніви щодо її легітимності у нього все ж залишилися.

На моє прохання голова правління одного з банків першої десятки в судовому порядку фактично визнав законність дій Національного банку. Згідно з одержаним рішенням, повинна діяти або постанова № 576, або інший аналогічний за змістом акт. Цей документ лежав у мене в робочому кабінеті на випадок, якби якийсь вкладник відмінив через суд ухвалу НБУ, і до нас би прийшов судовиконавець. На щастя, цього не трапилося — ніхто не здогадався скасувати постанову № 576.

Перед тим як роз'їхатися, керівники банків першої десятки встали і довго аплодували. Це були овації не Національному банку, а самим собі, своїй рішучості. Постанова № 576 стала підсумком спільної праці. Оскільки ми вислухали і обговорили всі пропозиції, з'явилися оптимізм і надія, що ситуація продумана найкращим чином. У нас було головне — глобальне рішення. Залишалось діяти злагоджено і виконувати директиви.

Звичайно, повної упевненості в ефективності ухвали не було. Всіх без винятку діяли сумніви. Випивши по чарці коньяку, ми із заступником голови НБУ Олександром Шлапаком замислилися: чи до-

статньо буде вжитих заходів, чи спрацюють вони, чи буде процес керованим? Адже, окрім банкірів, було ще чотирнадцять мільйонів вкладників, які могли відреагувати на обмеження по-іншому. Ми знали, що вранці у понеділок сотні тисяч людей прийдуть у відділення банків, щоб забрати мільярди гривень зі своїх депозитів. І Національному банку, і всій фінансовій системі України належало пройти найсерйознішу за всю історію перевірку на міцність.

Ми знали, що найважче буде погасити перший імпульс людей. Розгнівавшись, вони могли розпочати бунт. Більшість вкладників втратили свої гроші в Ощадбанку СРСР, і восени 2004 року могли повторитися реальні сімейні трагедії. Я уявляв собі, як у кожній другій квартирі України на кухні збирається сім'я, і дружина картає чоловіка: «Знову у нас залишилися тільки книжки! Знову нас обдурили! Я говорила, що гроші треба було витратити — купити телевізор, машину або дочці квартиру!» В іншій половині сімей звучало б: «Потрібно було купити валюту — тепер жити нема за що».

Щоб протриматися перші дні після введення постанови, на тому ж засіданні, 29 листопада, був затверджений план піар-кампанії. Ми домовилися, що керівники НБУ і комерційних банків вже з першого дня дії ухвали активно пояснюватимуть населенню суть запроваджених обмежень. Найбільші банки сформували спільний бюджет, з якого впродовж грудня фінансувалися публікації в пресі та розміщення сюжетів на телебаченні. Розпорядником проекту став Олександр Дубілет, який мав безперечний авторитет серед присутніх. Окрім центрального бюджету, кожен банк спирався на власні ресурси.

Наступного дня, 30 листопада, банкіри зібралися в НБУ на велику прес-конференцію, куди були запрошені центральні ЗМІ України. Тоді ми вперше розповіли журналістам про обмеження на фінансовому ринку. Напруга була неймовірна: нам з усіх сил доводилося демонструвати упевненість в завтрашньому дні, а її не було. Затамувавши подих, всі чекали, як відреагує населення. Протягом одного-двох днів воно мало або піти штурмом на банки, або остаточно заспокоїтися.

Розділ 2. 2004 рік. Економічне середовище

УКРАЇНУ ВВАЖАЛИ ТИГРОМ

Україну в 2003-2004 роках називали не інакше як «східноєвропейським тигром», за аналогією з «азіатськими тиграми» — Південною Кореєю, Малайзією, Сінгапуром. Темпи розвитку нашої країни були високими навіть у порівнянні з іншими перехідними економіками. В 2003 році валовий внутрішній продукт виріс на 9,6%, а в 2004-му — на 12,1%. Спостереження показували, що схожими темпами розвивалася і тіньова економіка, яка за розміром складала приблизно 60% легальної. Такі успіхи демонстрували хіба що Китай або Індія.

Макроекономічним показникам України задрив увесь світ. Виробництво в державі розвивалося величезними темпами, забезпечуючи надходження рекордних об'ємів валюти, зростання доходів населення і бурхливе становлення банківського сектору.

Статистика звучить сухо, але будь-який житель України міг сказати, що з початку нового століття держава дуже змінилася. Вже не було тотального дефіциту продовольства і ненажерливої інфляції, що нищила заощадження. В країні ходила справді надійна національна валюта — гривня. Державний бюджет з 2000 року успішно виконувався, а вертикаль влади працювала досить злагоджено. Поступово збільшувалися доходи населення, хоча й досі в регіонах багато людей живуть за межею бідності.

Макроекономічні постулати свідчать, що стан економіки може негативно впливати на банківську систему і курс національної валюти лише у випадку, якщо такі проблеми, як негативне сальдо поточного рахунку платіжного балансу або стагнація виробництва, існують дуже довго. Але в Україні до настання кризи 2004 року все було навпаки.

Звичайно ж, ціни росли більшими темпами, ніж у розвинених країнах. Цього неможливо було уникнути. Вважається, що інфляція до 10% у рік благотворно впливає на розвиток будь-якої перехідної економіки, оскільки збільшує прибутки корпорацій. А разом з ними — і загальний добробут нації.

В Україні інфляція на рівні 8% у рік вважалася природною платнею за існуючі недоліки. Ціни росли через постійні диспропорції в розвитку галузей і секторів, спричинені існуванням природних монополій і недосконалою структурою державного управління. І в 2003-му, і в 2004 роках внаслідок дефіциту і бездіяльності влади дорожчали продукти харчування — хліб, м'ясо, яйця, молоко. Згодом росли ціни на інші групи товарів.

У країну імпортувалася інфляція з-за кордону. Вона виникала як наслідок залежності України від зовнішніх чинників і ризиків. Наприклад, енергоресурси ввозяться з Росії, а Москва орієнтується на світові ринки. Ще один істотний проінфляційний чинник — подорожчання євро проти долара, до якого фактично прив'язана гривня. Третина імпорту в Україну поставляється з євросони. Євроінфляція додала до нашого індексу споживчих цін приблизно 2%.

Крім того, вже в 2004 році була очевидною тенденція, що повною мірою виявилася у 2005-му. Платоспроможний попит перевищував товарну пропозицію. Українська економіка була не готова в короткі терміни виробити стільки продукції, щоб компенсувати приріст доходів населення. В той же час уряд не міг покрити попит населення за рахунок імпорту, бо для цього довелося б істотно змінювати законодавство.

Єдиним порятунком в цій ситуації могли стати банки і інвестиційні фонди, які б накопичували надлишки грошей і вкладали їх. Проте в умовах української економіки це було неможливо. Як наслідок, в країні спостерігалася класична інфляція попиту.

Та все ж, незважаючи на бурхливий розвиток і диспропорції, за 2003 рік ріст цін виявився цілком прийнятним — 8,2%. В 2004-му інфляція переви-

щила однозначну величину і складала 12,3%. Це був перший рік вкрай високого зростання цін після подолання азіатської кризи 1998 року. І все-таки я допускаю, що інфляція виявилася б меншою, якби не було політичної кризи 2004 року. Не секрет, що таке грандіозне підвищення цін було спровоковане різким збільшенням соціальних витрат уряду.

Безумовно, українська економіка мала багато проблем. Головна з них — величезні галузеві диспропорції. Більшість секторів знаходилися в занепаді ще з часів проголошення Україною незалежності. Русійною силою розвитку економіки довгі роки залишалися галузі важкої промисловості, серед яких виділялися металургія, хімія і машинобудування. В 2003 році промислове виробництво збільшилося на 15,8%, а в 2004-му — на 12,5%.

Такі чудові темпи супроводжувалися значними інвестиціями в основний капітал — вони виростили на 31,3% і 28% відповідно. Незважаючи на наближення президентських виборів, великі підприємства обновлювали устаткування, зводили нові будівлі. Вони не чекали прикращів від політичних процесів. Потрібні були справжні потрясіння, щоб у виробників зменшився оптимізм. Так і сталося, але рік потому. Спочатку осіння криза, а потім, як і зараз, шокова терапія від уряду Юлії Тимошенко призвели до того, що в 2005 році капітальні інвестиції збільшилися всього на 1,9%. Такий показник — чітка ознака стагнації.

Не повинно бути ілюзій. В 2004 році всі розуміли, що Україна демонструвала рекордні темпи розвитку виключно завдяки сприятливій ситуації на зовнішніх ринках. Великі підприємства-експортери, в основному металургійні і хімічні комбінати, щосили користувалися сприятливою кон'юнктурою. За одинадцять місяців 2004 року експорт чорних металів збільшився на 57,9%, металоконструкцій і хімічної продукції — на 40%, галузі машинобудування продали за кордон на 60% більше.

Підсумкове сальдо балансу зовнішньої торгівлі товарами і послугами за одинадцять місяців 2004 року становило 4,76 млрд дол. — в 3,3 разу більше, ніж роком раніше. У першому кварталі 2003 року частка

експорту у ВВП складала 69,3%. Вже на початку 2004-го цей показник виріс до 81%.

Слід визнати: ці цифри були істотно завищені за рахунок фіктивних операцій. Зокрема, завдяки псевдоекспорту, коли вивіз товару декларувався і враховувався митною статистикою, проте фізична поставка не здійснювалася. Робилося це для отримання відшкодування ПДВ з держбюджету. Разом з тим, обсяг імпорту знижувався. Щоб не платити мита і ПДВ, при ввезенні товарів декларувалася їх менша вартість, а частина товарів надходила контрабандою. Таким чином, виходило рекордно велике позитивне сальдо поточного рахунку платіжного балансу, якого в реальності не існувало.

Ми в Національному банку розуміли справжній стан речей і враховували це у своїй роботі. Всі міжнародні експерти, з якими я спілкувався, сходилися на думці, що при такому великому позитивному сальдо поточного рахунку платіжного балансу в країні не може йтися про девальвацію. Навпаки, вони умовляли Нацбанк провести ревальвацію. Доводилося особисто переконувати, що питання надмірно позитивного сальдо лежить не стільки в площині макроекономіки, скільки належить до спотворень статистики через проведення тіншових операцій. В таких умовах не можна робити впевнені курсові прогнози.

Та все ж потрібно визнати, що експортні надходження були головним джерелом розвитку економіки країни в 2000–2004 роках. Великі об'єми валюти, ввезені експортерами, йшли на підвищення зарплат, придбання нового обладнання або просто на покупку нерухомості і автомобілів. А це вже було передумовою створення внутрішнього попиту — альтернативного експортові джерела розвитку економіки. Одна з явних ознак збагачення нації — відродження будівельної галузі, а також активного ввезення в країну нових автомобілів.

Відразу обмовлюся, що Національний банк сприймав тогочасні процеси критично. Великі інвестиції в предмети споживання — це проблема України. Лише в неправильно працюючій економіці нація може дозволити собі купувати нові дорогі

автомобілі, тим більше в кредит. В розвинених країнах всі розсудливі люди вкладають гроші в примноження сімейного капіталу. США, Великобританія, Франція сторіччями йшли до нинішнього рівня добробуту, там присутня культура формування капіталу. В цих державах мільярдери їздять на старих «Олдсмобілях», тому що всі гроші інвестовані в справу.

В Україні ж замість культури формування є культура проїдання капіталу. Замість бажання примножити виникає жага витратити. Причому в кредит. Дуже дивно, що сьогодні це подається як позитивна тенденція. Справді, в США і Європі всі живуть в кредит. Але там і ступінь розвитку економіки зовсім інший, там дуже складно знайти неосвоєну нішу для початку бізнесу. В Україні все ще існує безліч можливостей для інвестування.

Інша справа, що в нашій країні не створені умови для грамотного вкладення грошей. Почати власний бізнес україноцям складно, і в результаті заощадження українців розподілені між трьома інструментами: валютою, банківськими депозитами і нерухомістю. Це проблема нашої нації, і вона досі не вирішена.

На фоні зростаючої економіки навіть у жовтні 2004 року ніхто не чекав кризи. Урядові делегації з України, до складу яких обов'язково входили представники Національного банку, об'їздили тоді весь світ. В Західній Європі збиралися величезні зали, щоб послухати, що скаже перший віце-прем'єр Микола Азаров або перший заступник глави Нацбанку Арсеній Яценюк. Експерти міжнародних організацій і бізнесмени з різних країн в один голос заявляли: Україна має велике майбутнє. Наші виступи лише зміцнювали віру в безхмарний завтрашній день.

Користь від поїздок була як мінімум у тому, що міжнародні інвестори із задоволенням скуповували на зовнішньому і внутрішньому ринках державні облигації України. В 2003 році були розміщені десятилітні євробонди на мільярд доларів з рекордно малою прибутковістю — 7,65% річних. В березні 2004-го вдалося вийти на ще нижчу ставку — 6,875%, під яку уряд залучив 600 млн дол. Навіть

напередодні виборів, улітку 2004 року, інвестори купили п'ятирічні єврооблігації України ще на 500 млн дол.

Нерезиденти активно завозили валюту в Україну, конвертували її в гривню і купували ОВДП і ПДВ-ОВДП, вклавши в ці папери за рік 407 млн дол. Ніхто з них навіть не допускав, що намічені на осінь вибори можуть хоч якось перешкодити розвиткові економіки або похитнути курс гривні. В це не вірили і в уряді. Експерти усіх рівнів в один голос стверджували, що економіка і політична сфера країни живуть окремо одне від одного.

Аналітики Нацбанку прогнозували, що за три-чотири місяці з країни піде валюта максимум на мільярд доларів. Це була досить песимістична оцінка. Вона враховувала той факт, що під кінець 2004 року умови роботи на зовнішніх ринках вже погіршилися. Восени впали ціни на метал і хімічну продукцію, різко скоротивши прибутки українських підприємств. За підсумками дев'яти місяців 2004 року частка експорту у ВВП скоротилася до 56,8%. Промислове виробництво почало поступово уповільнювати зростання.

Та все ж базис росту економіки, створений за підсумками дев'яти місяців 2004 року, виявився більш ніж ґрунтовним. Враховуючи такий набуток, не можна було навіть припускати настання кризи в економіці. Грошей у банківській системі було більш ніж достатньо, і зниження валютних надходжень експортерів не могло стати каталізатором осінньої фінансової кризи. Лише з січня по вересень НБУ викупив майже 4,6 млрд дол., емітувавши замість них 25 млрд грн. В іншій країні вливання такої кількості грошей у фінансову систему привело б до масштабної інфляції. Проте економіці України настільки бракувало грошей, що вона без шкоди для себе увібрала майже половину. Іншу зібрав Нацбанк — він регулярно відкачував з системи надмірну ліквідність.

Враховуючи, що НБУ викупив 4,6 млрд дол., загрози для фінансової системи не було навіть у найстрашніших прогнозах. Уряд і Національний банк упевнено дивилися в майбутнє. Визнати, що про-

гноз про відтік максимум мільярда доларів був помилковим, довелося лише в кінці жовтня під тиском абсолютно несподіваних обставин.

Фінансову кризу осені 2004 року спровокували виключно політичні чинники. Економіка країни і банківська система в той період демонстрували дуже хороші показники. Вони гарантували, що рік закінчиться добре, навіть якщо динаміка виробництва в осінньо-зимовий період виявиться млявою. Збити позитивні тренди змогли лише необережні заяви політиків, спроби створити автономні республіки у складі України і заклики забирати гроші з банків, контрольованих олігархами з протилежного табору. Не було б цього — фінансова система пережила б навіть типові для періоду виборів коливання на валютному ринку, а також тимчасову нестачу гривні на рахунках.

НЕВІГЛАСТВО — ГОЛОВНИЙ СИСТЕМНИЙ РИЗИК

Один анекдот про лікарів закінчується чудовою фразою: «Стан пацієнта стабільний, але важкий». Саме такий діагноз можна було поставити банківській системі, яку в кінці 2002 року Сергій Тігіпко прийняв від Володимира Стельмаха. На перший погляд, у підконтрольному НБУ секторі був лад, але в глибині розвивалася низка небезпечних прихованих тенденцій.

Як відомо, хронічні проблеми банківської системи довгий час є непомітними. На поверхню вони виходять лише тоді, коли руйнується банк. До цього процеси можуть йти десятиріччями, а середньостатистична тривалість формування банківських проблем — три роки. Упродовж трьох років поступово видаються кредити, про які наперед відомо, що їх ніхто не поверне, за рахунок нових боргів погашаються старі, підвищується процентна ставка із залучення коштів, скорочується «довжина» депозитів, збільшується розрив між «довжиною» активів і пасивів, і вже перед самою розв'язкою засновники, передбачаючи неминучий крах, виводять свої гроші. Такі процеси в українській банківській системі спостерігалися десятками. Саме тому ми і го-

ворили, що в цілому стан системи був стабільним, але в окремих установах — важким.

Знаючи це, наша команда розробила Комплексну програму розвитку банківської системи на два роки і почала її виконувати. Вже до середини 2004 року найбільш значні чинники ризику були усунені. Банківська система вступила в кризу листопаду-грудня 2004 року, маючи великий запас міцності.

Лише перелік проблем в 2003 році займав не один друкарський аркуш паперу. Насамперед нас хвилювала невідповідність в темпах зростання активів і капіталу банків. Майже не було систем корпоративного управління і контролю ризиків, особливо валютних і ліквідності. Регулятор не мав повної інформації про стан банків, підтвердженої аудиторами. Масово видавалися кредити пов'язаним особам. Чимало топ-менеджерів в системі мали вкрай низьку кваліфікацію. Гостро стояла проблема малих банків, у яких всі названі труднощі існували одночасно. Окремі установи займалися відмиванням грошей на широку ногу, а деякі — час від часу. Не був налагоджений контакт між НБУ і громадськими організаціями — Асоціацією українських банків і Київським банківським союзом. Окремою проблемою було становище Ощадбанку. Нарешті, сам Нацбанк не був готовий до кризових ситуацій.

Основною проблемою стала відсутність правильного управління в банках. Здорова система корпоративних відносин передбачає, що власники установи призначають топ-менеджерів, які професійно керують бізнесом і приносять прибуток. Потім він виплачується у вигляді дивідендів і спричиняє приріст курсової вартості акцій. Аби керівники не зловживали владою в своїх інтересах, власники створюють наглядову раду, яка візує крупні операції. Топ-менеджери, у свою чергу, створюють чітку внутрішню структуру управління, що дозволяє делегувати повноваження і відповідальність підлеглим.

Проте в українських умовах все це якщо й існувало, то формально. Професіоналізм топ-менеджерів більшості банків був вкрай невисоким. Внутрішня структура управління будувалася на інтуї-

тивному розумінні процесів. Щоб стимулювати управління підвищувати свій рівень підготовки, ми розробили цілий набір змін в Закон «Про банки і банківську діяльність». Зокрема, в статті 42 НБУ запропонував прописати процедуру перевірки керівників установ на професійну придатність. Регулятор хотів категорично заборонити призначення на головні посади осіб, які своїми діями у минулому довели банк до банкрутства або просто погіршили його фінансове становище. Зміни були розроблені ще на початку 2004 року, проте Верховна Рада так їх і не підтримала. Довелося шукати вихід із ситуації, вносячи корективи у внутрішні інструкції НБУ, за якими відбувався підбір кадрів.

У рамках всієї системи великі ризики несло втручання власників банку в роботу керівників. Існували дві поширені моделі відносин між топ-менеджерами та власниками. Згідно з першою, акціонери вважали банк однією з ланок своєї фінансово-промислової групи (ФПГ). У такому разі власники не дуже звертали увагу на прибутковість банку і піклувалися, швидше, про працездатність системи в цілому. При цьому вони, природно, вимагали від фінансової установи особливих умов роботи для «своїх». Зокрема, такий банк масово видавав кредити пов'язаним особам, не аналізуючи ризики щодо кожного окремого проекту. Небезпека була в тому, що позики видавалися за рахунок коштів, залучених у населення і підприємств, що не входили у ФПГ. У разі банкрутства банку постраждали б саме вони.

Крім цього, банк занижував платню за обслуговування пов'язаних осіб і призначав високі ставки за їхніми депозитами. В результаті прибутки банку з'їдалися, і він не мав можливості нарощувати свій капітал. Таке явище було досить поширеним, враховуючи, що в Україні сотні ФПГ.

З першої моделі відносин виникала друга. Оскільки банк не заробляв прибуток, рано чи пізно він мав зупинити кредитування. Річ у тім, що зростання капіталу не встигало за збільшенням активів банківської системи. У 2002 і 2003 роках приріст видачі позик становив 60-70%, а капітал збільшу-

вався менш ніж на 30%. З такими темпами вже в кінці 2003 року нормативи НБУ не дозволили б установам видавати кредити. Далі було б ще важче, оскільки регулятор вирішив додатково посилити свої вимоги.

З березня 2004 року Нацбанк свідомо підняв норматив адекватності до 10%, щоб підвищити надійність підконтрольних установ і стимулювати їх заробляти великий прибуток. До цього ми вимагали, щоб відношення регулятивного капіталу банку до його активів, зважених на ступінь ризику, складало не менше 8%. Підвищення нормативу адекватності капіталу далось НБУ дуже важко. Довелося переконувати в корисності нововведення не лише пресу і банкірів, але й суддів. Київський банківський союз, керований власником Правекс-банку Леонідом Черновецьким, неодноразово оскаржував законність рішення НБУ. Лише в листопаді 2005 року Верховний Суд визнав остаточну правоту регулятора. Можна зрозуміти розчарування Черновецького, котрий вперто не хотів витратити гроші на капіталізацію свого банку.

Майже єдиний на той час спосіб збільшити капітал «кишенькового» банку полягав у зверненні керуючого до акціонерів. Проте для власників прохання менеджера наростити статутний фонд звучало дико. Вони вважали, що банк — це таке ж підприємство, як і будь-яке інше, і щоб рости, воно мусить заробляти самостійно. Виходило замкнуте коло. З одного боку, власники не дозволяли банку заробити, а з іншого — не давали грошей на розвиток.

Лише в 2005 році акціонери навчилися отримувати віддачу від банку не у вигляді дивідендів, а від збільшення капіталізації. Власники побачили, що на зростанні вартості акцій банку можна заробити набагато більше, ніж на розподілі його прибутку. В 2005 році деякі українські банки продавалися з мультиплікаторами до капіталу на рівні 1:5, а це більше, ніж в країнах Східної Європи. Наприклад, коефіцієнт для Укрсоцбанку оцінюється, за різними джерелами, від 4,8 до 6, а для ІНДЕКС-банку — від 6,38 до 7,19. Якраз на цьому етапі проявилися всі вигоди капіталізації.

У 2003-2004 роках ми переконували власників банків не жити сьогоднішнім днем, а працювати на перспективу. Ті, хто це розуміли, заробили 1:5. Проте більшість власників нас не чули. Усі переваги капіталізації вони збагнули лише після кількох операцій з продажу банків іноземцям і виведення частини акцій на біржу. Все це відбулося лише в 2005 році.

Їх не варто звинувачувати — нас не розумів навіть Європейський банк реконструкції і розвитку. В 2003 році я переконував його заходити в капітал українських банків через механізм IPO або приватного продажу. ЄБРР усього за кілька років заробив би мільярди, а банки одержали б плюс у вигляді технологій і присутності власника зі світовим іменем. Я виходив з подібною пропозицією на президента банку Жана Лем'єра, проте мені не вірили. Час показав, як багато вони втратили. Не виключаю, що за участю ЄБРР в капіталі банки в 2005-2006 роках продавалися б з коефіцієнтами 1:7.

Українські топ-менеджери і власники, як правило, знаходили вихід у використанні схем. Акціонери вносили гроші до статутного фонду і тут же вилучали їх через кредити пов'язаним підприємствам. Окрім цього, банки «домальовували» капітал. Один із поширених методів — дооцінка основних фондів. Часто враховувався нарахований, але ще не одержаний дохід. Крім того, банки показували видану позику як більш якісну, ніж вона була насправді, щоб сформувати під цю активну операцію менші резерви. Наприклад, коли треба було зменшити прибуток на 20% суми позики, вони зменшували його лише на 5%. Це не могло не позначитися на надійності банку. Він нагадував чоловічка з роздутим тілом на тонких ніжках.

Щоб знизити системні ризики, НБУ поставив мету максимально ускладнити отримання кредитів пов'язаними особами і використання схем з роздування капіталу. Для цього впродовж 2004 року було прийнято кілька важливих ухвал. Розробкою всіх документів займався заступник голови НБУ Олександр Шлапак і підконтрольний йому Генеральний департамент банківського нагляду.

29 квітня 2004 року було підписано постанову № 192 «Про внесення змін до окремих нормативно-правових актів НБУ». Цей документ з грудня забороняв банкам враховувати у складі капіталу деякі види акцій, інвестиції в капітал пов'язаних установ і наданий іншим банкам субординований борг. Особливо відчутно ухвала вдарила по операціях з інсайдерами. Документ заборонив враховувати у складі капіталу всі операції, що проводилися з пов'язаними особами на особливо вигідних умовах. Крім того, регулятор посилив вимоги стосовно дотримання банками нормативу щодо операцій з інсайдерами (Н9 і Н10) та операцій з однією особою (Н7). Було підраховано, що ця ухвала «очистила» капітал банків на 760 млн грн.

Традиційно банки довго не «розуміли», які депозити і кредити вважати особливо вигідними. Одержавши багато «дурних» листів, в серпні Гендепартамент нагляду розробив пояснювальний лист, в якому нагадав банкам, що кожний з них зобов'язаний написати внутрішнє положення, яке б чітко відповідало на такі питання. Зокрема, документ повинен відділяти пільгові операції з інсайдерами від звичайних, щоб віднімати їх від капіталу. Щоб банки вже не могли «не розуміти», нагляд по-своєму прописав чіткі ознаки пільговості. Визначити таку операцію можна було не тільки за ціною, яка дуже відрізнялася від звичайної, але й за тим, чи стягувалися платежі взагалі. Часто клієнти з вулиці платили комісійні при видачі кредиту, а інсайдери могли цього не робити. Вже до осені мода на операції з пов'язаними особами за особливими цінами відійшла.

Наступною після 192-ї була постанова № 267 «Про затвердження змін в Інструкцію про порядок регулювання діяльності банків в Україні» від 17 червня 2004 року. Цим документом ми викинули з капіталу банків суму переоцінки основних фондів і нараховані, але не сплачені доходи. Банки чинили цій ухвалі особливо сильний супротив. Системні установи з величезною кількістю будівель і меблів роздували капітал. У сумі капітал банків зменшився ще на 270 млн грн, і ми зажадали, щоб усі

проведені раніше дооцінювання пройшли експертизу в НБУ.

Посилюючи вимоги до капіталізації, НБУ потрапляв під вогонь критики з боку преси, власників і менеджерів банків. Але ми не шкодували, що капітал банків зменшується, адже це робило всю фінансову систему більш стійкою. Зрештою, після істерик банки знаходили гроші для поповнення статутних фондів. Вже до середини 2004 року їхні капітали збільшувалися приблизно такими ж темпами, що й активи.

Іноді критика була виправданою. Наприклад, у жовтні 2004 року ми пропонували змусити банки, у яких більше чверті активів незадовільної якості, купувати ОВДП і класти їх на блок-рахунок. Ідея, здавалося б, була непогана — забезпечити стійкість банків, щоби вони мали гроші для повернення вкладів населенню у разі банкрутства. Проте практика показала, що ідеологія резервів децю відрізняється — вони вже сформовані в інших активах, хай навіть у поганих. Якби ми запровадили нашу вимогу, банки резервувалися б двічі. Довелося відмовитися від цієї ідеї, у тому числі через критику в пресі.

Утім НБУ ігнорував галас, коли довелося вирішувати проблему ощадних банків. З особливою витонченістю підконтрольні установи обходили норму про присвоєння їм обтяжливого статусу. Згідно з діючими вимогами, ощадною вважається банківська установа, у якої частка депозитів населення в пасивах перевищує 50%. Особливий статус був невигідний банкам, бо передбачав ряд обмежень.

Зокрема, для ощадбанків посилені чотири з п'ятнадцяти нормативів діяльності — Н4, Н7, Н9 і Н10. У них мусить бути більше, ніж у звичайного банку, вільних грошей в касі і на коррахунку. Крім того, для ощадних банків істотно зменшений максимальний розмір кредиту, який вони можуть видати в одні руки. Установи також обмежені в операціях з інсайдерами. Формально всі ці вимоги справедливі, бо в ощадбанку набагато вища відповідальність перед вкладниками. Проте на практиці це було дійсно незручно.

Банки прагнули збільшувати пасиви, щоб не потрапити в невивідну категорію. Наприклад, два кандидати на особливий статус видавали один одному зустрічні міжбанківські кредити. Ми вирішили припинити подібну практику і одночасно трохи пом'якшити вимоги до ощадних банків.

15 вересня 2004 року з'явилася постанова № 443, в якій був прописаний детальний механізм переведення банку в неприємну категорію. НБУ диференціював вимоги стосовно видачі ощадбанком кредиту в одні руки залежно від того, скільки в активах установи позик поганої якості. Регулятор особливо обумовив, що нові нормативи Н7, Н9 і Н10 застосовуються тільки щодо нових і продовжених кредитів. На жаль, обмеження набули чинності лише на початку 2005 року, і ми не встигли оцінити, наскільки ефективними вони виявилися.

НБУ прагнув запровадити в банках системи корпоративного управління. В січні 2004 року генеральний департамент банківського нагляду розіслав методичні рекомендації з організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України. Зокрема, вони містили принципи створення правильної організаційної структури установи і розподілу відповідальності за ухвалення рішень між менеджерами. Особливий наголос був зроблений на те, що керівники повинні підпадати під мінімальний вплив власників.

Методичні рекомендації створювалися свідомо. Ми розуміли: крупні банки вже витратили десятки мільйонів доларів на впровадження систем ризик-менеджменту, а дрібні і середні не мають грошей для оплати послуг західних консультантів, які допомогли б правильно побудувати бізнес-процеси. Це означало нестабільність усієї системи. Департамент нагляду НБУ під управлінням Вадима Пушкарьова довго радився з експертами з Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), вивчив їх досвід і постарався пристосувати його до українських умов. У результаті був створений практичний посібник саме для дрібних і середніх установ.

Документ мав рекомендаційний характер, але ще з 2003 року ми намагалися змусити банки уважні-

ше ставитися до найбільш чутливих ділянок роботи. Наприклад, ввели основні вимоги до організації операційної діяльності і внутрішнього контролю в установах. Паралельно для керівників банків та співробітників нагляду НБУ проводилися семінари з ризик-менеджменту. Так крок за кроком ми усували системні дисбаланси, які одного разу могли призвести до масштабної кризи.

Банки дуже протестували проти введення наглядом НБУ системи показників раннього реагування. Це був комплекс індикаторів і коефіцієнтів, завдяки яким регіональні управління Нацбанку могли відстежувати небезпечні тенденції в діяльності підконтрольних установ. Система, запроваджена в 2003 році, дуже полегшила роботу нагляду, оскільки можна було не вдаватися до проведення виїзних перевірок, а робити точні висновки на підставі звичайної звітності.

Банки ставилися до показників раннього реагування з острахом, тому що методика їх розрахунку, природно, не обнародувалася. Вони відчували всю гамму емоцій підсудного, який не знав, що написано в його особовій справі. І, звичайно ж, обурювалися, коли на основі розрахункових показників НБУ погрожував застосувати санкції. Асоціація українських банків і Київський банківський союз просили надати їм можливість проаналізувати систему показників або зовсім її відмінити. Звісно, ми не зробили ні те, ні інше. Максимальною поступкою, на яку пішла наша команда, була обіцянка, що система показників не буде підставою для застосовування санкцій. Тобто повинні бути ще якісь факти, які б підтверджували наявність проблем у банку. Це передбачало проведення планової або позапланової перевірки.

ПРИМУСОВИЙ ГАРТ

Щоденна робота банків стала особливим предметом ревізії з боку НБУ. Наприклад, регулятора дуже турбувало питання валютних ризиків.

У кінці 2003 року правління НБУ дозволило видавати населенню кредити у валюті. Це був виму-

шений крок, оскільки позики у ВКВ вже активно видавалися через платіжні картки. Ми лише узаконили механізм, знявши зайві обмеження.

Зразу ж довелося замислитися про наявність системного ризику. Банки дуже активно видавали позики громадянам в інвалюті. Це могло створити проблеми, бо велика частина населення одержувала доходи в гривні. Щоб виплатити відсотки по валютних кредитах, люди повинні були йти в обмінні пункти або каси банків, купувати долари чи євро і лише потім сплачувати внесок. Така ситуація ставала небезпечною, тому що різко зростала залежність банківської системи від курсової стабільності. Навіть невелика девальвація гривні ускладнила б обслуговування валютних кредитів і, можливо, спровокувала б масові неповернення.

Нацбанк не мав права залишати сектор непризволяще і 29 червня 2004 року прийняв знамениту постанову № 300. Цим документом пропонувалося змінити положення «Про порядок формування резерву для відшкодування можливих втрат по кредитних операціях банків». Передбачалося, що під видані валютні позики банки повинні будуть формувати більший резерв. Іншими словами — зменшувати прибуток на значну величину.

Для цього ми запропонували знизити на один рівень клас позичальника, який одержав кредит в іноземній валюті, але не мав стабільних валютних надходжень.

Як відомо, залежно від платоспроможності позичальники діляться на п'ять класів надійності. Чим вищий ризик неповернення, тим більшим повинне бути резервування. В найкритичнішому випадку, видавши безнадійний кредит, банк повинен відняти від капіталу повну суму позики без урахування вартості забезпечення. Така операція називається стовідсотковим резервуванням. Для порівняння, по кредитах найвищої якості капітал зменшується всього на 1% виданої суми.

Природно, банки завжди прагнули прикрасити якість позик, щоб не псувати собі показники. Можна було зрозуміти їх обурення, адже, у разі ухвалення постанови, їм довелося б зменшувати капітал.

Додатково ми зажадали, щоб банки не віднімали від суми кредиту вартість забезпечення, одержаного від «ризикованих» позичальників. Тобто заставу вони повинні надавати, але у звітності вона не зазначалася б. Це означало, що резерви повинні обчислюватися від повної суми виданого кредиту, а не від його малої частини.

Це була, свого роду, провокація з боку НБУ. Ми свідомо пішли на конфлікт з банками, щоб потім відступити на заздалегідь заготовлені позиції. Я особисто написав текст постанови № 300, розуміючи, що проти неї протестуватимуть всі — і преса, і фінансовий сектор. Так і сталося. НБУ критикували нещадно.

20 липня ми зустрілися з банкірами, вибачилися і відкликали ухвалу для доопрацювання. «Неправильно виключати заставу з розрахунку забезпечення, тому що застава є ліквідним інструментом. В цій частині ми перегнули палицю», — визнав я тоді.

Тут же правління НБУ сіло за стіл переговорів з банкірами і домовилося про умови, які влаштували обидві сторони. Підсумком наради стала серпнева постанова № 411, яка з березня 2005 року ввела обмеження в потрібному форматі. Документ передбачав пом'якшення резервування по кредитах в гривні, при цьому умови резервування по валютних позиках залишалися попередніми. Ухвала діє досі.

Варто сказати, що у всіх дебатах брали активну участь добровільні об'єднання банків — АУБ і КБС. За наказом Сергія Тігіпка правління НБУ обов'язково погоджувало з ними майже всі важливі рішення стосовно регулювання системи. На жаль, після повернення Володимира Стельмаха від цієї практики відмовилися.

Прийшовши в НБУ, наша команда виявила ще одну велику проблему — невідповідність активів і пасивів банків за «довжиною». В 2002-2003 роках типовою була ситуація, коли для видачі кредитів терміном більше року позичалися «короткі», максимум на місяць, гроші на міжбанківському ринку. Велика ж частина установ орієнтувалася і зовсім на ресурси «овернайт».

У теорії банківського менеджменту це явище називається «розривом ліквідності», або «гепом». Використання «гепів» пов'язане з величезним ризиком. Якщо ресурси на ринку зникають, у пасивах раптово утворюється дірка, яку банк не має чим перекрити. Нічим не кращий випадок, коли ресурс зненацька дорожчає. Тоді позики за рахунок міжбанку стають нерентабельними. За несприятливих обставин обидва приклади можуть закінчитися банкрутством установи. А падіння великого банку здатне викликати «ефект доміно» по всій фінансовій системі.

Частково до роботи з «гепами» спонукала ситуація в економіці. В 2002 і 2003 роках на ресурсному ринку в будь-який день можна було купити достатньо вільної гривні за мізерною ціною. Аж до осені 2003-го не було жодної кризи, в рамках якої ставки злетіли хоча б до 20% річних. Навпаки, довгий час вони трималися на рівні 0,1% річних.

Донорами були системні банки, в яких обслуговувалися держава, населення і багато підприємств, особливо металургійних. Це — Промінвестбанк, «Аваль», Укрсоцбанк, Укрексімбанк. Багато банків заробляли тим, що позичали в одних установах і видавали кредити іншим. Це підвищувало ризики в цілому по системі.

І крупні, і дрібні банки навіть не прагнули управляти ризиками — звикнувши до дешевизни і достатку ресурсів на ринку, вони безтурботно нарощували портфелі вкладень. Особливо зловживали «гепами» середні за розміром установи, які не хотіли відставати від крупних банків за темпами розвитку. Частково, це був вимушений крок — акціонери вимагали, аби банк сам заробляв собі капітал.

Типовий робочий день скарбника зводився до того, щоб оцінити рівень процентних ставок на ресурсному ринку і порахувати, скільком клієнтам можна видати позики за рахунок грошей з міжбанку. Причому рішення ухвалювалося на основі даних про вартість «нічної» гривні. Логіка була такою. Якщо вартість кредитів «овернайт» за останні півроку складала не більше 5-6% річних, зазвичай не піднімаючись вище 1-2%, а кредити економіці в той же

час видавалися під 20-24%, то можна було ризикувати. Скарбник припускав, що навіть коли вартість «нічної» гривні сягне 20%, доведеться потерпіти щонайбільше кілька днів. А якщо період дорогих грошей затягнеться, можна буде залучити дорогі депозити населення.

Таким чином, система управління ризиками зводилася до міркувань. За розрахунками скарбників, все повинно бути добре, якщо держава не стягне надто багато грошей на казначейський рахунок, якщо населення не скуповуватиме товари, якщо не буде підірвано довіру до банківської системи, якщо не зміниться курс і так далі. Проте для банкіра більше два «якщо» — вже пряма дорога до кризи.

З моменту приходу нової команди Нацбанк часто говорив про небезпеку «гепів». Ми розсилали листи і телеграми, в яких рекомендували банкам перейти на більш «тверді» пасиви — депозити населення, внутрішні і зовнішні довгострокові запозичення. Однак банки майже не реагували на наші застереження.

Все різко змінилося в листопаді 2003 року, коли уряд стягнув дуже багато грошей на єдиний рахунок в Казначействі, фактично вилучивши їх з фінансової системи країни. Після дворічного достатку ресурси раптово зникли, і відсоткові ставки на міжбанку злетіли вгору. Вартість «нічної» гривні сягала 70% річних. В ділінгових системах навіть проскакував індикативний рівень у 100%. Значна частина операцій між крупними банками проводилася приблизно по 30% річних.

НБУ тоді звинувачували в бездіяльності, в тому, що він вчасно не надав усім охочим рефінансування. Ми дійсно трохи запізнилися з ухваленням рішення, проте розуміли, що банківській системі ніщо не загрожує. «Шокова терапія» протверезила установи. Після кризи ліквідності банки стали дуже серйозно ставитися до планування активно-пасивних операцій. Крупні установи почали виходити на зовнішні ринки, дрібніші — випускати облігації та залучати депозити населення. За підсумками 2003 року залишки коштів на рахунках фізичних осіб вирости на 67,7%. Випереджаючими темпами

збільшувалося залучення довгострокових, на термін більше року, депозитів.

Незадовго до цього трапилася ще одна подія, що змусила банки замислитися. В серпні 2003 року відбулася неприємна ситуація — почався крах «Нашого банку». Вранці 18 червня мені подзвонила директор департаменту монетарної політики Наталія Гребеник і сказала: «У нас проблема». Виявилося, що дніпропетровський «Наш банк» не повернув НБУ 7,5 млн грн, які напередодні увечері узяв як рефінансування.

Я тут же розпорядився заморозити рух грошей банку до з'ясування обставин. Завдяки цьому вдалося зберегти значну частину коштів, яка потім пішла на виплати потерпілим. До 18 червня установа позичила на міжбанку десятки мільйонів гривень. Зразу ж після введення НБУ санкцій кредитори зажадали забрати свої гроші і завдяки нам майже все одержали. Населенню пощастило менше — рядові вкладники отримали лише ті суми, які погасив Фонд гарантування вкладів. Решта коштів пропала.

Перевірка підтвердила найгірші побоювання — менеджмент банку за вказівкою власників почав виводити з нього гроші через видачу безнадійних кредитів. В українських умовах саме так поведуться акціонери, які бачать, що установа скоро збанкрутує. Такий розвиток подій був для нас дивним, бо система показників раннього реагування не свідчила про загрозові тенденції. Пізніше з'ясувалося, що звітність банку вже довгий час підроблялася, а покривав усе це чоловік однієї із співробітниць «Нашого банку», який працював в територіальному управлінні НБУ.

Правління Національного банку ініціювало службове розслідування і довго намагалося домовитись із старими і потенційними новими власниками. Якийсь час була надія, що з'являться нові акціонери, які дадуть гроші і врятують банк. Але потім ми усвідомили: єдина мета власників — відстрочити розв'язку, аби забрати ще трохи грошей. Правління НБУ вирішило почати процедуру ліквідації, відмовивши установі у видачі стабілізаційного кредиту і рефінансування.

Ми зрозуміли, що зволікати в таких ситуаціях не можна. Потрібне швидке і жорстке реагування. Практика показала, що тільки так можна врятувати гроші, і навіть є хоч якийсь шанс утримати банк на плаву.

Крах «Нашого банку» був корисним для всієї фінансової системи. Після цього крупні установи почали переглядати ліміти на міжбанківські операції. Багато системних банків перестали працювати з дрібними установами, вважаючи їх надто нестабільними. Незважаючи на тимчасові труднощі, обмеження взаємного кредитування дало позитивні результати. Системні банки убезпечили себе, а дрібні навчилися більш грамотно планувати залучення грошей і менше розраховувати на ресурсний ринок.

З міжбанком була пов'язана ще одна неприємна тенденція, яка яскраво виявила себе в листопаді 2003 року. Звітність НБУ передбачала, що банки доповідають про формування обов'язкових резервів раз на місяць. Реально виконання нормативу контролювалося раз на десять днів. Це призвело до того, що впродовж місяця окремі банки тримали на кореспондентських рахунках мінімальний об'єм гривні. Зате в останній день декади і особливо місяця — на так званих переходах — вони прагнули позичити на ринку стільки грошей, щоб вийти на потрібний середньомісячний показник. Ці дні завжди характеризувалися різким сплеском відсоткових ставок на депо-ринку і появою великого попиту на рефінансування НБУ. Зате вже наступної доби вартість грошей знижувалася.

У березні 2004 року я розіслав лист, в якому виклав суть проблеми. За статистикою НБУ, сімдесят один банк із 158-ми брав ресурси на депо-ринку за завищеними цінами. Причиною такої поведінки стало неправильне управління пасивами. Непрофесіоналізм топ-менеджерів банків призводив до великих перепадів процентних ставок. У результаті дорожчали кредити економіці і підвищувалися системні ризики. В листопаді 2003 року перепади виявилися найбільш руйнівними. Вони збіглися з відтоком коштів у Держказначейство і зумовили

різке зростання ставок на міжбанку — до 70-100% річних.

Для боротьби з коливаннями на ринку директор департаменту монетарної політики Наталія Гребенник запропонувала запровадити щоденне резервування. В березні-квітні ми розробили і узгодили з банками проект постанови про порядок формування обов'язкових резервів. Згідно з цим документом, з 1 липня 2004 року установи повинні були щодня тримати на коррахунку не менше 60% денної норми. Пізніше рівень змінювався окремою ухвалою НБУ. Новий порядок виявився доволі м'яким і дозволяв банкам до тридцяти днів у квартал допускати недостатнє резервування.

Безумовно, вартість грошей «на переході» росте і досі — банки до останнього дня не знають, скільки ж грошей надійде на їхні рахунки. Тому суму, якої не вистачає, їм доводиться позичати лише при формуванні звітності.

Крім того, Мінфін і розпорядники бюджетних асигнувань все ще не позбулися поганої звички викидати гроші в банківську систему на початку місяця і стягувати їх назад в кінці. Це також підхльостує процентні ставки на ресурси в гривні. Та все ж в цілому, як ми і розраховували, з тих пір коливання процентних ставок на міжбанку різко зменшилися. Стан ринку до і після введення щоденного незнижуваного залишку відрізнявся істотно, і фінансова система країни стала працювати більш стабільно. Необхідність щодня тримати певну суму на рахунках різко підвищила професіоналізм і відповідальність скарбників усіх без винятку банків.

Ми розуміли, що повністю позбутися «гепів» не вийде. «Золоте правило» Володимира Стельмаха, яке свідчить, що активи повинні відповідати пасивам по «довжині», не може бути виконане. З давніх-давен суть банківського бізнесу зводилася до того, щоб збирати «короткі» депозити і видавати «довгі» кредити. Обов'язковий елемент такої роботи — довіра з боку вкладників. Повної збалансованості бути не може в принципі. Таким чином, банківський бізнес полягає у мистецтві покривати «гепа» за рахунок різних фінансових інструментів.

У той же час НБУ бачив: банки не зможуть самостійно заповнювати «гепи» через відсутність інструментів на ринку. Тому він вирішив підсилити роль регулятора як кредитора останньої інстанції, створивши чіткі правила рефінансування. В кінці 2003 року ми з Наталією Гребеник переробили всю нормативну базу, яка регулювала активні операції Національного банку, і об'єднали її в нове положення «Про регулювання НБУ ліквідності банків України шляхом рефінансування, депозитних та інших операцій». Документ з'явився на світ 24 грудня 2003 року і набув чинності з березня 2004-го. Одночасно ми відмінили розрізнені ухвали, які діяли до цього.

До розробки документа залучалися комерційні банки, які повинні були стати кінцевими споживачами послуг регулятора. Завдяки кооперації положення вийшло дуже правильним з погляду практичної придатності. Наприклад, воно вирішувало таке питання, як підтвердження отримання заявки на рефінансування. Раніше комп'ютер приймав заявки тільки до 10.00 ранку, а потім відсікав їх. У результаті банкірам доводилося шукати Арсенія Яценюка, який би особисто дозволяв видати гроші. Прописані процедури позбавили всіх від цієї та інших проблем. Ми визначили чіткі критерії допуску банків до рефінансування і відлучили від своїх грошей ті з них, які не виконували базові нормативи.

У нашому документі була вперше детально прописана процедура видачі стабілізаційних кредитів. Восени 2004 року з'ясувалося, що на практиці вона була малоприматна, хоча до цього правління НБУ вважало процедуру ідеальною. Револьюційним стало подовження термінів кредитів, які видавав регулятор, до 365 днів. Активно використовувалося рефінансування через інструмент прямого валютного репо (фактичний своп), через яке ми за 2004 рік зуміли дати системі 3,5 млрд грн в порівнянні з 0,4 млрд роком раніше.

Проведенню класичної операції своп заважав збір до Пенсійного фонду, який тоді складав 1,5% від суми валюти, що купувалася. Щоб обійти його дію, ми придумали хитру схему, яка передбачала

використання застави. У результаті операцію довели назвати «репо».

Активно використовувалися всі прописані в положенні інструменти, під які видавалося рефінансування. Нацбанк приймав облігації держави, місцевої влади і підприємств, векселі, права вимоги по кредитах, депозитні сертифікати. Це було незручно, але ми йшли на ризик, тому що банки були різко обмежені в можливостях одержати гроші.

Безумовно, доводилося перестраховуватися. Національний банк перевіряв емітентів облігацій і векселів, проводили додатковий аудит, щоб не покладатися на біржові котирування, які легко було регулювати. Векселі враховували з дисконтом 50%, а до цього доводилося брати письмову згоду в усіх учасників вексельного ряду, щоб раптово не виникли перешкоди із здійсненням права регресної вимоги. Змушені були також перевіряти фінансовий стан кожного з надписантів індосаменту. Проте ми всетаки приймали векселі та видавали під них гроші.

На жаль, не використовувалися складські розписки і заставні, тому що уряд не прийняв необхідні підзаконні акти для обігу цих видів цінних паперів. Також довелося майже на старті закрити механізм довгострокового рефінансування строком до трьох років. У лютому 2003 року Нацбанк прийняв тимчасове положення про порядок довгострокового рефінансування, на основі якого видав близько мільярда гривень на кілька пілотних проектів. Фактично за наші гроші були добудовані енергоблоки на Хмельницькій і Рівненській АЕС, відремонтована автотраса «Київ-Одеса». Ми довели, що механізм довгострокового рефінансування цілком придатний для застосування.

Ще до початку проекту Національний банк дуже критикували за саму ідею фінансування глобальних проектів за рахунок незабезпеченої емісії гривні. Експерти з Міжнародного валютного фонду заявляли, що кредитувати економіку — не функція центробанку. Врешті-решт, ми домовилися з МВФ. НБУ пообіцяв, що не кредитуватиме напряму, а лише рефінансуватиме комерційні банки. Таким чином, регулятор зняв з себе всі ризики, пов'язані з

аналізом документів і оформленням забезпечення, і став квазі-банком другого рівня. Хоча, безумовно, перед стартом кожного з проектів Нацбанк ретельно вивчав безліч пов'язаних з ним документів. Цим займалася група управління проектами міжнародних кредитних ліній. Вона мала практичний досвід аналізу заявок, оскільки обслуговувала видачу позик в рамках проектів ЄБРР і німецько-українського фонду.

За узгодженням з МВФ Національний банк затвердив максимальний ліміт емісії грошей під довгострокове рефінансування — один мільярд гривень. Це необхідно було зробити, бо фонд бачив загрозу інфляції в результаті увімкнення «друкарського верстата». Проте досвід показав, що видача рефінансування на споживчих цінах не позначилася. НБУ вичерпав ліміт у кінці 2003 року і на хвилі успіху припинив проект.

Пізніше ходили чутки, що довгострокове рефінансування заблокував МВФ. Насправді ми з Сергієм Тігіпком самі вирішили відмовитися від проекту. Річ у тім, що на нашу адресу стало надходити багато пропозицій і навіть вимог щодо рефінансування дуже дивних заходів. Особливо відчутний тиск на НБУ чинили окремі персонажі з Адміністрації Президента. Вони хотіли отримати гроші на реконструкцію піонерського табору «Артек».

Одного разу мене викликав Сергій Леонідович. Він тримав у руках одну з пропозицій, під яку потрібне було довгострокове рефінансування. Я як колишній юрист прочитав документ, і відразу зрозумів, що йдеться про гарантовано безнадійний кредит. Гроші повинні були надійти на рахунки кількох підставних структур, про жодну реконструкцію «Артека» навіть не йшлося. На Арсенія Яценюка скаржилися Президенту як на людину, яка відмовилася допомогти дітям. Я прямо заявив Тігіпку, що нам не варто з цим зв'язуватися.

Вже після мого звільнення з НБУ мені зателефонував колишній шеф. Тігіпко цікавився питанням «Артека». Йому зателефонував Стельмах і розказав, що з цього приводу порушено кримінальну справу. Тігіпко запитав, чи видали ми рефінансу-

вання. Пам'ятаю, як я зрадив. «Якби ми видали, вже б сиділи у в'язниці», — відповів я.

Після випадку з «Артеком» ми з Тігіпком порадилися і вирішили: економіці допомогли, але особам — не будемо, бо з будь-якої хорошої ідеї при українській конструкції влади нічого доброго не виходить. І заборонили довгострокове рефінансування. Підозрюю, що багато хто засмутився, довідавшись про це.

Крім ухвалення глобальних рішень, в ті роки довелось займатися і дрібними технічними проблемами. Ще починаючи боротьбу з «гепами», я виявив, що Національний банк не знає, що ж точно відбувається на ресурсному ринку. За допомогою звітності це ніяк не можна було з'ясувати — реальною інформацією володіли тільки дилери комерційних банків. Вони працювали відразу через три інформаційні системи — «Укрділінг», «Інтербізнесконсалтинг» і Reuters, угоди ж укладали по телефону.

Я поставив собі завдання з'ясувати, які насправді ставки на міжбанку. Reuters тоді в рамках промоакції встановив у Національному банку два робочі термінали. Один з них стояв у кабінеті першого заступника голови. Крім того, я передплатив послуги «Укрділінгу» та «Інтербізнесконсалтингу» і був зареєстрований у них під ніком «Нацбанк». Дилери дуже швидко дізналися, що Яценюк спостерігає за ходом торгів і через систему особливих ключів стали спотворювати інформацію. Наприклад, замість 1,8% на моніторі з'являлися 180%. Крім того, серйозно викривляли звітність спекулянти, які купували гривню в одному місці і тут же перепродували в іншому.

Щоб припинити це, ми з Наталією Гребеник вирішили примусити банки показувати всі операції з купівлі-продажу ресурсів на міжбанку — як по кредитах, так і по операціях репо та інших інструментах. Щоб зручніше було обробляти дані, у нас виникла ідея запровадити особливу електронну форму звітності. Технічні фахівці НБУ швидко розробили інформаційну систему міжбанківського ринку, яку назвали «КредІнфо». Ця система розсилалася банкам безкоштовно, щоб уникнути звинувачень у наживі.

«КредІнфо» ввели в експлуатацію з травня 2004 року, а постанова про впровадження системи була підписана ще в січні. Банки довго чинили опір і скаржилися, що програмне забезпечення не працює або дає збої. Вони навіть придумали, що неможливо вносити дані про операції протягом десяти хвилин, тому що це гальмуватиме роботу міжбанку. Справді, спочатку система була сира, але після доопрацювання аргументи про технічну недосконалість «КредІнфо» відпали.

Коли пристрасті уляглися, і ми вже святкували перемогу, з'ясувалося, що банкам вдається спотворювати навіть ту інформацію, яку потрібно було вносити в «КредІнфо». Крім відсотків за користування ресурсами, вони почали стягувати комісійну плату, яка фіксувалася в інших видах звітності. Юристи Національного банку погортали законодавство і написали роз'яснення, суть якого зводилася до заборони стягування комісійних при таких операціях. У липні 2004 року це роз'яснення, підписане мною, було розіслане телеграмою. Більше проблем з «КредІнфо» не виникало, а Нацбанк отримав інструмент для відстеження справжніх процентних ставок на ресурсному ринку.

Таким чином, боротьба з «гепами» велася в декількох напрямках і виявилася досить успішною. Вже до середини 2004 року активно-пасивна політика банків докорінно змінилася. Установи були готові до нових криз ліквідності та довели це восени. І досі «довжина» пасивів у них істотно менша ніж терміни, на які видаються кредити. Проте це якісно інші пасиви. Серед них дуже велика частка депозитів населення і зарубіжних позик. Кредитування за рахунок коштів міжбанку вже давно не в моді.

Тестом на стійкість української банківської системи стала криза довіри в Росії. В середині травня 2004 року був позбавлений ліцензії Содбізнесбанк, який підозрювали у відмиванні грошей. Разом з ним під розслідування потрапив КБ «Кредиттраст». Цей випадок залишився би непоміченим, однак незабаром фінансовий ринок РФ заповнили чутки, що ліцензії відклинуть і в інших банків, які вже по-

трапили у якийсь «чорний список». В Інтернеті та в одній з центральних газет навіть опублікували кілька переліків, називаючи їх тими самими «чорними списками». Російські банки тут же закрили ліміти на взаємні операції. Простіше кажучи, вони перестали один одного кредитувати. В результаті на російському ресурсному ринку різко виросли процентні ставки, а населення кинулося знімати гроші з депозитів.

У червні Сергій Тігіпко особисто зв'язувався з головою, а я — з двома першими заступниками голови центробанку Росії. Ми намагалися зрозуміти, як червнева ситуація в РФ може позначитися на нашій країні. Для української фінансової системи російська криза була небезпечна у зв'язку з двома обставинами.

Перша — багато вітчизняних банків позичали у росіян долари у великих розмірах, тому закриття цього джерела призвело до підвищення ставок на 1-2% по міжбанківських кредитах у валюті. Втім, вже через два-три тижні турбулентність на ринку вщухла, і вартість ресурсів повернулася на попередні позначки.

Про другу обставину я лише побіжно зазначив пресі: «Проблеми можуть виникнути у тих, хто в гонитві за дорогим рублем розмістив вільні кошти в російських банках». У розпал кризи в РФ я доручив порахувати сальдо активів і пасивів в операціях банків двох країн. Воно виявилось не на нашу користь. Українські банки активно залучали ресурси в Росії, але вони тримали на коррахунках в російських рублях значно більші суми. Причина проста — рубль у той час дорожчав щодо американської валюти, і було вигідно його тримати.

Це призвело до того, що в розпал кризи у багатьох українських банків «зависли» ресурси на коррахунках в РФ. Ми турбувалися, щоб російські партнери не потрапили в список фінансово неспроможних, і гроші не пропали назавжди. Все це нагадувало події 1998 року, коли я працював у «Авалі» і стягував із збанкрутілих російських банків прострочену заборгованість із залишків на коррахунках. Пам'ятаю, як повертав гроші банкоматами,

POS-терміналами і облігаціями «Газпрому» з дисконтом 85%.

Як виявилося, в 2004 році побоювання були передчасними — максимальна затримка тривала всього два дні, а українські банки навіть не відчували незручностей.

ПОЛЮВАННЯ НА СМІТНИКИ

Коли в листопаді 2004 року НБУ боровся з кризою на валютному ринку, нам став у нагоді досвід боротьби з виведенням капіталу з країни і з банками, які займалися «відмиванням» коштів. Ця робота велася невпинно, бо ми бачили у таких явищах потенційну небезпеку для системи, особливо напередодні виборів Президента.

Ще влітку 2003 року Національний банк закрити анонімні валютні і кодовані рахунки фізичних осіб. Через них проходили великі кошти, отримані нечесним шляхом. Як правило, такі рахунки використовувалися для отримання готівки. В 2003 році ці цілини вже майже не діяли, але ми вирішили відмовитися від кодованих і анонімних рахунків раз і назавжди.

Наступним етапом, за який всі могли позбутися посад, стала боротьба зі схемами виведення капіталу за кордон. Найпоширенішими на той момент були операції з цінними паперами і псевдоімпорт. 29 січня 2003 року Нацбанк зробив перший крок, заборонивши проводити операції з купівлі валюти на міжбанківському ринку країни за договорами між резидентами і нерезидентами про купівлю-продаж цінних паперів.

Сергій Тігішко тоді перед телекамерами особисто намалював принцип роботи схеми. У загальних рисах виглядала вона так. Українське підприємство продавало акції компанії офшорній фірмі. А потім, побачивши, що папери перспективні, купувало назад, але вже за більш високою ціною. Потрібна сума йшла за кордон. Перекрити цей канал виведення капіталу Нацбанку вдалося, змусивши одержувати у регулятора індивідуальну ліцензію на перерахунок валюти для кожної такої операції.

Втім, незабаром умільці знайшли спосіб обійти обмеження. В постанові НБУ № 36 «Про здійснення операцій з цінними паперами українських емітентів» йшлося, що ліцензуванню підлягають операції з юридичними особами-нерезидентами. Банки ж почали виводити гроші за допомогою операцій з нерезидентами-фізичними особами. Довелося видавати другу ухвалу, якою Нацбанк змусив одержувати індивідуальний дозвіл і на такі операції. Втім, і після цього ефект від обмеження виявився невеликим. Були знайдені нові схеми — капітал не має меж. Позитив же був у тому, що ми хоча б почали протидіяти виведенню грошей.

Приблизно через рік НБУ перекрив ще один канал відтоку капіталу. Постанова № 597 від 30 грудня 2003 року посилила порядок закупівлі валюти для оплати робіт, послуг і прав інтелектуальної власності з відстроченням поставки. Для проведення таких операцій НБУ почав вимагати акт цінової експертизи Держзовнішінформу про відповідність вказаних у договорі цін світовому рівню. Ініціатива дала великий ефект. На початку 2004 року Нацбанк констатував, що за рахунок перекриття вказаних схем виведення капіталу за кордон скоротилося вчетверо.

На жаль, наша команда не встигла закрити найпопулярніший канал — псевдоімпорт, коли товар оплачувався, але реально в країну не ввозився. Як правило, складалася фальшива митна декларація, у якій зазначався факт імпорту, або ж відбувалася передоплата, після чого зарубіжний постачальник не виконував зобов'язання. Зате ми встигли загострити увагу влади на цій проблемі. З 2004 року Національний банк змінив методику зведення платіжного балансу. Наші фахівці звірили платежі банків з даними про ввезення товарів на митну територію країни і побачили, що за схемами псевдоімпорту лише в першому кварталі 2004 року з України було виведено 1 365 млн дол. Всього за рік відтік склав 4,5 млрд дол. Дивно, але влада жодним чином не відреагувала. Канал залишається відкритимі до сьогодні.

Ще однією складовою боротьби з виведенням капіталу стало перекриття схем для банків, які проводили операції з «відмивання» коштів. Ми розуміли, що це явище — невід’ємний атрибут сучасної української економіки з величезним тіньовим сектором. Повністю припинити викачування капіталу за кордон було неможливо. Здоровий глузд говорив: якщо існує попит на послугу, завжди знайдеться той, хто її надасть. Займався такими речами багато хто. Та все ж були банки, які зробили це профільним бізнесом, проводячи сумнівні операції в особливо великих розмірах. Саме з ними ми вирішили боротися.

Протягом певного часу НБУ намагався налагодити контакт з органами нагляду за кордоном. Я особисто підписував десятки листів, адресованих зарубіжним центральним банкам. Регулятор не отримав відповіді. Виявилось, що ніхто не хотів брати на себе нові зобов’язання або просто розказувати, що у них існують проблеми. Стало зрозуміло, що міжнародна кооперація в боротьбі з «відмиванням» грошей — це міф і розраховувати варто лише на себе.

Формально в країні вже другий рік поспіль працювала служба фінансового моніторингу. Тільки в 2004 році банки повідомили їй про понад п’ятсот тисяч підозрілих операцій. Однак система фінмоніторингу лише збирала інформацію, не маючи практичних важелів впливу на порушників. Зібрані дані вона повинна була передавати в прокуратуру, проте навряд чи справа дійшла б до виголошення вироку суду. Тому ми створили у Нацбанку особливий підрозділ, який назвали фінансовою розвідкою. Невеликий колектив впритул відстежував установи і схеми, які використовувалися для «відмивання». Кілька пунктів у Законі «Про фінансовий моніторинг» дозволяли НБУ на законних підставах займатися подібними розслідуваннями.

З’ясувалося, що сумнівні операції в особливо великих розмірах по всій країні проводять близько десяти банків. Це були переважно невеликі установи — крупні структури не хотіли ризикувати своєю репутацією. Порядок роботи з порушниками був таким: виявлялися типові схеми «відмивання»,

аналізувалася вся інформація щодо банку і його клієнтів, а потім застосовувалися заходи впливу. Діставати інформацію доводилося найдивовижнішими способами. Наприклад, на ринку за власні гроші ми придбали піратські копії баз даних податкової інспекції. З митницею нам вдалося домовитися про обмін інформацією ще в 2003 році.

У банки полетіли попередження, де говорилося, що такі-то клієнти проводять сумнівні платежі. НБУ просив припинити всі операції з ними до з'ясування обставин і надати для аналізу наявну інформацію щодо клієнтів. Одержані дані дозволяли побачити, що, наприклад, купити крупні суми валюти для оплати зовнішньоекономічного контракту хотіла фірма-одноденка, зареєстрована на інваліда війни з довідкою з психіатричної клініки.

Як правило, після розслідування Нацбанк передавав справи у прокуратуру та СБУ. Втім, ми не чекали реакції органів і самостійно застосовували до банків-порушників серйозні санкції. Наприклад, штрафували за незаконні операції, що проводилися їхніми клієнтами. Відповідну постанову № 108 НБУ прийняв 17 березня 2004 року. В ній записано, що юридичною підставою для застосування санкцій є Закон «Про запобігання і протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом».

У липні того ж року Національний банк ухвалою № 323 прийняв масштабні зміни в правила проведення операцій на міжбанківському валютному ринку. Документ заборонив купівлю безготівкової валюти в НБУ восьми установам, які займалися «відмиванням» в особливо великих розмірах. Вони повинні були надсилати детальну інформацію про заявки кожного клієнта, який підозрювався в проведенні сумнівних операцій. Щоб уникнути судових позовів, ми уклали нові договори на участь у торговій сесії з усіма іншими банками, внівши пункти, які дозволяли застосовувати до них санкції.

НБУ святкував перемогу, однак у кінці жовтня з'ясувалося, що об'єми купівлі валюти для вивезення за кордон стали збільшуватися. Ми перевірили реквізити клієнтів і побачили: банки-порушни-

ки навчилися обходити обмеження НБУ. Вони почали купувати валюту в регулятора через посередників. Виходило трохи дорожче, проте метод працював. Довелося приймати постанову № 499, яка забороняла купівлю валюти в НБУ через інші банки. Ми буквально перекрили кисень порушникам.

Дуже багато сил правління витратило на невеликий чернігівський банк, через який працювали «пральні» з багатьох областей країни. Наше протистояння зводилося до відповіді на просте питання: чи здатний регулятор протидіяти відпливу капіталу за кордон. Ми надіслали в Генпрокуратуру та СБУ листи, в яких описували все, що відбувалося в цьому банку, просили допомоги податківців. Проте вони сиділи, склавши руки, і з цікавістю спостерігали, чим все закінчиться. Вже після помаранчевої революції колишній глава СБУ Ігор Смішко, намагаючись заслужити довіру нової влади, розповів, що він знайшов велику «пральню». Він навіть опублікував у газеті один із секретних документів, який стосувався чернігівського банку, з пакету, який ми свого часу переслали в СБУ.

Допомоги від силових органів не було, і Національному банку довелося вирішувати цю проблему самостійно. Ми перекрили чернігівському банку канали виведення валюти за кордон. У кінці 2004 року НБУ усунув з посади голову правління банку і наклав на установу безліч санкцій, заборонивши їй працювати із зарубіжними фізичними особами. Пізніше ми усунули цей банк від проведення операцій на валютному ринку. Було навіть порушено кримінальну справу. Якийсь час установа винаходила нові механізми «відмивання», і менш ніж за місяць ми витіснили її з ринку.

Як же ми здивувалися, коли всі клієнти десяти прикритих нами «пралень» через короткий час спливли в одному великому київському банку. Вони настільки поспішали, що навіть не змінили свої назви. В один із місяців ці підприємства купили рекордно великий об'єм валюти. Правління НБУ направило в банк, який їх обслуговував, попередження, що у нього є клієнти, які проводять сумнівні операції. Проте реакції не було. Тоді ми передали справу

до суду, і той заборонив банку купувати валюту більш ніж на 60 тис. грн. Того ж дня виконавці ознайомили банк з доленосним рішенням.

Ввечері того ж дня у мене в кабінеті задзвонив телефон, і з слухавки почувся млявий голос власника покараної установи. «Ну що, мені згортатися і закривати банк?» — запитав він. Я зобразив здивування і запитав, що трапилось. «Ви нам заборонили всі операції», — відповів він. І тут я почав доводити йому, що це не ми заборонили, а він сам цілеспрямовано вів банк до такої розв'язки.

Через день-два цей чоловік прийшов до мене в кабінет і знову порушив тему заборони. Я дав йому детальну інформацію стосовно клієнтів і розказав, які саме операції ті проводили. Через його банк усього за місяць були проведені сумнівні операції більш ніж на мільярд доларів. Співрозмовник промовчав і лише коли виходив з мого кабінету, несподівано вимовив: «Мені просто дуже потрібні гроші». На слові «дуже» було зроблено особливий наголос. Я не придумав, що відповісти.

Найдивніше, що чернігівська «пральня» працює дотепер. Після накладення санкцій ми серйозно переговорили з власниками установи і були навіть готові на компроміс, якщо ті дадуть чесне купецьке слово, що операції з відмивання припиняться. Проте вони наполягали, що всі операції були законними, незважаючи на велику кількість доказів з боку НБУ. Тоді Олександр Шлапак направив у банк позапланову перевірку, щоб остаточно перевірити усі факти і передати справу в прокуратуру. Але якимсь дивом керівник банку переконав нового главу НБУ забрати ревізорів. Через день після появи в чернігівському банку, не закінчивши перевірку, вони були відкликані особисто Володимиром Стельмахом. А ще через тиждень установі повернули право купувати валюту. Добре, що цей курйоз трапився вже після закінчення осінньої кризи, коли ринок заспокоївся, і відновлення покупки валюти під сумнівні операції не могло йому нашкодити.

Жорсткість правління НБУ пішла на користь усій фінансовій системі. Дворічні баталії дозволили Нацбанку напрацювати механізми, яких раніше

не було. Під час осінньої кризи 2004 року стало в нагоді буквально все — і внутрішня розвідка, і нова нормативна база, і методика перевірки клієнтів. Удар по «пральнях» у розпал кризи допоміг зберегти величезну частину золотовалютних резервів. Завдяки своїм напрацюванням Національний банк зумів уникнути надмірного відтоку капіталів, а отже — і виснаження валютних резервів, і різкої девальвації гривні.

НАЦБАНК ДОВЕЛОСЯ ПЕРЕБУДУВАТИ

Не потрібно ідеалізувати стан самого НБУ. Безумовно, наша команда одержала від попередників добре налагоджений механізм, який функціонував самостійно. Однак при цьому свідомими були лише члени правління, керівники департаментів і територіальних управлінь Нацбанку. Значну ж частину співробітників, особливо в регіонах, доводилося примушувати працювати. Арсенія Яценюка напевно запам'ятали як заступника голови, який постійно когось викликав до себе в кабінет і сварив.

Насамперед, мені довелося унормувати правила роботи з документами. В Національному банку був повний безлад щодо секретності. До режимних паперів мав доступ будь-хто. Довелося чітко регламентувати документообіг і обмежити число «передплатників» на наші дані.

В цілому, головна проблема полягала зовсім не в людях. Було важко працювати, бо регулятор не мав єдиної бази даних, яка дозволяла б оперативно відстежувати роботу банківської системи. Частково ми самі ускладнили собі життя. Прийшовши в НБУ, наша команда відмінила багато непотрібних форм звітності банків. Ці ініціативи фінансовий світ зустрів схвально, проте дуже швидко ми відчули гострий брак інформації. До того ж, ми не могли використовувати наявні дані. В НБУ було дуже багато відомостей, але третина з них ніколи не оброблялася. Просто інформація існувала на паперових носіях, і ніхто точно не знав, що де лежить. Тому ми почали з введення електронних систем звітності, а також із ство-

рення системи тотального моніторингу всієї банківської системи.

Складовою частиною новацій стала вже згадана «КредІнфо», а також база даних банківського нагляду «Досъє банків». Департамент інформатизації Анатолія Савченка поступово розробляв нове програмне забезпечення і поволі звів усі наявні дані в єдине ціле. В результаті багатомісячної роботи з'явилася база даних, у якій багато показників поновлювалися в реальному часі. Про високий рівень професіоналізму творців говорило вже те, що представники Міжнародного валютного фонду і Світового банку не могли повірити, що таке можливе.

На початку 2004 року в кабінеті першого заступника голови НБУ стояв спеціальний термінал з чотирма моніторами. Виділивши курсором будь-який банк, я міг відразу отримати детальну інформацію про його поточний стан. Наприклад, скільки грошей має установа на кореспондентських рахунках в розрізі валют, який у неї об'єм депозитів і кредитів, які процентні ставки, що вона купує і продає, як виконує нормативи. За багатьма показниками в базу були введені дані за минулі періоди і можна було будувати графіки, які показували роботу будь-якого банку в часі. Перші особи банківської системи могли керувати нею саме тому, що були інформовані на сто відсотків.

Система багато разів довела свою корисність ще до настання осені 2004 року. Часто банкіри приходили до мене скаржитися на моїх же підлеглих або просити допомоги. За тридцять секунд я міг побачити на моніторі істинну ситуацію в банку: погані кредити, дисбаланс в активах і пасивах, активне фінансування інсайдерів. Завдяки всебічній інформації вдавалося ухвалювати дуже коректні рішення із спірних питань, адже тепре я не гірше керівника банку знав, як у нього йдуть справи.

Одного разу система стала мені в нагоді під час засідання уряду. Виступаючи з трибуни перед Кабміном, екс-мер Києва Олександр Омельченко скаржився, що Національний банк недостатньо ефективно працює і не дає столиці грошей на розвиток. Поки він говорив, я з мобільного телефона набрав

когось із колег, і той з екрана продиктував мені деякі цифри. Коли головуючий, перший віце-прем'єр Микола Азаров, надав мені слово, я сказав таке: «Станом на 12.30 нинішнього дня на рахунках Київської міськадміністрації в банку «Хрещатик» знаходилася така-то сума, що надійшла від таких-то платників за такий-то період». Серед інших коштів я згадав декілька сотень мільйонів доларів, які залишилися від випуску єврооблігацій і не витрачалися. Дотепер не можу забути, як Азаров подивився на Омельченка.

Прийшовши в Нацбанк, наша команда зіткнулася з тим, що нормативна база роботи регулятора була дуже неоднорідною. Одну і ту ж сферу іноді регулювали десятки постанов і треба було витратити багато часу на їх вивчення. Такою, наприклад, була ситуація з процентною політикою Нацбанку або активно-пасивними операціями. Ми вирішили впорядкувати нормативну базу, і в результаті замість десятків ухвал створювалася одна системна.

Нацбанк потребував адміністративної реформи. Щоб вона відбулася, треба було оцінити всі проблеми всередині структури. На початку 2004 року виникла ідея скласти карти факторів ризику, на яких були б вказані вразливі місця регулятора — починаючи з ввезення валюти і закінчуючи друкуванням банкнот або веденням бухгалтерського обліку. Після аналізу заповнених карт приймалися внутрішні ухвали, у яких зазначалися шляхи вирішення проблем.

Щоб контролювати ризики у щоденному режимі, в березні 2003 року в структурі НБУ був створений єдиний центр відповідальності за проведення операцій — Комітет з управління активами і пасивами (КУАП) Нацбанку. Його основним завданням стало ухвалення зважених рішень з питань, які входили до компетенції різних структурних підрозділів.

Наприклад, до створення КУАПу рефінансуванням займався департамент монетарної політики, валютними резервами керував департамент валютного регулювання, а між собою ці види діяльності ніяк не корелювалися. В будь-якому банку для цього існує казначейство, яке вирішує, де взяти ресурси, якщо їх не вистачає, і куди вкласти зайві

кошти. Ми вирішили створити в НБУ аналогічний підрозділ.

Аби уникнути внутрішніх конфліктів, до комітету увійшли директори всіх департаментів, які займалися проведенням активних і пасивних операцій. Очолював комітет я, секретарем була Лідія Воронова. Двічі на місяць ми збиралися і жваво обговорювали питання руху фінансових потоків регулятора та інші складні проблеми в роботі. Всі результати засідань оформлялися постановами правління НБУ з грифом «банківська таємниця».

Аналогічний порядок спілкування пізніше ми впровадили в роботі з територіальними відділеннями Нацбанку. Раз на місяць правління проводило селекторну нараду, на якій теж практикувалося живе спілкування з важливих питань. Керівники регіональних управлінь могли висловити свою позицію і навіть посперечатися. Звичайно, було багато скептиків, які регулярно питали: «Це що, виробництво? Потрібно виконувати план?». Проте практика показала, що центральний апарат через спілкування з регіонами міг отримати чітке уявлення про тенденції або окремі випадки, які траплялися у банківській сфері, і ухвалювати оперативні рішення. А регіони дізнавалися, що коїться в інших областях і використовували це у своїй роботі.

У квітні 2003 року до КУАПу ми додали ще й регулярні наради по п'ятницях. На них були присутні всі керівники підрозділів, які підпорядковувалися мені як першому заступнику голови НБУ. Під час цих зустрічей ми обговорювали всі поточні питання і робили прогнози поведінки грошово-кредитного ринку на наступний тиждень. Колегіальність дозволяла ухвалювати оптимальні рішення у кожному конкретному випадку. В останню п'ятницю місяця наради проводилися в розширеному форматі — на них запрошувалися також керівники середньої ланки в центральному апараті Національного банку. Такі ж зустрічі з часом почали проводити й інші заступники голови НБУ.

У Законі «Про Національний банк» нове правління знайшло пункт про те, що регулятор відповідає за роботу банківської системи в особливий період.

Однак виявилось, що у нас не було жодного документа, який можна б було узяти за основу під час війни або загальної мобілізації. Ми вирішили усунути цей недолік. Була створена робоча група, до якої увійшли представники всіх департаментів НБУ. Очолили проект двоє — Лідія Воронова та Ігор Черник.

Група зайнялася розробкою постанов про функціонування банків в особливий період. Пам'ятаю, ніхто не сприймав цю роботу серйозно, всі розуміли, що війни не буде. Проте це не заважало моделювати кризові ситуації і придумувати шляхи виходу з них. Зрештою, могла відбутися техногенна катастрофа на зразок вибуху на Чорнобильській АЕС.

У результаті впродовж 2003 року з'явилися на світ тридцять три постанови, які затверджували відповідні положення і правила. Вони стосувалися проведення платежів, складання звітності, зберігання документів, організації роботи з готівкою, формування матеріально-технічних резервів та інших видів діяльності, які могли стати в нагоді в період війни або мобілізації.

Всі ці ухвали виходили під грифом не «для друку», тому що відкрита публікація в рік виборів могла викликати неоднозначну реакцію банків і політиків. Яюсь через недбалість одного з працівників НБУ на постанову № 444 «Про затвердження Положення про порядок припинення, зупинки, обмеження діяльності банків в особливий період» забули поставити відповідний штамп, і після реєстрації в Мін'юсті 5 жовтня 2004 року вона була опублікована. Як на зло, це трапилося напередодні президентських виборів.

З легкої руки заступника голови одного з дочірніх західних банків здійнявся великий скандал. В документі говорилося, що ще до початку особливого періоду НБУ відбирає установи, яким дозволяє працювати в країні. Заступник голови почала обдзвонювати всі банки з іноземним капіталом і говорити, що НБУ хоче вилучити у них гроші і для цього вводить надзвичайний стан. Хвиля істерії поширилася і на українські банки. Віктор Лисицький, який тоді працював на Приватбанк в ефірі «П'ято-

го каналу» дав по телефону коментар, що в Нацбанку сидять Сергій Тігіпко і Віктор Янукович, які хочуть запровадити військовий стан. Після цього директору Генерального департаменту банківського нагляду Вадиму Пушкарьову довелося спілкуватися з телевізійниками і переконувати їх, що все це неправда. Він звернув їхню увагу на те, що постанов декілька, і створені вони з абсолютно іншою метою.

Нацбанк також скликав термінову прес-конференцію, на якій прозвучала майже легендарна фраза: «Якщо у мене в кабінеті лежить протигаз, це не значить, що я приходжу в кабінет кожний ранок і одягаю його». Цими словами я постарався пояснити пресі причину появи постанов про введення особливого періоду.

Тоді ж регулятор зібрав керівників «західних» банків у себе у великому залі нарад. Близько двох годин тривала бесіда, під час якої я розказав історію створення ухвал і пояснив, що ці документи будуть застосовані як керівництво до дії лише в найкритичніші моменти. Я вибачився перед західними банкірами і запропонував при необхідності особисто написати листи в їх головні офіси з детальним поясненням ситуації. Призвідниця скандалу була присутня там і виявилася єдиною, хто кричав.

Робота над цими постановами принесла таку ж велику користь, як і заповнення карт ризиків. Моделюючи кризові ситуації, фахівці виявили багато «вузьких» місць у роботі Нацбанку. Щойно ми виявляли проблеми, одразу ж намагалися їх вирішувати. Наприклад, з'ясувалося, що НБУ не мав автономних систем енергопостачання і зв'язку. Якби раптом вимкнули електрику і телефонні лінії «Укртелекому», ми опинилися б в інформаційній блокаді. Тому в центральній будівлі Нацбанку на вулиці Інститутській та в усіх територіальних управліннях були встановлені потужні джерела безперебійного живлення.

Між територіальними відділеннями НБУ були налагоджені канали супутникового зв'язку, а паралельно готувалася до запуску система комунікації між усіма комерційними банками. Такі проекти бу-

ли вкрай необхідними, тому що конфіденційну інформацію доводилося передавати відкритими каналами зв'язку, а це було небезпечно. Департамент інформатизації Анатолія Савченка розробив програму, згідно з якою в усі банки протягувалися б закриті телефонні лінії, подібні до урядового зв'язку. В найбільших десяти банках планувалося додатково змонтувати відеоселектори. В кінці 2004 року в НБУ вже була встановлена система, яка дозволяла проводити відеоконференції з регіонами, проте скористатися нею ми так і не встигли.

Відразу ж після налагодження супутникового зв'язку з територіальними управліннями ми одержали підтвердження правильності своїх дій. «Укртелеком» вимкнув зв'язок у харківському напрямку, до якого були підключені п'ять обласних управлінь НБУ. Уникнути проблем вдалося лише завдяки дублюючим каналам.

Підготовка Нацбанку виявилася корисною. В листопаді 2004 року стало в нагоді все: і режим секретності, і автономний зв'язок, і підвищені заходи безпеки, і тим більше наявність єдиної інформаційної системи по діяльності банків. Засідання КУАПу, робочі наради, селектори і регулярні засідання правління Національного банку створили базис для колегіального ухвалення рішень. Завдяки цьому ми не розгубилися в кризовій ситуації, змогли комплексно оцінити проблеми і віддавати адекватні вказівки.

Можливо, під час фінансової кризи регулятор зміг би працювати і без усіх цих атрибутів, покладаючись на успіх та професіоналізм співробітників. Спростувати це я можу лише одним висловлюванням, яке почув через рік після звільнення з Нацбанку. Хтось сказав: «Фортеці завжди будують під час перемир'я». Я переконаний, що за два роки невидимої роботи ми справді перетворили НБУ на своєрідну фортецю, яка допомогла банкам протриматися під час фінансової кризи листопада-грудня 2004 року.

Розділ 3. Як почалася криза. Перші хмари

СОЦІАЛЬНІ ВИПЛАТИ

Ще влітку уряд, Національний банк і зарубіжні експерти були упевнені, що в Україні політика існує окремо від економіки. Восени вони почали підозрювати, що це не так. З вересня і до кінця листопада в Україні відбулася класична валютна криза, викликана інфляційними очікуваннями і початком кампанії з виборів Президента країни.

Все почалося з масштабних соціальних виплат уряду Віктора Януковича. З вересня по грудень Кабмін додатково видав населенню близько 10 млрд грн.

Дотепер не ясно, що входило до складу соціальних виплат і як регулярно виплачувалися гроші. З постанови Кабміну № 943 від 24 липня 2004 року відомо, що з серпня за рахунок доплат з бюджету доходи пенсіонерів повинні були підвищитися до прожиткового мінімуму. Уряд заявляв, що для цього він виділив кілька мільярдів гривень у вигляді надбавок до пенсій. Ще 500 млн грн повинні були піти на погашення заборгованості із зарплати у вигляді трирічних безпроцентних бюджетних позик держпідприємствам, а 200 млн — на покриття боргу із зарплати збанкрутілих і ліквідованих аграрних підприємств.

Можу сказати, що доплати до пенсій гарантовано проводилися. Зате я дуже сумніваюся, що були погашені борги із зарплат. Для цього слід було виконати велику роботу: зібрати тисячі документів, звірити їх, скласти точні реєстри виплат. У той час наряд чи хтось став би цим займатися.

Ще навесні про виплати нічого не було відомо. Ці витрати не передбачалися державним бюджетом

на 2004 рік, і Рада Національного банку затверджувала Основи грошово-кредитної політики без урахування майбутнього вкидання готівки. Я впевнений, що ідея провести масштабні соціальні виплати з'явилася в уряді влітку 2004 року. Ухвалювалося рішення спонтанно, буквально за місяць. Причому за чутками, що дійшли до мене, перший віце-прем'єр Микола Азаров був не в захопленні від цієї ідеї.

Гроші у розпорядженні Кабміну виявилися випадково. В останній рік перед виборами влада розпродала частину держвласності. На рахунки держави надійшло набагато більше грошей, ніж планувалося. План з приватизації на той рік складав 2,1 млрд грн, а вже за підсумками семи місяців продаж державного майна дав 7,3 млрд. До вересня було зібрано вже майже 9 млрд, а до кінця року — додаткові 500 млн грн. Хітами продажів стали «Криворіжсталь» — 4,3 млрд грн, «Павлоградвугілля» — 1,4 млрд грн і гірничозбагачувальні комбінати, що входили до складу «Укррудпрому», — понад 1,2 млрд грн.

До початку вересня на рахунках Держказначейства накопичилися 18,9 млрд грн. Разом із залишками на рахунках в комерційних банках у розпорядженні центральних органів виявилися 20,3 млрд грн. Уряд ухвалив політичне рішення витратити їх на соціальні виплати. Такий крок був цікавим з погляду купівлі голосів, однак економічні передумови тут були відсутні. В майбутньому це створило значну турбулентність для Пенсійного фонду, яка не усунена й досі. Це яскравий приклад того як не треба витратити прибутки від приватизації. Вперше з'явився прецедент фінансування дефіциту Пенсійного фонду з держбюджету. За іронією долі, вирішувати проблему доводиться тому ж уряду, який її створив.

Гроші почали перераховуватися приблизно з другої половини вересня. До кінця року залишки на рахунках уряду скоротилися на 9,9 млрд грн. Загальний об'єм коштів Кабінету міністрів в банках і НБУ за останні чотири місяці зменшився на 14,7 млрд грн. За приблизними розрахунками, населення у вересні-грудні додатково одержало від 9,7 до 11,8 млрд грн.

Вже сам факт соціальних виплат говорив про те, що політика і економіка в Україні не живуть окремо. Виплата надбавок до пенсій супроводжувалася рясною риторикою влади і опозиції. Перші заявляли про свою «народність», другі їх критикували. А в Національному банку панувала розгубленість, тому що раптово виникла загроза масштабної інфляції.

НБУ замовив компанії GfK дослідження, щоб з'ясувати, на що пенсіонери витратять одержану від держави доплату до пенсії. Ми хотіли знати, яка частина грошей піде на валютний ринок, яка на споживчий, а скільки припаде на заощадження.

Результати виявилися непоганими. Майже всі пенсіонери збиралися спочатку витратити близько 10% на продукти, одяг, взуття і оплату комунальних послуг. Проте значну частину грошей вони планували відкласти. Причому 83% пенсіонерів для цього хотіли використати гривню, і лише 3% — валюту. Більше половини гривні, що мала піти на заощадження, літні люди планували покласти на депозити в банках.

Це означало, що істотної загрози саме від соціальних виплат бути не може. Обнадієний результатами дослідження, я дав прогноз, що 8-10% соціальних виплат осядуть в банках, і закликав їх активізувати пенсійні програми.

Дослідження GfK було правильним, проте воно фіксувало настрої на початок вересня. А вже незабаром все змінилося.

Головна небезпека виплат була не в порушенні монетарних параметрів, а в пробудженні інфляційних очікувань. Хоча населення не планувало витрачати великі суми на споживчому ринку, воно вірило, що ціни обов'язково ростимуть. Спрацював сумний досвід гіперінфляції початку 1990-х. Всі розуміли, що уряд почав друкувати і роздавати гроші. Нічим іншим, окрім інфляції, це закінчиться не могло.

Довелось закликати уряд забезпечити товарне покриття для збільшених соціальних витрат. Кабмін відповів, що дефіциту бути не може, і не вжив жодних заходів. Даремно. За підсумками вересня відтік грошей з бюджету перевищив надходження

на 4,7 млрд. Це не могло не позначитися на цінах. Уряд не потурбувався про насичення ринку товарами. У результаті більша кількість грошей стала полювати на колишній об'єм товару.

Розраховувати на банки в тих умовах не можна було. Вони не хотіли залучати гроші населення на депозити, тому що у них був надлишок ресурсів. Для абсорбції грошової маси довелося б підвищити відсоткові ставки, але в цьому не було жодної необхідності.

У підсумку виникла описана в підручниках інфляція попиту. Населення, одержавши на руки гроші, попрямувало купувати продовольство, одяг і побутову техніку. Якщо за перші вісім місяців споживчі ціни збільшилися на 4,3%, то до грудня — вже на 12,3%. За останні чотири місяці 2004 року продукти харчування подорожчали в середньому на 15,3%, а м'ясо і птиця — на 48,6%. Від ще більшої інфляції врятував лише ажіотажний попит на іноземну валюту.

Не тільки виплати стали причиною інфляції. Небезпечні тенденції вже існували на початку осені. Наприклад, випереджаючими темпами росли ціни виробників (24,1% за рік), через зернову кризу 2003 року дорожчали хліб і корми для тваринництва, підвищувалися світові розцінки на нафту і металопродукцію.

Позначалася на інфляції волатильність котирувань EUR/USD — лєвова частка товарів в Україну імпортувалася з євросони, а євро у той час активно дорожчав проти долара. Фактично з Європи в нашу країну ввозили інфляцію.

До того ж, крім соціальних виплат, восени з бюджету фінансувалися й інші статті витрат. У мене недостатньо інформації, щоб говорити про дотування урядом галузей, які потім фінансували передвиборну кампанію Віктора Януковича. Проте дані про виконання бюджету щодо витрат за одинадцять місяців 2004 року виглядали підозріло. Сільське господарство, водний транспорт, обробна промисловість і електроенергетика були профінансовані на 50-80%. Зате на всі 100% видавалися кошти підприємствам залізничного транспорту і паливно-

енергетичного комплексу. Якщо вони справді фінансували передвиборну кампанію, то частина грошей напевно вкидалася в економіку у вигляді готівки. А це не могло не тиснути на ціни.

НАЦБАНК І ПОЛІТИКА. АТАКА НА «МРІЮ»

З наближенням виборів з'являлося все більше охочих втягнути Нацбанк у політичні сутички. В середині липня у них ледь не з'явилася чудова нагода, щоб заявити: діюча влада заважає реєструвати кандидатів в Президенти.

Ще 23 червня Національний банк затвердив зміни до інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у гривні та іноземних валютах. Вони стосувалися рахунків виборчих фондів кандидатів і, як ми вважали, передбачали всі необхідні нюанси. Виявилося, що це не так.

Згідно з законом, Центрвиборчком реєструє кандидата в Президенти лише за умови, що той поклав гроші на спеціальний рахунок. Потім кандидат витрачає ці кошти на проведення кампанії. Офіційно передвиборна гонка почалася 3 липня, в суботу. Проте у вихідні банківська система не працювала, а Національний банк не врахував цей факт.

Я усвідомив це лише напередодні, у п'ятницю, і тут же дав команду розшукати керівників кількох системних банків. Зокрема, державних «Ощадного» і Укрексімбанку. Ми домовилися, що спеціально заради кандидатів в Президенти будуть відкриті кілька відділень банків. Запобіжні заходи виявилися незайвими. В суботу гроші поклав один із кандидатів, а згодом і всі інші. Розмови про гроші виникли лише раз — коли один із претендентів витратив кошти зі свого офіційного рахунку на виготовлення листівок образливого змісту.

Влітку 2004 року Сергій Тігіпко пішов у відпустку. Згодом, 4 липня, він офіційно став керівником виборчого штабу Віктора Януковича і продовжив її.

Керувати Нацбанком він доручив мені як першому заступнику. Спеціально з цієї нагоди була створена постанова, в якій я чітко прописав усі

свої повноваження як тимчасово виконуючого обов'язки голови правління. Згідно з ухвалою, вони нічим не відрізнялися від повноважень постійного голови. Так я застрахував себе на випадок, якби хтось заявив, що я не маю права підписувати документи. На підставі цього документа я працював сім місяців.

Ближче до виборів журналісти часто розпитували мене, як впливає Сергій Тігіпко на рішення, які ухвалює Нацбанк. Було легко відповідати, що Сергій Леонідович працює керівником штабу Віктора Януковича не як голова правління НБУ, а як громадянин. А замість нього Нацбанком керує правління, яке спільно ухвалює всі рішення. Ми не змогли уникнути розмов про те, що НБУ «біло-синій». Проте не прозвучало жодного прямого звинувачення у підтримці нами того чи іншого кандидата.

Порівняно мирну на перших порах передвиборну кампанію затьмарив лише один епізод. Двадцять п'ятий за розмірами банк «Мрія», пов'язаний з одним із соратників Віктора Ющенка — Петром Порошенком, піддався інформаційній атаці.

У серпні віце-президент Асоціації українських банків Антоніна Паламарчук знайшла в електронній поштовій скриньці лист-попередження. В ньому містився коментар: Гута-банк, Альфа-банк, а потім «Мрія». Питання: хто наступний?». Це був натяк на червневу банківську кризу в Росії. Тоді дуже перспективний Гута-банк було за безцінь продано Внешторгбанку, щоб уникнути банкрутства, а Альфа-банк ледь не зазнав краху через відтік вкладників. Паламарчук показала цей лист керівникам «Мрії», але ті не надали значення загрозі.

Як виявилось, марно. Починаючи з 23 вересня кілька інтернет-сайтів, а потім і преса розповсюдили інформацію про те, що останні два випуски акцій банку відмінюються, а його статутний капітал зменшується. У зв'язку з цим, робили висновок ЗМІ, можлива ліквідація «Мрії». Всі ці повідомлення подавалися з посиланням на «джерела, близькі до НБУ». Таким чином, ми виявилися втягнутими в політичний скандал.

Єдиним державним органом, який взяв безпосередню участь в атаці на «Мрію», була Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку. 22 вересня ДКЦПФР видала розпорядження № 205-з, яким відмінила реєстрацію восьмого і дев'ятого випусків акцій АКБ «Мрія». Це рішення було ухвалене на підставі судового позову, зробленого за всіма законами рейдерського жанру. Якийсь вкладник у серпні поклав на депозит у «Мрію» невелику суму — 200 грн. А вже за два тижні подав позов про те, що восьма і дев'ята емісії акцій банку завдають збитків йому як клієнту. Абсурдність ситуації була очевидна: вкладник не був акціонером, а випуски акцій «Мрії» відбулися задовго до того, як він поклав гроші на депозит. Проте Дарницький суд Києва 16 серпня 2004 року вирішив заблокувати восьму і дев'яту емісії. Цікаво, що на судове засідання представників «Мрії» не запросили і в банку не знали про прийняте рішення аж до його ухвалення комісією.

На підставі рішення суду 22 вересня начальник управління корпоративних фінансів ДКЦПФР Андрій Борисенко наказав анулювати реєстрацію двох емісій акцій банку: від 12 березня 2003 року на 2 млн грн і від 14 квітня 2004-го на 31,9 млн грн. Це означало, що з того дня обидві суми не можна було враховувати при розрахунку капіталу «Мрії». У результаті статутний фонд зменшувався з 61,25 до 27,35 млн грн. З погляду банківського нагляду, банк ставав неплатоспроможним і підлягав санації. Своє рішення ДКЦПФР розмістила на першій сторінці власного сайту.

З кінця вересня я телефонував у комісію і просив їх зняти з порталу текст рішення № 205-з. Комісія впиралася. Її керівник був неабияк наляканий і відмовлявся будь-що робити. Пресі, яка зверталася в ДКЦПФР, заявляли: хоча Дарницький суд вже відмінив своє рішення, офіційно нову ухвалу суду комісія ще не одержувала, тому поки-що не враховуватиме анульовані випуски акцій банку. Навіть після того як 14 жовтня Господарський суд Києва на підставі апеляції анулював рішення Дарницького суду стосовно двох емісій «Мрії», документ «абсолютно випадково» продовжував висіти на сайті ДКЦПФР.

Навряд чи випадково ще з 23 вересня текст повідомлення підхопили сайти www.from-ua.com, www.for-ua.com, www.provokator.com.ua і versii.com. А 25 вересня у вечірньому ефірі найбільш рейтингових каналів — Першого національного, «Інтер» і «1+1» прозвучало повідомлення, що банк буде ліквідований у зв'язку з рішенням Дарницького районного суду столиці за позовом вкладника. Так був запущений механізм розвалу «Мрії».

У Києві посеред Дніпра є острів, на якому розташовується «Клуб колишніх міністрів». Ми називаємо його «Клубом Ігоря Мітюкова». Там часто збираються виключно колишні міністри. Я потрапив туди як экс-міністр економіки Криму.

Під час конфлікту навколо «Мрії» хтось святкував у клубі день народження. Ми з Олександром Шлапаком зустріли там керівника ДКЦПФР Анатолія Балюка. На вулиці між нами відбулася дуже неприємна розмова. Пам'ятаю, я досить різко заявив щось на кшталт «стосунки стосунками, але потрібно совість мати». Адже під удар потрапляв Нацбанк. «Ти мені всю систему розхитуєш», — заявив я Балюку. Він довго м'явся і розказував, чому не може нічого зробити. Стало зрозуміло, що проблему доведеться вирішувати самостійно.

З понеділка, незважаючи на запевнення керівників банку, люди почали забирати звідти свої депозити, а інші установи закрили на нього ліміти. Серед вкладників поширювалися звичні для таких ситуацій чутки, що комусь гроші повернули, а комусь не вистачило. «Мрія» пішла в жорстке піке, і до краху залишалися лічені дні. Все це відбувалося на тлі стабільно працюючої фінансової системи.

Керівники банку безуспішно намагалися збити ажіотаж. В суботу, 25 вересня, голова правління «Мрії» виступив на «П'ятому каналі» і запевнив, що проти них організовано інформаційну війну. Проте ці слова звучали непереконливо, бо офіційно все ще діяло рішення ДКЦПФР. Рятувати «Мрію» довелося Асоціації українських банків і Національному банку.

У понеділок, 27 вересня, Нацбанк через Управління по зв'язкам з громадськістю заявив,

що інформація про відміну двох останніх емісій, поширена з посиланням на «джерела, наближені до Нацбанку», не відповідає дійсності. Ми зазначили, що банк має всі необхідні ліцензії, виконує нормативи і працює нормально. Отже, немає причин застосовувати до нього санкції і, тим більше, ліквідувати установу. Для переконливості, за узгодженням з правлінням банку, були опубліковані основні показники роботи «Мрії». Зокрема, норматив адекватності капіталу складав 11,3% при мінімально необхідних 10%.

У такий спосіб регулятор показав, що не враховує рішення ДКЦПФР про зменшення статутного фонду. Для цього у нас були цілком законні підстави. В понеділок, 27 вересня, на брифінгу в АУБ голова правління «Мрії» Костянтин Ворущилін оприлюднив інформацію керівника Дарницького районного суду Києва. В ній було сказано, що «на 27 вересня 2004 року рішення Дарницького районного суду за позовом вкладників до АКБ «Мрія» про визнання незаконними додаткових випусків акцій банку немає». Після цього з'являлися підстави сумніватися в правомочності санкцій ДКЦПФР.

Того ж дня мені зателефонував хтось із Адміністрації Президента і настирливо порекомендував не втручатися в ситуацію. «Є така думка. Що ви збираєтеся робити?» — запитав голос.

Я відповів, що думка чудова, але є невелика проблема. «Яка?» — поцікавився співрозмовник. У «Мрії» було близько 30 тис. вкладників. «Як поділимо вкладників: п'ятнадцять тисяч вам, п'ятнадцять мені, або всіх вам, або всіх мені?» — спитав я. Розмова закінчилася і більше мене такими дзвінками не турбували.

Регулятор не міг відверто заявити, що ситуація навколо «Мрії» — це політичне замовлення. Ми лише натякнули, що дані неперевірені. Нацбанк пообіцяв, що прокоментує ситуацію всім охочим. Все, що не міг сказати НБУ, озвучили представники Асоціації українських банків.

27 вересня вони зібрали прес-брифінг з красномовною назвою «Ситуація навколо АКБ «Мрія». Поширення через ЗМІ недостовірної інформації

про українські банки — провокація проти національної банківської системи». У своїх виступах і Ворушилін, і віце-президент Асоціації українських банків Антоніна Паламарчук не раз повторили слово «провокація».

11 жовтня президент АУБ Олександр Сугоняко надіслав відкритий лист Президенту, а 19 жовтня — прем'єр-міністру Віктору Януковичу. В другому документі він уже не соромився у висловлюваннях і навів хронологічну послідовність дій із знищення «Мрії».

«Йдеться про ґрунтовно організовану інформаційну атаку, в якій були задіяні засоби масової інформації і державні органи. Послідовність дій була такою: створити формальну підставу для тиску на фінансову установу, організувати інформаційну атаку, викликати кризу довіри до банку, дестабілізувати його фінансовий стан і ліквідувати. В реалізації цього задуму були задіяні всі три загальнонаціональні телевізійні канали, включаючи державний. До деструктивних дій підключилися ДКЦПФР, Дарницький, Печерський і Шевченківський суди міста Києва, ряд друкованих і електронних ЗМІ, інші державні органи». По суті, АУБ говорила про те, що банк опозиціонера Петра Порошенка був «завмовлений» владою.

Завдяки нашим спільним зусиллям, інформаційну атаку вдалося відбити, і агресори відмовилася від спроби розвалити банк. Проте на це пішло багато часу, а «Мрії» довелося відчутти значний відтік грошей. Незважаючи на заяви НБУ і АУБ, населення продовжувало забирати з банку депозити. На початку вересня на рахунках фізичних осіб було 366 млн грн, а в кінці — 358 млн. У наступному місяці, у тому числі через поглиблення кризи, депозити зменшилися до 324 млн грн.

Класика фінансових криз передбачає, що достатньо позбавити банк десяти відсотків пасивів за короткий термін, і вже майже гарантовано він не «підніметься». Адже на це автоматично накладаються інші проблеми — неповернення позик, закриття лімітів, відкликання раніше відкритих кредитних ліній. Спостерігаючи, як погіршується стан

«Мрії», НБУ намагався всіляко допомоги банкові.

8 жовтня ми офіційно заявили, що установа працює стабільно, але «НБУ готовий при необхідності надати йому кредитну підтримку». Насправді ще 6 жовтня було прийнято постанову, якою регулятор видав «Мрії» стабілізаційний кредит. Його сума становила 50 млн грн, термін — вісім місяців. Вартість — 11,5% річних, що відповідало ставці рефінансування «овернайт» під заставу державних облігацій. Пізніше вартість була скорегована у зв'язку із зміною облікової ставки Нацбанку. З 8 грудня вона була встановлена на рівні 12,9% річних.

Виділена сума так і не була використана повністю. «Мрія» одержала перший транш стабілізаційного кредиту в 20 млн грн 22 жовтня, другий — 15 млн — через тиждень. Решту грошей дали акціонери. Причому кошти Нацбанку «Мрія» витрачати не могла, тому що вони лежали на блок-рахунок і були призначені тільки для резервування.

Преса тоді заявила, що Арсеній Яценюк, змовившись із Петром Порошенком, видав його банку стабілізаційний кредит за таємною постановою. Це була відверта маячня. Позику ми справді оформили ухвалою з грифом «для службового користування». Проте причина була зовсім не в тому, що ми нібито домовилися з Порошенком. Якби стало відомо, що «Мрія» перебуває в процесі фінансового оздоровлення, а НБУ забезпечує устанovu ресурсами, то всі банки автоматично стали б вилучати свої гроші. Тому навіть під час кризи ми абсолютно всі стабілізаційні кредити оформляли постановою з грифом «банківська таємниця» - такою є вимога закону.

У процесі оформлення позики я зателефонував Сергію Тігіпку і повідомив йому, що ми ухвалили рішення видати гроші. Це була тверда заява: не «ухвалюватимемо рішення» або «що ти про це думаєш». Він відповів: «Арсеній, чини так, як ти чинив би зі мною». Парадокс ситуації у тому, що пізніше довелося видавати стабкредит уже його банку.

Крім того, я зайшов тоді до Миколи Азарова і сказав: «Порошенка це банк чи ні, мені не цікаво. Для повного щастя нам не вистачає тільки тридцяти тисяч вкладників». Він відповів: «Вирішуй проблему».

Йдеться про те, що ніхто не розглядав «Мрію» як установу Петра Порошенка. Власник завжди встигає вивести кошти зі свого банку. Інша річ — тридцять тисяч вкладників. Ми захищали саме їх. В тій ситуації Порошенко, навпаки, виграв би від краху банку — він став би жертвою політичного режиму. Люди вийшли б на вулиці з протестами проти дій влади.

5 жовтня була проведена чергова емісія акцій «Мрії», в результаті якої власники завели у статутний фонд 5 млн грн. Крім того, споріднені підприємства поклали на депозити в банк десятки мільйонів гривень, компенсуючи відтік вкладів населення. У результаті необхідність в грошах регулятора відпала, і стабілізаційний кредит був погашений «Мрією» достроково, на початку 2005 року.

НАС ЗАВАЛИЛО ГРІШМИ

У 2004 році Кабінет міністрів не давав Нацбанку заснути. В економіці вже існували передумови для інфляції, а соціальні виплати, зроблені урядом Віктора Януковича, посилили ці процеси. Лише дивом вдалося уникнути повторення нестримного зростання цін, яке спостерігалось в 1990-х.

Нацбанк об'єктивно не міг протидіяти всім чинникам подорожчання товарів та послуг. Ми не в силах були наситити ринки продовольством або домовитися з нафтовиками — те й інше є прерогативою уряду. А він примушував Державну інспекцію з контролю за цінами перевіряти вартість товарів на ринках. Навряд чи можна було говорити про успішність такої політики.

Пам'ятаю, ще в 2003 році, коли я тільки став першим заступником голови НБУ, Микола Азаров проводив урядову нараду на тему інфляції. Кабмін намагався долучити до вирішення проблеми Держінспекцію і Нацбанк, щоб разом думати, як контролювати зростаючі ціни.

Азаров дав мені слово, і я заявив: якщо ми контролюватимемо ціни на м'ясо, хліб і молоко, то скоро займатимемося вартістю холодильників, телевізорів і машин. Це шлях в нікуди. Потрібно розумі-

ти: коли підвищується платоспроможний попит, то єдиною адекватною йому протидією буде зростання пропозиції. За короткий строк збільшити внутрішню пропозицію неможливо, отже, слід активніше ввозити товари з-за кордону. А ще тоді потрібно було підвищувати плату за комунальні послуги. Звичайно, політично це було не вигідно, але тарифи відтягнули б гроші на себе.

Звісно, мене послухали, і на цьому все закінчилося. Структурні реформи — складний процес, вони не мають характеру миттєвої дії. Ніхто не хотів брати на себе відповідальність за складні перетворення, позитивні результати яких були б помітні лише через роки. Не розширили навіть товарної пропозиції щодо продуктів харчування. Як наслідок, на одні і ті ж граблі різні уряди наступали і в 2004-му, в 2005-му і в 2008-му роках. В цих випадках держава наростила соціальні виплати, не забезпечивши адекватного товарного покриття. Це призвело до інфляції.

НБУ восени 2004 року зробив основний акцент на боротьбі з надмірним зростанням монетарної бази. Гроші буквально заповнили країну. На фоні надприбутків експортерів приблизно з середини літа прихильники обох кандидатів в Президенти — Віктора Януковича і Віктора Ющенка — стали заводити в країну капітал для фінансування виборів. Гадаю, це були сотні мільйонів доларів.

Як відомо, в Україні лише формально курс гривні вважається плаваючим. Реально існувала і досі зберігається жорстка прив'язка ціни національної валюти до долара. Гарантом стабільності курсу виступає Національний банк. У випадку якщо пропозиція безготівкової валюти перевищує попит на неї, регулятор проводить інтервенцію і викуповує надмірні об'єми за встановленою ним ціною. І навпаки, якщо попит вищий за пропозицію, НБУ продає долари з резервів. У такий спосіб підтримується необхідний курс.

Перші дев'ять місяців Національний банк працював згідно з першим сценарієм. Щоб зберегти курсову стабільність, з січня по вересень регулятор придбав валюти на 32,5 млрд грн. Особливо багато

довелося купити з травня по серпень — майже 3,2 млрд дол. В банківську систему надійшло майже 17 млрд грн. Цю величезну суму потрібно було знешкодити, інакше вона могла перерости в інфляцію попиту. Коли грошей більше, ніж запропонованих товарів і послуг, ціни ростуть.

Спочатку Нацбанку допомагав уряд. Гроші, які надходили в Україну протягом восьми з половиною місяців, частково йшли на рахунки Держказначейства в НБУ і таким чином вилучалися з обігу. До кінця серпня Кабмін накопичив 18,9 млрд грн — понад 30% річних доходів бюджету. З вересня почався зворотний процес: ці гроші стали виливатися назад в економіку, провокуючи інфляцію.

Уряд допоміг Нацбанку також випуском своїх облігацій. За перші вісім місяців 2004 року Міністерство фінансів провело сто один аукціон, під час яких за допомогою ОВДП були знешкоджені майже 2 млрд грн. Втім, стерилізація через випуск паперів Мінфіну була ілюзорною. З одного боку, держава збирала гроші, з іншого — поступово викидала їх на обслуговування і погашення старих боргів.

НБУ дісталася вся інша робота. Нам довелося думати, як зв'язати гроші, які осідали на рахунках комерційних банків. За перші дев'ять місяців зобов'язання кредитних установ виросли на 36%. У тому числі вклади населення збільшилися з 32,5 до 44,9 млрд грн, залишки на рахунках підприємств і організацій — з 27,5 до 42,8 млрд грн. Активно росли залишки на валютних і гривневих депозитах.

Одержавши в своє розпорядження величезні об'єми грошей, банки з січня по вересень збільшили активи на 34%. Кредитний портфель виріс на 36%, з 66,2 до 87,1 млрд грн. Випереджаючими темпами видавалися довгострокові позики — на термін більше року. За рік їх частка в сукупному портфелі банків збільшилася з 45% до 54,2%.

Безумовно, реальне кредитне зростання було меншим. Наприклад, дуже спотворювали загальну статистику позики, які в кінці кожного кварталу брали страхові компанії. Кожні три місяці їм потрібно було здавати звітність, і тому на кілька днів

чотири рази на рік резерви формувалися за рахунок кредитів. Викривляли звітність і так звані технічні позики. Це своєрідний інструмент обходу обмежень на купівлю безготівкової валюти. Щоб уникнути ретельної перевірки документів, компанія брала в банку кредит і цими грошми оплачувала імпорт товарів. Після цього вона отримувала легальне право купити безготівкову валюту на міжбанку — для погашення боргу перед банком. Нам з директором департаменту монетарної політики Наталією Гребеник доводилося робити хитрі підрахунки, щоб визначити «чистий» приріст активів. Саме цей показник був для нас орієнтиром у проведенні монетарної політики — не можна було ухвалювати системні рішення на основі даних з видачі одноденних позик.

Та все ж кредитний ріст був значним. Дійшло до того, що на початку літа Наталія Гребеник попросила Гендепартамент нагляду перевірити стан банків, які нарощували видачу позик особливо швидко. Вона справедливо вважала, що такі темпи могли дестабілізувати всю систему. Окрім того, в 2003–2004 роках МВФ і Світовий банк наперебій стверджували про «перегрів» української економіки і необхідність обмежити кредитування, щоб уникнути колапсу в реальному секторі та вибуху інфляції. В їхніх словах була частка істини, тому ще з літа Національний банк почав «відкачувати» з ринку надлишок гривні через випуск депозитних сертифікатів. Доводилося навіть змиритися з тим, що НБУ повинен був виплачувати за сертифікатами великі відсотки, недоотримуючи прибуток.

Ближче до осені ситуація почала погіршуватися. Нацбанк, як і вся країна, дізнався про майбутні соціальні доплати. Розуміючи, що процес вже не зупинити, НБУ поставив собі завдання змусити Мінфін хоча б ділитися інформацією про періодичність платежів. Ми намагалися вирішити давню проблему — примусити відомство складати платіжний календар, аби бюджетні виплати були більш рівномірними впродовж місяця.

16 серпня був підписаний спільний наказ Мінфіну, Держказначейства і Нацбанку про координацію

дій, згідно з яким уряд обіцяв надати НБУ докладний графік майбутніх платежів. Звичайно ж, документ не запрацював. Мінфін так і не дав Нацбанку розпис витрат. Про розумне планування бюджетних виплат не йдеться і дотепер. Як і кілька років тому, на початку місяця Мінфін заливає банківську систему великою кількістю гривні, а в кінці стягує на єдиний казначейський рахунок стільки грошей, що процентні ставки на ресурсному ринку рвуться вгору.

Через відсутність інформації Нацбанку довелося розраховувати тільки на себе. Оцінивши надходження на спеціальні рахунки від приватизації, ми зрозуміли, що необхідно терміново збільшувати прогнозні макроекономічні показники, закладені в Основах грошово-кредитної політики. Правління перерахувало монетарні агрегати до кінця року і подало свої пропозиції на розгляд Ради НБУ. Ці оцінки враховували як існуючу грошову повинь, так і майбутні соціальні виплати уряду.

Правлінню НБУ дуже пощастило. У нас ніколи не було конфронтації з Радою. Ми готували пропозиції, вони їх проглядали, іноді виправляли, а потім затверджували. Втім, це не говорить про те, що в Раді НБУ сиділи дилетанти, які не могли контролювати дії правління. Навпаки, колишній склад Ради був дуже професійним. Там працювали практичні банкіри. Можливо, вони не розуміли загальної картини і не зовсім чітко уявляли собі, що таке монетарна влада. Розмова про поточний рахунок платіжного балансу їх не дуже захоплювала. Зате з ними було цікаво дискутувати. Сергій Буряк, Ігор Юшко, Федір Шпиг, Валерій Хорошковський — всі ці люди знали банківський бізнес і макроекономіку на практиці. Вони пережили не одну кризу і вміли критично дивитися на процеси.

Одного разу на засідання Ради навіть прийшла Юлія Тимошенко. Тоді її намагалися звільнити за невідвідування. Тимошенко слухала нас з цікавістю, тому що засідання були своєрідним політичним шоу. Наприклад, Петро Порошенко представляв опозицію. Хоча в цілому присутні поводитися більш пристойно, ніж у парламенті. Якщо говори-

ли, що країна розвалиться, то додавали, що не відразу. Інфляція буде велика, але не найвища. Наприклад, за ініціативою Анатолія Гальчинського була заблокована пропозиція Сергія Тігіпка про дострокове погашення кредитів МВФ. Незважаючи на те, що правління НБУ мало тоді іншу думку, час довів мудрість Гальчинського. Якби Україна достроково повернула борг МВФ, восени 2004 року довелося б іти на девальвацію гривні.

Спочатку у мене не склалися стосунки з Гальчинським. Коли Сергій Тігіпка відрекомендував мене Раді як кандидата на пост першого заступника, Анатолій Степанович влаштував мені іспит на професійну придатність. Він посадив мене перед собою і дуже акуратно і тонко ставив питання, загальна суть яких виражалася фразою: «Хто ти такий і що тут робиш?». Гальчинський тоді любив носити окуляри із затемненим склом, що лише додавало таємничості. Окрім нього, вставляли свої «п'ять копійок» й інші члени Ради. З десяти чи п'ятнадцяти питань я неправильно відповів лише на одне, що торкалося активних операцій банків.

Як не дивно, мене затвердили. Вже коли ми розійшлися, я стояв на сходах, тому що потрібно було подякувати Гальчинському. При цьому всередині я боровся з собою. Мені здавалося, що він мене не сприймає всерйоз. Однак пізніше я змінив свою думку — між нами склалися найтепліші стосунки.

У вересні 2004 року Рада НБУ затвердила запропоновані правлінням зміни в Основи грошово-кредитної політики на 2004 рік. Всі прогнозні показники були збільшені: монетарна база — з 26-32% до 51-56%, грошова маса — з 32-39% до 53-59%. Це був адекватний крок, тому що за перші вісім місяців планові показники були майже виконані і НБУ могли зробити крайнім, звинувативши у надмірному вливанні грошей в економіку. Монетарна база за той період виросла на 32%, з 40,1 до 52,9 млрд грн. Грошова маса — на 27,8%, з 95 до 121,4 млрд грн.

Затверджуючи нові прогнози, Рада розраховувала, що до кінця року в Україну прийдуть додаткові об'єми валюти, і НБУ буде вимушений емітувати ще більше гривні. Крім того, очікувалося, що до

кінця року комерційні банки збільшать грошову масу за рахунок активного кредитування. Проте ці прогнози не збулися.

Україну врятувала гірка випадковість. З кінця вересня населення і підприємства почали гарячково скуповувати валюту, і об'єм гривні в обороті став скорочуватися. 10 грудня Рада Нацбанку вимушено зібралася вдруге, щоб затвердити нові орієнтири, що відповідали реальності. Збільшення монетарної бази тепер очікувалося на рівні 34-40%, а не 51-52%, грошової маси — 36-42% замість 53-59%. Але навіть ці орієнтири виявилися занадто сміливими. За підсумками року монетарна база збільшилася всього на 34,1%, а грошова маса — на 32,4%. Всі зайві гроші пішли на купівлю валюти.

ПРИДУШЕННЯ ІНФЛЯЦІЇ

Втім, до кінця вересня ще ніхто не підозрював, що монетарні агрегати почнуть знижуватися. Національний банк з початку літа був зайнятий вилученням зайвих грошей з економіки і боротьбою з можливою інфляцією. Для цього регулятор застосовував традиційні методи, якими послуговуються всі центральні банки світу, — підвищення відсоткових ставок, обмеження доступу до рефінансування, мобілізація зайвої гривні за допомогою депозитних сертифікатів і встановлення більш жорстких резервних вимог.

Найм'якішою зброєю у нашому арсеналі стало збільшення індикативної вартості грошей. З 9 червня Нацбанк вперше з грудня 2002 року підвищив облікову ставку. Нове значення індикатора було встановлено на рівні 7,5%. До цього, починаючи з липня 1998 року, облікова ставка послідовно знижувалася з 82% до 7% річних. Також у червні НБУ збільшив вартість всіх видів рефінансування. Вартість грошей виросла з 10,1% в липні до 12,4% у вересні.

Одержати позику НБУ було нелегко. З січня по жовтень надавалося лише середньострокове рефінансування через тендер. З 10 липня 2004 року, згідно з постановою НБУ № 257, бланковий (без забезпечення) кредит «овернайт» надавався лише ко-

мерційним банкам, що мають оцінку не нижче «1» за рейтинговою системою CAMELS. Причому гроші можна було взяти лише раз на місяць максимум на 5% суми обов'язкових резервів. До цього з 10 квітня бланковий кредит «овернайт» надавався не більше ніж на 10% від суми сформованого банком об'єму обов'язкових резервів за попередній місяць, а ще раніше — максимум на 15%. НБУ фактично відлучав комерційні банки від щоденного рефінансування. Грошей у фінансовій системі було більш ніж достатньо, і ми змушували банки активніше працювати один з одним.

У серпні 2004 року правління затвердило положення «Про процентну політику Нацбанку». Практична цінність цього документа полягала у впровадженні поняття індикативної відсоткової ставки. З середини 2004 року регулятор почав публікувати рівні відсотків за депозитами і кредитами, які рекомендував використовувати банкам.

Ставки за вкладами і кредитами в рекомендаціях НБУ були явно занижені. Проте поки не почалася криза, цей інструмент працював. Системні банки знижували прибутковість за своїми депозитами, а щоб населення не обурювалося, біля кас вивішували наші рекомендації. З їх боку це виглядало як виправдання: мовляв, ми б ніколи так не вчинили, але ж Національний банк вимагає. Слідом за крупними установами менші відсотки за депозитами почали встановлювати і дрібні банки. В результаті в усій банківській системі знижувалася вартість пасивів.

На жаль, криза звела нанівець досягнутий ефект, хоча навіть під час неї Нацбанк рекомендував підвищити відсотки за депозитами. Своїми діями ми хотіли збільшити вартість грошей. У світовій науці цей метод вважається традиційним інструментом подолання інфляції. Через більш високу ціну грошей підприємства і населення беруть менше кредитів, у результаті знижуються інвестиції та платоспроможний попит, а значить — пригнічується інфляція попиту і пропозиції.

Проте ми побоювалися, що система не сприйме подані їй сигнали. В умовах грошового достатку облікова ставка, вартість рефінансування та індикативні

ставки ніяк не могли безпосередньо підвищити відсотки за кредитами економіці. На превеликий подив, банки відреагували на наші ініціативи. Після досягнення річного мінімуму — 17,1% річних у червні, середньозважена ставка за кредитами економіці в липні виросла до 17,5% і два місяці трималася на цьому рівні.

Порівняно м'яким інструментом монетарного регулювання стала мобілізація надлишків безготівкових грошей у банків. Цей, безумовно, ринковий метод передбачає, що установи добровільно продають ресурси, які в найближчому майбутньому їм не будуть потрібні.

Ще з травня 2004 року НБУ почав абсорбувати зайву гривню, пропонуючи банкам купити наші депозитні сертифікати. Паралельно регулятор проводив операції зворотного репо і залучав кошти на депозит.

За перші дев'ять місяців шляхом використання різних інструментів нам вдалося зібрати майже 9,1 млрд грн. Основним інструментом мобілізації стали сертифікати — за рік відбулося 545 аукціонів з їх продажу, а загальний оборот сягнув 5,57 млрд грн. Трохи поступалися за ефективністю операції зворотного репо — НБУ продавав цінні папери із свого портфеля, обіцяючи викупити їх за обумовленою ціною пізніше. За рік завдяки цьому інструменту вдалося зв'язати 3,6 млрд. зайвих гривень. Ще 2,1 млрд ми зібрали шляхом залучення грошей на депозитні рахунки в Національному банку.

Спочатку ми зіткнулися з апатією банків. Вони вже встигли забути, що таке депозитні сертифікати: з часів кризи 1998 року цей інструмент не використовувався. За шість років у банках змінилися скарбники, і ніхто не знав, що робити з сертифікатами. Перші розміщення доводилося проводити буквально за участю правління НБУ. Я особисто просив банки купувати сертифікати. В червні шляхом продажу паперів вдалося зібрати 70 млн грн, в липні — 93 млн, в серпні — 49 млн.

Банки не хотіли купувати пропоновані регулятором інструменти, бо вважали їх прибутковість заниженою. Ми врахували це зауваження і у вересні зібрали півмільярда, а в жовтні — 1,1 млрд грн.

Прибутковість паперів у вересні виросла з 2,7% до 6% річних, в жовтні — до 9,1% в середньому і до 12% максимально. Крім того, з осені середня «довжина» сертифіката збільшилася з 30 до 180 днів. Найбільші банки одержували за свої ресурси ціну на рівні їх собівартості і, не роздумуючи, купували сертифікати «завдовжки» в декілька місяців. Вони розраховували, що навіть у жовтні-листопаді грошей буде більш ніж достатньо, і засоби, вкладені в папери НБУ, не знадобляться.

До того ж напередодні виборів банки не наважувалися видавати дуже багато кредитів, навіть якщо це дозволяли можливості. Теза про те, що економіка живе окремо від політики, в цьому випадку не діяла, наче це була аксіома для іншої частини Всесвіту. Річ у тім, що позичальник міг розоритися, якщо політична сила, яка його підтримувала, програвала. Тому банки вважали, що краще одержувати майже удвічі менший відсоток за сертифікатами НБУ, ніж ризикувати, видаючи кредити. Це дозволило Нацбанку мобілізувати 50 і 29 млн грн навіть в кризових листопаді і грудні. Щоби банки охочіше віддавали нам свої гроші, з кінця жовтня регулятор істотно понизив терміни залучення за мобілізаційними інструментами, а з 30 листопада вирішив залучати ресурси мінімум під 15% річних.

Класти гроші на депозитні рахунки в НБУ і укласти з нами угоди зворотного репо банки не хотіли. Був лише невеликий разовий успіх: у серпні через операції репо регулятору вдалося сконцентрувати 890 млн грн, хоча відсоткова ставка за операцією складала всього 2,3%. Банки користувалися зворотним репо, тому що гроші «зв'язувалися» на менший термін, ніж при покупці сертифікатів.

Незважаючи на боротьбу з інфляцією, в липні 2004 року НБУ прийняв постанову № 337, якою відсік частину банків від мобілізаційних операцій. З 26 липня ми перестали залучати ресурси установ, у яких було дуже багато депозитів до запитання. Цим рішенням ми прагнули позбавити банки можливості легко заробляти на таких операціях. Залишки на поточних рахунках традиційно вважаються умовно безкоштовними. Переклавши їх на депозит в

НБУ, можна було нічого не робити і одержувати пристойний дохід. Але при цьому завжди існував ризик, що клієнт раптово забере свої гроші, і банк опиниться у складному становищі. А це могло призвести до дестабілізації роботи всієї системи.

Під дію обмеження потрапили поодинокі банки. В цілому по системі серед юридичних осіб більшу частину коштів складали вклади до запитання, а серед населення — термінові депозити. У результаті банки отримували баланс за видами ресурсів. Наприклад, на 1 серпня 2004 року населення тримало на термінових депозитах 77,6% грошей, підприємства — 38,8%, а в цілому по системі — 59,6%.

Ще навесні, коли загроза інфляції стала більш очевидною, довелося застосувати найжорсткіший метод боротьби з надмірною ліквідністю — підвищення резервних вимог. Цей інструмент надзвичайно ефективний. Банки зобов'язані у якості страхового фонду тримати на своїх кореспондентських рахунках в НБУ певну мінімальну кількість гривні, розрахувати яку дуже легко — вона складає той чи інший відсоток від зібраних депозитів. Завдяки простоті інструмент діє майже безвідмовно і давно використовується усіма центробанками світу для боротьби з інфляцією.

Встановлення більш жорстких резервних вимог протягом 2004 року відбувалося поступово. Почали з готівки в касах, яка традиційно бралася до уваги при обчисленні резервів. З 9 березня НБУ дозволив установам враховувати у складі резервів тільки 15% гривні в касах замість 40%. Також замість 25% дозволялося зараховувати в резерви лише 10% готівкової валюти. Вже з 10 липня, згідно з постановою НБУ № 257, залишки грошей в касах банків були повністю вилучені з розрахунку обов'язкових резервів. Це дало приріст резервів на 1 млрд грн — приблизно до 5,6 млрд.

Спостерігався ще один ефект від вилучення готівки з розрахунку резервів. На початку серпня залишки в касах банків скоротилися з 5,7 до 4,8 млрд грн. Однак навіть це не допомогло НБУ досягти головної мети — зменшити об'єм готівки у населення і бізнесу (агрегат M0). Можна було вилучити готівку

з формули, але не виходило так же ефективно вилучити її з обігу. В основному — через значний тіньовий сектор в економіці країни.

До того ж уряд нерідко підштовхував економіку до переходу на готівкові операції. Наприклад, у квітні 2004 року різко, на 1,8 млрд грн проти 0,7-0,8 млрд в попередні місяці, виріс об'єм гривні за межами банків (агрегат M0). 1 млрд. грн. перетворився на готівку, коли уряд пообіцяв запровадити ПДВ-рахунки. Через них Кабмін збирався централізовано проводити всі потоки, пов'язані із сплатою та відшкодуванням податку на додану вартість. Побоюючись, що зламуються традиційні тіньові схеми, а вартість кредитів різко виросте, деякі підприємства швидко збільшили імпортні закупівлі, щоб створити страховий запас товарів на час адаптації до нових умов роботи. Решта компаній і підприємців вважала за краще наростити об'єм готівки в обігу. Побічно це підтверджувало гіпотезу про те, що у разі запуску ПДВ-рахунків бізнес збирався повертатися до використання бартеру, векселів, залікових схем і готівкових розрахунків.

Нацбанк спочатку був проти цієї ідеї. Втім, ми її обговорювали. З цього приводу відбулося декілька засідань. Банки були за, реальний сектор — проти, ми думали. Потрібно було поррахувати, скільки грошей осяде на казначейських рахунках, скільки — в банківській системі, а також який ресурс «вимисться» у підприємств. Реальних цифр, звичайно ж, ніхто не мав. Якось ми поррахували і побачили, що ситуація виходила більш-менш збалансована. Враховуючи, що ПДВ-рахунки повинні були вдарити по нелегальних операціях з податком, вирішили, що треба вводити. Була видана спільна постанова Кабміну і НБУ, підписана мною і Януковичем. Виступаючи на засіданні уряду, я звернувся до прем'єра: «Вікторе Федоровичу, НБУ підписує ухвалу з однією умовою. Через місяць ми разом проведемо моніторинг ситуації, яка складеться в результаті запровадження цієї процедури».

Ми вже змирилися з думкою, що рахунки будуть введені. Вже почали готувати банки, але тут уряд змінив свою думку. Його засипали протестами під-

приємства, політики заявили, що Кабмін поганий. Крім того, ідею не схвалив Президент. І уряд відмовився від запровадження ПДВ-рахунків. До речі, даремно. Потрібно було спробувати довести справу до кінця, щоб поставити крапку в цьому питанні. Зробили б ми так тоді — сьогодні не поверталися б до цієї теми.

Встановлення більш жорстких правил резервування полягало не тільки у вилученні готівки із складу резервів. З липня почало працювати нове правило. 60 днів у квартал банки були зобов'язані тримати на коррахунках в НБУ певний відсоток від резервів — конкретну величину затверджував регулятор. З моменту ухвалення такого рішення Нацбанк зажадав щодня формувати мінімум 60% резервів, а з 23 серпня — 70%. Ці кроки хоча і не збільшили резерви, але дозволили міжбанку працювати більш згладжено, без раптових цінових коливань. А ще — навчили установи більш грамотно планувати свої платіжні календарі.

Спочатку були банки, які недостатньо серйозно сприйняли нашу вимогу про щоденне резервування. За перший же місяць після запровадження правила порушників виявилось тридцять п'ять, з яких троє не виконували вимог систематично. Щоб їх дисциплінувати, 30 серпня НБУ розіслав лист, у якому пригрозив при порушенні норми про щоденне резервування зобов'язати банки формувати резерви на окремому блок-рахунку. Це був убивчий аргумент, тому що покарана установа автоматично втрачала б доступ до більшої частини своїх грошей. В тому ж листі регулятор нагадав, що порушникам нормативів резервування заборонять відкривати нові філіали і відділення. Лист подіяв на всіх, вилікувавши банки від непотрібного скептицизму щодо НБУ.

Наступний етап встановлення більш жорстких резервних вимог відбувався у вересні. У зв'язку з соціальними виплатами повинен був вирости об'єм готівки у населення. 18 серпня Національний банк прийняв постанову № 397, якою з жовтня встановив єдині нормативи формування обов'язкових резервів. Для всіх термінових депозитів був встановле-

ний рівень відрахувань — 7%, для вкладів до запитання — 8%.

Лише завдяки зміні правил розрахунку банкам з жовтня довелося формувати резерви, розмір яких збільшився приблизно на мільярд гривень. В окремі дні приріст резервів досягав 40% у порівнянні з рівнем до введення єдиних нормативів. У жовтні середній залишок на коррахунках складав 8,9 млрд грн, з них резерви — 6,8 млрд. Для порівняння, ще у вересні це співвідношення становило 9,3 і 5,8 млрд грн відповідно.

Крім антиінфляційного ефекту, існувала ще одна причина запровадження єдиних нормативів розрахунку резервів: банки відверто маніпулювали звітністю. До жовтня 2004 року нормативи обов'язкових резервів були диференційовані залежно від терміновості, валют і категорії вкладника. За короткостроковими вкладками юридичних осіб у гривні банки резервували 6%, в інвалюті — 10%, фізичних осіб — 2% і 10% відповідно. За довгостроковими внесками нормативи були такі: для юридичних та фізичних осіб в національній валюті — 0%, в інвалюті — 8%. Ставки резервування за іншими залученими ресурсами складали: в гривні — 8%, інвалюті — 12%. Регулятор сам підказував банкам, що потрібно зробити для зменшення відрахувань. Наприклад, деякі вклади вони відносили до категорії довгострокових, занижуючи суму резервів. Після введення єдиних нормативів така можливість зникла. Підтвердилася народна мудрість: чим простіше правило, тим складніше його порушити.

НБУ прагнув активізувати зусилля банків з акумулювання готівки. Наприклад, ми закликали популяризувати програми безготівкових розрахунків з використанням платіжних карток. У вересні НБУ провів опитування людей, які згодом повинні були отримувати соціальні виплати уряду. Дослідження показало, що на карткових рахунках осяде мінімум 10% надбавки до пенсій. У зв'язку з цим регулятор порекомендував банкам активізувати пенсійні програми. Слід визнати, що реакції на наші заклики не було.

За дорученням Миколи Азарова я підготував проєкт великої постанови щодо Ощадбанку. Цей документ повинен був підписати він, але ідеологія належала НБУ. Ми хотіли на базі Національної системи масових електронних платежів (карткова система Нацбанку) створити платіжну картку українського громадянина з розширеними функціями — починаючи з нарахування зарплати і закінчуючи оплатою податків, комунальних платежів, проїзду в транспорті. Все це хотіли поєднати з системою Ощадбанку, який мав найбільшу мережу відділень.

Якби вдалося зробити цю картку соціальною, під єдиною системою кодів, вона могла б використовуватися для обліку усієї системи пільг та субсидій. Почали б з бюджетного сектору — держслужбовців, пенсіонерів і пільговиків. Це дало б покриття близько 15 млн громадян. В ідеалі ми хотіли акумулювати на цих картках готівку і підштовхнути населення до активного використання безготівкових розрахунків. В масштабах країни це тотально спростило б облік доходів і витрат населення.

Звичайно, для цього довелося б вносити зміни до законодавства. Через великі складнощі проєкт не був реалізований. Передвиборний період — не найкращий час для масштабних соціальних експериментів.

У серпні 2004 року у правління виникла ідея змінити тарифи регулятора за видачу нової готівки. Банки вважали, що звертатися в НБУ за отриманням банкнот і особливо монет для своїх кас і банкоматів їм набагато вигідніше, ніж приймати гривню у підприємств. Крім того, було зауважено, що вони недостатньо часто використовують купюри номіналом 100 і 200 гривень. НБУ хотів позбутися всіх цих симптомів. Ідея підвищити тарифи була хороша, але вже на початку жовтня ми від неї відмовилися. Стало зрозуміло, що робити це безглуздо. Населення понесло в банки і обмінні пункти гривню у такій кількості, що ті не встигали її підраховувати і сортувати, щоб привозити в територіальні відділення НБУ і міняти на безготівкові кошти. В системних банках часовий технічний розрив між пе-

рерахуванням НБУ гривні за валюту і зарахуванням гривні від продажу доларів складав п'ять-дев'ять днів.

Підіб'ю підсумок. Завдяки всім вжитим заходам НБУ ефективно зменшив кількість грошей в економіці. Повторюся, вже з 10 липня ми довели доступ до рефінансування практично до рівня «неможливо одержати». За перші три квартали 2004 року ми відібрали у банків зайві 9,1 млрд грн — в основному шляхом продажу депозитних сертифікатів. Усунувши готівку з розрахунку обов'язкових резервів, а також підвищивши нормативи відрахувань, ми збільшили суми резервів з 5,6 млрд грн у липні до 6,8 млрд у жовтні. На жаль, неможливо підрахувати підсумковий показник — скільки грошей вдалося мобілізувати Нацбанку. А шкода, мені дуже хотілося б похизуватися цифрою, скажімо, 20 млрд.

У той же час, потрібно визнати: підвищення ставок, обмеження доступу до рефінансування, мобілізації і встановлення більш жорстких правил резервування було недостатньо, щоб зв'язати всю зайву гривню в банківській системі. В червні-серпні на коррахунках банків ніколи не було менше 6,5 млрд грн, а в середньому за літо залишок на них досягав 8,5 млрд. Для порівняння: об'єм обов'язкових резервів не перевищував 5,5 млрд. Тобто потенційний інфляційний ресурс складав 3 млрд.

Та все ж в умовах перехідної економіки наша антиінфляційна політика виявилася успішною. Адже не так вже й далеко від істини були експерти, які прогнозували зростання споживчих цін за підсумками 2004 року на 20%.

Головним, хоча і неприємним, порятунком від інфляції стала валютна криза, що почалася у вересні. В період з 27 вересня по 26 листопада НБУ продав на міжбанку 2 млрд дол., у тому числі 420 млн готівкою. Населення за той же час купило в обмінних пунктах на 2,4 млрд дол. більше, ніж продало. І хоча об'єм готівкової гривні в обігу зменшився не надто помітно, як мінімум, усі соціальні виплати пішли на придбання не продовольства і одягу, а валюти. До того ж у банків закінчилися зайві гроші.

Вийшло так, що монетарний чинник не тільки перестав стимулювати, але й почав пригнічувати інфляцію.

РИНКОВІ МЕТОДИ НЕ СПРАЦЮВАЛИ

З кінця вересня до середини листопада в Україні відбувалася класична валютна криза, майже не пов'язана з політикою. Її особливість полягала у тому, що боротися доводилося не з самими кризовими явищами, а з банками, які загострювали ажіотаж серед населення. Побачивши, що на паніці можна непогано заробити, вони розгойдували човен, у якому самі ж і сиділи. Усвідомлення, що робити цього не слід, прийшло до банків лише в кінці листопада, коли погано стало всім.

Як часто буває, почалася криза зовсім несподівано. Ні Національний банк, ні уряд не помітили, коли саме інфляційні очікування переросли в ажіотажну купівлю валюти. На початку вересня населення вперше з початку січня придбало валюти більше, ніж продало. В перший тиждень — на 1,6 млн дол., в другий — на 4,6 млн дол. Нацбанк реагував спокійно, оскільки прогнозував такий розвиток подій.

Для нас попит на валюту був традиційним сезонним явищем. В період відпусток населення витратило дуже багато доларів і з настанням вересня заходилося формувати нові запаси. Так було у вересні-жовтні щороку. НБУ сподівався, що вже через кілька місяців населення поповнить свої запаси валюти, а ближче до Нового року, за традицією, стане її продавати, щоб купити подарунки.

Проте події стали розвиватися зовсім інакше. Одержавши велику кількість гривні, жителі України традиційно прагнули хоч якось підстрахувати себе на випадок можливої інфляції. Ще з початку 1990-х років для цього купували долари. Віра в стабільність валюти США до 2004 року не стала слабшою. Спостерігаючи, як дорожчають продукти харчування, електроніка і одяг, населення вирішило, що скоро в Україну повернеться гіперінфляція. Вже упродовж довгих років національна валюта

залишалася стабільною, а гіперінфляція була відсутня, але про це всі зразу ж забули.

Упевненість в наближенні кінця світу підсилювали грядущі вибори. З екранів телевізорів і сторінок газет звучали песимістичні прогнози експертів різного ґатунку. Знайшлися політики, які тут же заявили про повернення гіперінфляції і про підвищення цін на 30% в місяць. Почувши їх, населення швидко пригадало часи, коли ціни на продукти змінювалися ледь не щодня, цукор продавався за талонами, а на зарплату важко був прожити до кінця місяця. Більш того, її не платили. Пенсіонери за традицією кинулися скуповувати крупи, макарони і цукор, штовхаючи ціни вгору.

Пізніше ці побоювання загострила інформаційна кампанія із знищення «Мрії», а також підозріле мовчання Національного банку. У вересні один із телевізійних каналів вирвав з контексту слова, які я сказав на прес-конференції, і трактував їх як критику дій уряду. Зопалу я заборонив працівникам Нацбанку давати будь-які коментарі аж до самих виборів, щоб такі випадки більше не траплялися. Проте населення і дрібний бізнес вирішили, що НБУ щось задумав, і попит на валюту продовжував зростати.

Найкраще ті події описує теорія епідемій. Медицина стверджує, що до певної межі будь-яке інфекційне захворювання розвивається повільно. Кількість хворих вимірюється десятками і вилікувати їх легко. Проте якщо поширення недуги не зупинити на ранньому етапі, вона переростає в епідемію. Число уражених вимірюється тисячами, і з кожним днем вони заражають величезну кількість нових людей. Зупинити хворобу на цьому етапі украй важко.

19 вересня я відлетів до Мадрида на засідання Групи з питань банківського нагляду країн Центральної і Східної Європи. Вона проходила в рамках 18-ї міжнародної конференції представників органів банківського нагляду. Конференція була геніальною. На ній вдалося дізнатися багато нового про правила нагляду «Базель-II», які ми вслід за Європою збиралися впровадити в Україні. Проте

поїздки довелося перервати. Мене викликали у Київ до прем'єр-міністра Віктора Януковича. Він запросив до себе, щоб поговорити про валютну кризу, що почалася в країні.

Тоді це виглядало як різке підвищення цін в обмінних пунктах і невелике викривлення у бік попиту на готівкову валюту. В середньому курс продажу паперових доларів за кілька тижнів збільшився з 5,33 до 5,43 грн. Однак часто зустрічалися й цінники з позначкою 5,46-5,47 грн/дол., а в окремих регіонах — ще вище. Звичайно, «розігнаний» курс посилював сум'яття людей. За третій тиждень вересня люди купили доларів на 27,6 млн більше, ніж продали, за четвертий — на 34,4 млн.

Уряд у цій ситуації хвилювало зростання курсу американської валюти. Була об'єктивна закономірність — чим вищий курс, тим нижчий рейтинг влади. Навколо цієї теми і проходило моє спілкування з Януковичем.

Криза почалася, і Нацбанк почав вживати заходи щодо її подолання. Спочатку це були порівняно м'які кроки. Ми наївно розраховували, що коли створимо банкам потрібні умови, вони швидко наситять ринок валютою і погасять ажіотаж. На початковому етапі кризи регулятор застосував усього два інструменти. Ми дозволили необмежене перетікання безготівкових доларів у готівку і проводили сигнальну ревальвацію гривні.

До початку вересня існувало законодавче обмеження: обмінний пункт не міг продати готівкової валюти більше, ніж купив у цей же день. В умовах підвищеного попиту на долари ця норма могла лише нашкодити. Тому ще 3 вересня НБУ вніс зміни в правила обміну готівкової валюти. В постанові №421 зазначалося, що банки мають право продавати ВКВ через каси і обмінні пункти у межах, встановлених регулятором. Оскільки в цьому ж документі не були позначені жодні межі, установи просто отримали право продавати валюти більше, ніж купили в той же день.

Ухвала № 421 виявилася дуже своєчасною, хоча розроблялася вона ще до початку кризи. Постанова стала одним із багатьох документів, які прийма-

лися з метою обійти вимоги про обов'язкову реєстрацію в Мін'юсті.

Річ у тім, що для прийняття рішень НБУ, які стосувалося усієї банківської системи, слід було обов'язково отримувати візи Мін'юсту про їх відповідність чинному законодавству. З точки зору права це хороша норма, але на практиці така процедура займала дуже багато часу. Також існували побоювання, що юристи заблокують ініціативу НБУ. За час розгляду ухвали могло трапитися все, що завгодно, і про оперативне управління ринком уже б не йшлося. Тому я був завзятим супротивником того, щоб ухвали Нацбанку проходили експертизу в Мін'юсті.

Судить самі: НБУ — незалежний орган, що не має відношення до виконавчої влади, а Мін'юст підконтрольний уряду. Він зобов'язаний реєструвати наші рішення постфактум, а не вирішувати, набудуть вони чинності чи ні. Хто такий Мін'юст, щоб розбиратися, чи правильне рішення про резервування ухвалив Нацбанк? Хіба вони розбираються в монетарній політиці або в нагляді? Хай реєструють наше рішення, а потім роблять його правову експертизу. Якщо знайдуть порушення, нехай ідуть в суд і скасовують, але ми не можемо чекати.

До слова, свого часу у нас були величезні проблеми саме через Мін'юст. Коли Нацбанк підвищив норматив адекватності капіталу з 8% до 10%, Леонід Черновецький — тоді глава Київського банківського союзу — блокував ухвалу саме через Мін'юст. Дивовижно, але це відомство диктувало нам, якою повинна бути адекватність капіталу в банківській системі. Лише через суд та особисті стосунки з міністром Лавриновичем вдалося зруйнувати цю стіну, яку вони побудували для Нацбанку. На жаль, такий неправильний підхід діє і зараз.

Таким чином, ми вирішили обійти вимогу законодавства. Правління НБУ зареєструвало в Мін'юсті рамкові ухвали, що визначають загальні принципи роботи. В цих документах зазначалося, що конкретні величини, межі і ліміти встановлюються окремим рішенням, яке не вимагає реєстрації в Мін'юсті. На прикладі постанови № 421 ми в будь-

який день могли ввести межі, в рамках яких банки і обмінні пункти зобов'язані були обмінювати валюту.

Сигнальна ревальвація проводилася за двома напрямками — зміцнення офіційного курсу і зниження ціни продажу валюти на міжбанку. Офіційний курс на початку вересня складав 5,3114 грн/дол. До кінця місяця НБУ понизив його до позначки 5,3077. За підсумками жовтня — вже до 5,3065. А до кінця року курс опустився до 5,3054 грн/дол. Люди отримували сигнал, що національна грошова одиниця стає надійнішою. Це допомагало в боротьбі з інфляцією.

Ревальвація проводилася у суворій відповідності з формулою, розробленою в 2004 році і затвердженою окремою постановою про курсову політику. До її ухвалення в питанні утворення курсу панував хаос. Правління дивилося на коливання світових ринків, аналізувало ціни на міжбанку, витягувало з ділінгових систем додаткову інформацію і на підставі цього затверджувало певний коридор, який пропонувало на затвердження Раді НБУ.

Нове правління вирішило припинити таку практику. Разом з тоді ще виконуючим обов'язки директора департаменту валютного регулювання Миколою Мельничуком ми підготували спеціальну постанову щодо формуванню курсу. В цьому документі ще задовго до того як всі стали говорити про корзину валют, використовувався певний прообраз корзини. Була складна формула, яка, природно, не підлягала публікації. З її допомогою обчислювався коридор, в межах якого міг коливатися офіційний курс. У 2004 році формула підказувала правлінню НБУ, що необхідна ревальвація. Зміцнення гривні частково компенсувало б негативні наслідки від величезного позитивного сальдо поточного рахунку платіжного балансу.

Проте була потрібна й інша ревальвація. Банки купують у НБУ валюту не за офіційним курсом, а за курсом інтервенцій. Щоб долар став дешевшим в обмінних пунктах, треба було зміцнювати саме його. З 5,3242 грн на початок вересня курс інтервенцій знизився до 5,32 грн до кінця місяця. Це озна-

чало зниження собівартості американської валюти приблизно з 5,41 до 5,4 грн. Втім, зменшення навіть на одну десяту було ревальвацією, і цей факт впливав на свідомість людей.

Відбулося це так. Кожний придбаний на міжбанку долар обходився банкам в 5,41 грн. За 5,324 грн банки купували валюту в НБУ, ще 1,5% складав збір до Пенсійного фонду, який багато хто не платив, і ще максимум 0,1% потрібно було віддати за ввезення готівкового долара з-за кордону. Процес проходив за такою схемою: за гривні купували безготівкові долари, потім за невелику комісію вони обмінювалися на готівку в якомусь зарубіжному банку. Підсумком операції ставав приліт в Україну літака з грішми і продаж валюти населенню. Регулятор планував допомогти банкам, ревальвуючи гривню, щоб собівартість доларів знизилася. Після того як ціна інтервенцій впала, за тією ж формулою замість 5,41 на виході стало було вже 5,4 грн/дол.

Надходження з міжбанку не були єдиним каналом придбання готівкових доларів. Обмінні пункти і каси скуповували валюту в населення, віддаючи за неї максимум 5,35-5,37 грн. Таким чином, середня — з урахуванням міжбанку — собівартість доларів для банків була гарантовано нижче рівня 5,39 грн/дол. Тому регулятор розраховував, що в обмінних пунктах і касах з'явиться достатньо валюти за ціною не вище 5,4 грн/дол. Приблизно в той же час я пообіцяв, що НБУ не допустить зростання готівкового курсу вище 5,38. Досягти такого орієнтиру було б можливо, якби банки знизили ціну купівлі доларів в обмінних пунктах.

Ми сподівалися, що банки самостійно наситять ринок валютою і зіб'ють ціни. Проте це були лише мрії. Отримавши нагоду необмежено продавати валюту, банки почали заробляти на ажіотажі. Вони відчували, що попит на валюту збільшується, і спеціально штовхали курс угору. Банки організовували картельні змови, щоб створити легкий дефіцит валюти, додатково підвищивши і попит, і вартість доларів. Більше того, вони кілька разів на день змі-

нювали ціни продажу, підігрівуючи страхи людей. Як правило, ввечері курс купівлі різко падав, а продажу — зростав.

Керівник кожної установи гадав, що в масштабах країни його зловживання будуть непомітні. Банки думали тільки про прибуток. Якийсь час я сподівався, що нам вдасться їх напоумити. НБУ розіслав кілька телеграм, у яких повідомив, що ціни на продаж доларів, що виставляються установами, не відповідають реальному стану ринку.

Тут же здійснювся непотрібний галас у пресі. З подачі банків газети писали, що НБУ втручається в роботу ринку. Ще якийсь час наші працівники дзвонили в окремі банки з проханнями не завищувати курси. Проте наші слова викликали лише мовчазний опір. Тому 21 вересня, відразу ж після моєї зустрічі з прем'єр-міністром, НБУ взявся до більш жорстких дій. Ми розповсюдили заяву «Ситуація на готівковому ринку не викликає стурбованості НБУ». В ній регулятор закликав населення зачекати з купівлею валюти і передбачив, що через тиждень курс продажу валюти знизиться. Пакет документів уже був у роботі.

КОРИДОР І ГОТІВКОВІ ІНТЕРВЕНЦІЇ

Наша команда вирішила діяти методом батога і пряника. У якості батога використовували доволі ефективний механізм курсового коридору, а також регулярні перевірки кас банків і обмінних пунктів. Пряником став централізований продаж готівкових доларів.

До кінця вересня стало очевидно, що умовляння не діють. За останній тиждень місяця «зусиллями» банків населення купило вже на 78,3 млн дол. більше, ніж продало. З кожним днем тенденція посилювалася. Перша хвиля кризи — вереснева — не була збита, і вже наближалася друга, більш могутня. Вона настала у жовтні.

Виступаючи перед журналістами на початку жовтня, я сказав, що Нацбанк підготував надзвичайно серйозне рішення, яке виключно ринковими методами не те що понизить, а обвалить курс готівково-

го долара. Я пообіцяв, що позитивні результати будуть помітні вже через тиждень. Як один із заходів, «припустив» я, можна застосувати граничний курс продажу валюти.

Насправді «надзвичайно серйозне рішення» вже перебувало на реєстрації в Мін'юсті. 29 вересня правління Нацбанку затвердило постанову № 462, якою вдруге за місяць змінило правила торгівлі готівковою валютою.

Ухвалою № 462 НБУ встановив максимальне двопроцентне відхилення цін купівлі і продажу готівкових доларів від офіційного курсу. Якщо відштовхуватися від офіційного курсу на той момент — 5,3077 грн/дол., то коридор складав 5,2015–5,4139. Ціна купівлі доларів не могла бути нижче 5,2015, а ціна продажу — вище 5,4139 грн. Коридор був дуже важливим психологічним механізмом, який допоміг нам вибити ґрунт з-під ніг спекулянтів. По всій країні в обмінних пунктах була одна і та ж картина, і ніщо не могло позбавити людей здорового глузду.

Зате спокій порушили валютники, які знову вийшли на вулиці. Здавалося, вже давно позаду часи, коли на вулицях стояли здоровенні хлопці із золотими ланцюгами на шиях і пачками грошей в руках. Здавалося, обмінні пункти назавжди убили цей вид бізнесу. Проте, «міняйли» повернулися. В кіосках було важко роздобути валюту, зате у «мінняйл» вона завжди була в надлишку. Звісно ж, за більш високою ціною. Боротися з ними безпосередньо ми не могли і діяли опосередковано, посилюючи вимоги до обмінних пунктів.

У постанові № 462 НБУ зробив банкам ще один «подарунок». Пункт 3.4 ухвали закріпив норму, що протягом дня змінювати курси купівлі-продажу валют можна лише один раз — до 20.00, і за умови зміни касирів. Йшлося про те, що населення повинне було вдень бачити одні і ті ж ціни, а вночі вони не повинні були змінюватися до страхітливих значень.

6 жовтня курс продажу валюти на міжбанку різко зміцнівся — з 5,32 до 5,315. НБУ зробив це вже не для того, щоб банки могли дешевше купувати безготівкову валюту. В такій добротності не було

потреби, тому що в будь-кому випадку комерсанти прагнули реалізувати валюту дорожче. За новим курсом ми збиралися продавати готівкові долари від свого імені.

Дізнавшись про введення коридору, банкіри тут же заявили, що вони не зможуть продавати валюту — не вигідно. Відповіддю на це стали готівкові інтервенції. Обов'язковою умовою їх проведення було запровадження курсового двопроцентного коридору. Без цього вливати валюту в банківську систему не було б сенсу — придбавши за 5,315, долар продавали б за сім гривень.

Усього в 2004 році відбулося дванадцять готівкових інтервенцій на загальну суму 1,368 млрд дол. Ними регулятор раз і назавжди знімав питання про надто високу ціну доларів. Купуючи у НБУ, банки сплачували чисту вартість валюти без пенсійного збору і комісійних за ввезення готівки в країну. Це було украй вигідно. Банки могли купувати долари по 5,315 грн, а продавати — майже по 5,41. Різниця була достатньою, щоб компенсувати недостатньо великий, на їхню думку, спред між купівлею валюти в населення по 5,37 і продажем її по 5,41 грн. Після цього жоден з банкірів не мав морального права заявити, що він мало заробляє на готівкових операціях.

Постанова № 462 була зареєстрована в Мін'юсті 5 жовтня і набувала чинності через десять днів. На 15 жовтня НБУ запланував перший аукціон з продажу готівкових доларів. На той час департамент валютного регулювання терміново завіз в країну 200 млн дол. готівкою.

У вересні на питання, чому банки не знижують курси продажу в обмінних пунктах, ті відповідали, що у валюти дуже висока собівартість. Перш за все, вони нарікали на 1,5-відсотковий збір до Пенсійного фонду з операцій купівлі безготівкової валюти. Крім того, нишком розказували мені, що комісійні за ввезення готівки в Україну складають нерідко 0,75% суми. А ще потрібно щось заробити, говорили вони. Ось, мовляв, тому валюта така дорога.

Тоді НБУ не мав досвіду купівлі готівки, а отже — і вагомих контраргументів. Однак у мене було відчуття, що банкіри брешуть. Час підтвердив мої підозри.

Довелося робити розвідку боєм. НБУ купував банкноти в Швейцарії в банку HSBC. Як і передбачалося, банки сильно завищували декларовану вартість операцій з увезення валюти. В HSBC дуже здивувалися, що готівку купує центробанк, проте погодилися продати, призначивши абсолютно смішну комісію — 0,01-0,02% від суми, що ввозиться. Це були, безумовно, не 0,75%, які фігурували в розповідях українських банкірів.

Підвезення готівки в центральну будівлю НБУ на вулиці Інститутській перетворилося на спецоперацію. Полотняні пакети з валютою, що дуже нагадували мішки з картоплею, в аеропорту «Бориспіль» перевантажувалися у два броньовані «КАМАЗи», виготовлені спеціально для нас у Росії, і доставлялися в сховище. Було трохи страшно, бо в НБУ 200 млн. дол. охороняли десять легко озброєних службовців відомчої охорони. За бажанням на будівлю міг бути вчинений напад, як у американських бойовиках.

По бориспільській трасі їхали величезним кортежем, з сиренами і «маячками». Нас супроводжувала міліція в бронезилетах, і з боку все виглядало загрозливо. Але у місті, щоб не привертати увагу, «маячки» навмисно вимкнули. «КАМАЗи» повинні були проїхати в нашу центральну будівлю непомітно. Маскування вдалося. Згодом регулятор ще чотири рази ввезив приблизно по 200 млн дол. готівкою, і щоразу без ексцесів. Максимальна сума, яка побувала у нашому сховищі, — 700 млн дол. Якби злочинці знали, що у нас стільки грошей, а охороняють будівлю всього десятеро людей, в Україні напевно відбулося б пограбування століття.

Одночасно з ввезенням довелося з нуля створювати механізм продажу доларів. До цього лише раз — у 1997 році — НБУ проводив готівкову інтервенцію. Тоді за великим столом сидів Сергій Брагін і, вовтузячись в горах паперу, розписував валюту. Все це знімалося на телекамери і супроводжувалося зайвим пафосом. Ми вирішили автоматизувати процес і для початку запровадити прозорі правила розподілу доларів.

Спершу довелося відмахуватися від охочих легко заробити. Не встигли ми оголосити про намір про-

вести інтервенції, як тут же правлінню НБУ надійшли цікаві пропозиції. Їх авторами були кілька великих банків, які і без того контролювали значні частки ринку обміну. Нас спокушали ідеєю продавати готівку через первинних дилерів, які б купували банкноти в НБУ і потім перерозподіляли їх серед інших. Звичайно, на роль первинних дилерів вони пропонували себе. Ми відмовилися.

Регулятор встановив, що кожний банк зможе придбати готівкові долари у нього максимум на 20% кредитного ліміту на операції з НБУ — це максимальна сума, на яку банк протягом одного дня може провести операції з регулятором. В рамках усієї системи ліміт складав приблизно 100 млн дол. в день.

Щоб не марудитися з дрібними заявками, регулятор встановив мінімальну суму операцій з купівлі готівкової валюти в НБУ на рівні 100 тис. дол. Далі об'єм купівлі дозволялося підвищувати кратно десяти тисячам доларів. Це мало практичний сенс — усередині пластикових мішків валюта була зв'язана у великі пачки по сто тисяч, усередині яких знаходилися традиційні упаковки по десять тисяч.

У першій половині жовтня банки, готуючись до введення коридору, постаралися у повній мірі скористатися поки що вільним ціноутворенням. За два тижні вони продали населенню за завищеним курсом на 162,5 і 187,6 млн дол. більше, ніж купили. Середня ціна реалізації американської валюти складала 5,43 грн. Причому банки продовжували провокувати ажіотаж. З початку жовтня стало важко зняти валюту з платіжних карток. А в багатьох обмінних пунктах долари не продавалися.

15 жовтня відбулася перша інтервенція НБУ з продажу готівкової валюти. Ліміт складав 100 млн — банки придбали 69,4 млн дол. В аукціоні взяли участь більше половини установ. До купівлі валюти не були допущені вісім банків, які у вересні НБУ покарав за операції з «відмивання».

Торги минули у п'ятницю, а видача грошей відбулася лише в понеділок, після опрацювання всіх заявок. 20 жовтня за тією ж схемою відбувся другий аукціон, на якому регулятор продав 83,6 млн дол.

Було кумедно спостерігати, як на вулиці Інститутській перед воротами НБУ утворився величезний ланцюг з сорока-п'ятдесяти броньованих машин з озброєними охоронцями. Поруч з автомобілями вешталися демонстранти з прапорами, і все це блокувало рух транспорту. Щоб уникнути провокацій, озброєних людей в будівлю НБУ не пускали — вони залишалися за воротами. Ми ретельно перевіряли документи інкасаторів і вимагали, аби гроші обов'язково супроводжували озброєні міліціонери. Діставши свою валюту, банки самостійно розвозили її в усі регіони України. Від ідеї розподіляти долари через територіальні відділення НБУ ми відмовилися.

Пізніше виникла ще одна проблема. Коли почалися заморозки, на дорогах утворилася ожеледиця. Будівля НБУ стоїть на горі, і автомобілі могли не втриматися на слизькій дорозі. Коли погода зіпсувалася остаточно, довелося розробити особливий маршрут, щоб довозити готівку залізницею і навіть літаками — проїхати автомобільними трасами стало неможливо. Через це я розпорядився перенести видачу валюти до будівлі банкотно-монетного двору на лівому березі Дніпра. Там було спеціальне сховище, та й машини з валютою зайвий раз не привертали до себе уваги. Насправді, не всі ці автомобілі броньовані, половина з них просто спеціальним чином розфарбована. Нам стало спокійніше — охоронявся монетний двір набагато краще, ніж будівля НБУ.

РЕГУЛЯТОР ЗАЙНЯВСЯ ПРОПАГАНДОЮ

13 жовтня, напередодні першої готівкової інтервенції, ми провели прес-конференцію на тему «Підсумки роботи банківської системи України у третьому кварталі 2004 року». Майже все спілкування з пресою звелось до пояснення поточної ситуації і заходів, яких вживатиме НБУ для подолання труднощів. Слово «криза» не звучало, щоб не провокувати негативні наслідки. Замість нього ми використовували термін «тимчасовий ажіотаж».

Під час прес-конференції я насамперед заявив, що фінансовій системі нічого не загрожує. Якщо в

2001 році валютні резерви НБУ покривали лише 40% грошової бази, то в 2004-му — вже 115%. Тобто за наявну валюту регулятор міг викупити всю гривню, що знаходиться в обігу, і ще залишилося б трохи доларів. Тоді ж я вперше заявив, що НБУ планує реалізувати банкам готівкову валюту за курсом 5,315 грн/дол.

Преса дізналася, що ситуація на валютному ринку цілком передбачувана. Ще кілька місяців тому НБУ прогнозував збільшення сезонного попиту на валюту в останньому кварталі року. За нашими розрахунками, регулятор був готовий продати з резервів мільярд доларів, щоб задовольнити заявки населення і підприємств. «Мільярд — це цифра, яка опускає курс долара стосовно гривні до рівня 5,32-5,33 грн/дол., але таке істотне зниження можливе тільки через два місяці. Ми говоримо про стабілізацію курсу на рівні 5,36-5,41 грн/дол., і нас це влаштовує», — оптимістично заявив я тоді.

Сума в мільярд доларів на той момент була цілком реальною. За вересень золотовалютні резерви НБУ зменшилися з 12,3 до 12,1 млрд. дол., а з 1 по 9 жовтня — до 11,8 млрд. Об'єми не надто великі, і вони жодним чином не суперечили прогнозові про зменшення резервів на мільярд. Пік кризи припав на два тижні жовтня, які почалися вже після прес-конференції.

НБУ був змушений розвіяти міф про те, що у фінансовій системі України дуже багато грошей. Такі чутки поширили деякі депутати від опозиції. Вони доводили, що на підтримку кандидата в Президенти Віктора Януковича витрачаються величезні державні кошти. До середини жовтня на єдиному казначейському рахунку залишалося 10 млрд грн. і стільки ж — у розпорядженні банків. Це було набагато менше, ніж на початку вересня, коли уряд мав 18,9 млрд грн, а банки — 11 млрд. «Не так багато грошей, як пишуть», — заявив я на прес-конференції.

На той час залишки на рахунках банків вже не загрожували економіці інфляцією.

По-перше, регулятор стерилізував 9,6 млрд безготівкових гривень шляхом продажу депозитних сер-

тифікатів, прямого репо і депозитних операцій. В день проведення прес-конференції на мобілізаційних рахунках НБУ було 3 млрд грн. Особливо великою популярністю користувалися сертифікати, максимальна ставка за якими тоді сягала 12% річних.

По-друге, допомагало те, що вільна гривня постійно витрачалася на придбання валюти. Долари купували як банки для перепродажу на готівковому ринку, так і підприємства, які вже почали виводити валюту за кордон. Пізніше до них приєдналися нерезиденти, що почали активно продавати свої ПДВ-ОВДЗ і виводити капітали з країни. Як виявилося, від любові до ненависті з їх боку — двадцять хвилин роботи інформантів. Зменшенню грошей у банків сприяв також відтік депозитів населення, яке забиравало гривню і переводило її в долари. Якщо у вересні НБУ купував євро та іноді долари, то завдяки дії всіх перерахованих чинників уже з жовтня на ринку почав реально переважати попит на валюту.

Експортери тоді користувалися правилом 90 днів, протягом яких можна не ввозити в країну виручку. Вони вирішили, що буде краще дочекатися закінчення валютної кризи і виборів Президента. У випадку, якби неприємності затягнулися, у них був випробуваний спосіб затримати повернення виручки більш ніж на 90 днів. Компанія подавала позов до суду, і той забороняв стягувати з неї штраф до закінчення розгляду.

Я запевнив журналістів, що НБУ зацікавлений у продажу валюти. Реалізація 1 млрд дол. дозволяла регулятору стерилізувати 5 млрд грн. і таким чином протидіяти інфляції. «Готівкова валюта залишається в матрацах. Вона не йде на споживчий ринок і не провокує інфляцію», — пояснював я.

Щоб заспокоїти населення, довелося вдарити по головній причині ажіотажу — інфляційних очікуваннях. На прес-конференції був озвучений прогноз підвищення цін до кінця року — 9%. Хоча він і виявився вище обіцяних урядом 7-7,6%, проте не перевищував психологічно важливої позначки — 10%.

Збільшенням прогнозу інфляції НБУ пояснив чергове підвищення облікової ставки. З 7 жовтня вона

була встановлена на рівні 8% річних. «Ми частково відмовилися від тих прогнозних показників, якими керувалися на початку року, у зв'язку з істотними змінами фіскальної і грошово-кредитної політики. Керуємо грошово-кредитною політикою практично в ручному режимі», — сказав я журналістам.

Втім, остаточно подолати інфляційні очікування так і не вдалося. В той же час представники двох кандидатів в Президенти вели дискусії, які не дозволяли населенню заспокоїтися. Наприклад, в той час глава бюджетного комітету парламенту Петро Порошенко заявив, що статистикою маніпулюють, і реально товари першої необхідності дорожчають більшими темпами. У відповідь глава НБУ Сергій Тігіпко заявив, що ціни піднімають спекулянти, які хочуть заробити на підвищенні пенсій і зарплат. Прем'єр-міністр Віктор Янукович не розгубився і пообіцяв покарати винних. Чинovníки Держінспекції за цінами тут же влаштували черговий рейд базарами, викриваючи спекулянтів. А тим часом експерти численних центрів, інститутів і груп міркували про те, що ж сильніше підштовхне ціни вгору — подорожчання енергоносіїв чи майбутня політична нестабільність.

Через необачні висловлювання з початку року споживчі ціни у вересні виросли на 5,6%, в жовтні — на 7,9%, в листопаді — на 9,7%, а в грудні — вже на 12,3%.

Окремі групи товарів, як правильно зауважив Порошенко, справді подорожчали майже на 50%. Негативний ефект нівелювався лише завдяки розмиванню інфляції в межах дуже нерівномірної товарної корзини, куди традиційно входили калощі і картаті сорочки. В таких умовах майже неможливо було ефективно працювати з громадською думкою і гасити ажіотаж.

БАТІГ ВІД НАЦБАНКУ

У той час я усвідомив: чим ліберальніша фінансова система країни, тим швидше вона розвалюється під час валютної кризи. Для України справжнім благословенням стала сильна зарегульованість банківської системи. А також повна відсутність фондових інструментів, які зазвичай посилюють будь-яку фінансову кризу. Якби у нас були вільними курсоутворення і перетікання капіталу, банківську систему ніщо б не врятувало. Важко навіть уявити, як довелося б утримувати гривню від коливань, якби не було торгової сесії, де курс гривні жорстко контролюється регулятором.

Удвох з директором департаменту валютного регулювання Миколою Мельничуком ми провели розрахунки і вирішили: якщо чистий об'єм золото-валютних резервів опуститься нижче 6 млрд дол., доведеться відпустити гривню. Ми не мали права залишати країну без запасу валюти. Потрібно було погашати зовнішні позики, не кажучи про підтримку курсової стабільності усередині країни. На щастя, зниження резервів зупинилося на позначці 7 млрд дол.

Було важливо визначити цільовий орієнтир для послаблення курсу. Його практично неможливо вгадати. Адже проста девальвація спричинила б ланцюгову реакцію: населення та компанії кинуться скуповувати валюту і доведеться опускати курс ще багато разів. Так легко було дійти і до 9 грн/дол. Тому важливо було відразу вибрати таке значення курсу, яке стало б новою межею, за яку точно не довелось б опускатися. З вимкненими телефонами і при зачинених вікнах, увімкнувши засоби проти прослуховування, ми з Миколою Олександровичем провели розрахунки і одержали цифру в межах 6,2-6,3 грн/дол.

Умовно домовилися, що знизимо курс, якщо резерви опустяться нижче 7 млрд дол. з 10 млрд, які були на той день. Ця сума дозволила б і далі контролювати ситуацію, враховуючи стан монетарних агрегатів на той період. Адже основна проблема для валютного ринку — не громадяни, які мають по

сто-двісті доларів, а юридичні особи і мільйонери, які могли серйозно похитнути ринок. Щоб протидіяти їм, навіть п'яти мільярдів було мало.

Ці значення і саму ідею девальвації ми тримали у величезному секреті навіть від найнадійніших людей. Інакше хтось сказав би дружині та ще комусь, і чутки про майбутню зміну курсу вийшли б на поверхню. І вже точно не залишилося б іншого шляху, окрім девальвації. Уже пізніше, коли ситуація починала нормалізуватися, ми обговорили цей орієнтир на закритому засіданні правління.

Подолати кризу вдалося лише завдяки жорсткості з боку НБУ. Якби ми проводили ліберальну політику, банки своїми діями обвалили б курс гривні. Регулятор у найкоротші терміни витратив би валюту на готівкові інтервенції і зрештою не залишилося б іншого виходу, окрім девальвації.

Ще до початку інтервенцій правління НБУ задумалося, як змусити банки дотримуватися головного правила отримання ними готівки — продавати куплену в регулятора валюту тільки населенню.

З моменту введення коридору звичною історією був перепродаж ВКВ «мінйялам», які потім «шттовхали» її на «чорному» ринку за більш високим курсом. Зазвичай операція виглядала так: протягом п'яти хвилин робилися п'ятдесят операцій по сто доларів на один і той же паспорт. Частіше за все це були «мінйяли», іноді — підставні особи. Проте у будь-якому випадку за лічені хвилини з початку робочого дня долари «йшли» з банку і продавалися за цінами «чорного» ринку — по 5,7-5,8 грн в розпал ажіотажу.

Звичайним громадянам в обмінних пунктах відповідали, що «валюти нема», або «була вранці, але закінчилася». Доходило до того, що хтось поруч продавав долари, а людині, яка це бачила, касир говорив, що валюти немає. Банки поводитися не набагато інтелігентніше. У багатьох з них, у тому числі в найбільших установах, вже з ранку казали, що денний ліміт продажу валюти вичерпаний.

Небезпека існування «чорного» ринку була в тому, що більш високі ціни на валюту розпалювали ажіотаж. Об'єми торгів у цьому сегменті були неве-

ликими, і за ціною 5,8-7 грн долари купували в основному прості люди. Пам'ятаю, мені подзвонили з Дніпропетровська і сказали, що у них на «чорному» ринку курс 7,5 грн/дол. Я тут же звернувся в один із банків і запропонував продати за цією ціною свої особисті 100 тис. дол. І навіть заявив, що через три години підвезу гроші літаком. Це була невелика сума для валютного ринку, але її так і не змогли продати. Так я зрозумів, що попит на валюту за такою ціною був нереальним. Тому, виступаючи по телебаченню, я заявив: якщо хтось пропонує вам продати долари по 7 грн, — продавайте, не замислюючись.

Спочатку регулятор зажадав, щоб разом із заявкою на купівлю валюти банки подавали детальний графік її розподілу по філіалах. Маючи ці графіки, НБУ завжди міг провести оперативну перевірку і виявити, чи є порушення в роботі установи. Перший масовий рейд почався у Києві 16 жовтня — ще до того як в банки надійшла валюта від прем'єрного готівкового аукціону. З'ясувалося, що з перевірених 97 пунктів столиці (близько 10% від загальної кількості) 38 працювали з порушеннями. За це довелося звільнити економіста відділу контролю і ліцензування київського територіального управління, який недостатньо пильно перевіряв обмінні пункти. Ще декільком працівникам управління НБУ оголосило догани.

Як і було прописано в постановах регулятора, після виявлення першого порушення власника валютного кіоску попереджали, а після другого — пункт закривали. Через місяць правління НБУ врахувало набутий досвід при підготовці ухвали № 552, якою затвердило правила застосування санкцій до обмінних пунктів. Зокрема, ми закріпили норму «двох разів» — після стількох порушень кіоск підлягав закриттю. В пресі тоді писали, що регулятор знищує ні в чому не винні пункти обміну.

27 жовтня відбулася нарада НБУ з керівниками двадцяти найбільших банків. Ми обговорювали делікатне питання: чому у відділеннях банків і обмінних пунктах все важче купити готівкові долари за курсом у межах двопроцентного коридору. Регулятор мав докази того, що крупні установи «зливають» куплену в НБУ валюту на сторону. Банкіри ж

за традицією присягалися, що дотримуються всіх наших вимог, а якщо де і трапляються порушення, то це поодинокі зловживання. Банки навіть погодились відкрити гарячі лінії, за якими будь-хто міг повідомити про випадки відмови у продажу їм валюти. Поскаржитися можна було або в НБУ, або безпосередньо голові правління банку. Практика показала, що гарячі лінії виявилися неефективними. Людям пропонували прийти в територіальне відділення НБУ і написати заяву. Звичайно, займатися цим ніхто не хотів, проте як елемент пропаганди лінії працювали ефективно.

Оскільки «в низах» справді були порушення, керівники системних банків намагалися протидіяти зловживанням. Деякі з них встановили самообмеження з реалізації валюти. Приватбанк спочатку продавав по 100 дол. в одні руки, а коли криза пішла на спад, підняв планку до 500 дол. Укрсоцбанк спочатку проголосив, що продає максимум 1 тис. дол. Аналогічних заходів було вжито й іншими установами, в основному, системними. Всі вони вимагали у покупців паспорти або інші документи, які посвідчували особу.

Коли НБУ вперше довідався про самообмеження, то пригрозив банкам санкціями. Лише згодом ми зрозуміли, що це дієвий захід з протидії ажіотажу, і навіть стали його заохочувати. Люди знали, що гарантовано куплять свої сто доларів, але для цього потрібно відстояти довгу чергу і пред'явити паспорт та ідентифікаційний код. Пристрасті спадали — багато хто вирішував, що краще прийде завтра.

Та все ж повністю перекладати вину на «низи» було б неправильно. Саме керівники установ допускали ситуацію, коли долари купувалися у регулятора, але не доходили до населення. Майже відразу після початку інтервенцій НБУ проаналізував звітність банків і побачив, що в жовтні вони різко наростили залишки валюти в касах — із 170-180 млн в першій половині 2004 року до 300-400 млн. Замість того, щоб забезпечувати населення, вони притримували валюту.

Самі банки говорили, що спеціально наростили залишки в касах, щоб видавати депозити вкладни-

кам, які прийдуть забирати гроші. Звучало правдиво, тому що населення знімало гривню з рахунків у банках і переводило її у валюту, яка потім йшла на валютний депозит, в банківський сейф або її несли додому. Проте це була лише версія для преси.

Насправді банки банально підстраховувалися на випадок обвалу курсу гривні. Як і населення, вони накопичували готівкову валюту «на чорний день». З цих же причин банки скуповували безготівкові долари. В кінці жовтня дійшло до того, що вони зверталися в НБУ з проханням видати їм рефінансування під заставу накопиченої валюти — не тільки безготівкової, але й готівкової. Регулятор, бачачи справжній стан речей, відмовляв.

22 жовтня НБУ розіслав лист, у якому попередив: якщо така ситуація продовжуватиметься, то в умовах дефіциту валюти на готівковому ринку ми каратимемо банки, які захоплюються накопиченням. Як один із важелів впливу НБУ згадав відлучення від продажу готівкової валюти.

І осідання доларів в касах, і перепродаж «мінй-лам», які працювали на «чорному» ринку, призводили до того, що ажіотажний попит на валюту лише посилювався. За третій тиждень жовтня населення купило на 329,9 млн, за в четвертий — на 565,4 млн дол. більше, ніж продало. Все це зменшувало золотовалютні резерви, що загрожувало різкою девальвацією гривні. Як і слід було очікувати, банки не поставилися серйозно до попередження регулятора, і санкції таки довелося застосувати. Регулятор був нещадний.

Спеціально для контролю за дотриманням банками своїх зобов'язань було створено кілька мобільних груп, які їздили на машинах всією Україною. Їм була надана повна свобода пересування — навіть я не знав, де знаходилися «зондеркоманди». Банки розуміли: перевірити всіх НБУ не в змозі, але знали, що контролери могли раптово прийти саме в їх обмінний пункт, знайти порушення і відлучити банк від участі в готівкових інтервенціях. Завдяки «зондеркомандам» в системі створювався ефект залякування.

На порушеннях попалося приблизно 10% банків. Виглядало це, наприклад, так. За звітністю регулятор бачив дуже великий об'єм продажу готівкових доларів через якийсь філіал і терміново спрямовував туди перевірку. Контролери дивилися, скільком людям і за який час були продані сотні тисяч доларів. Одна річ, якщо на філіал виділено 3 млн, і біля кас стоять величезні черги. І абсолютно інша, якщо та ж сума продавалася за десять хвилин. Факт зловживання навіть не потрібно було доводити, і до банку миттєво застосовувалися санкції.

У розпал кризи я особисто, вдягнувши спортивний костюм, їздив по обмінних пунктах Києва. Мабуть уявити смішно молодого хлопця в кросівках і з посвідченням виконуючого обов'язки голови правління Нацбанку. Проте метод працював — я обмінював долари, мені майже ніколи не давали чек про здійснення операції, після чого я доручав нашим валютникам застосувати до порушників санкції.

Іноді ми навіть не вдавалися до перевірок. Банківська система — це велике село, і чутки в ньому поширюються зі швидкістю світла. Якщо особисто до мене доходила інформація, що якась установа перепродувала валюту «мінйялам», я тут же відлучав банк від продажу готівкової валюти. Всього під час кризи регулятор застосував важелі впливу більш ніж до десяти установ. А стосовно системного банку, який ми не мали морального права відлучати від сесії, застосовувалися дуже жорсткі санкції.

Цікаво, що жодного разу рішення НБУ не було оскаржене. Це говорило про високий рівень довіри до наших дій. Якщо регулятор когось карав, то за-служено.

НЕМАЄ ГРОШЕЙ — НЕМАЄ КРИЗИ

Ближче до кінця жовтня з'явилися перші ознаки стабілізації. Населення втомилосся стояти в довгих чергах, щоб купити сто доларів. Всупереч прогнозам про настання кінця світу, офіційний курс гривні так і не обвалився. А на початку листопада бан-

ки через брак гривні і погрози регулятора почали продавати надлишки валюти із своїх кас. У населення склалося враження, що долари «з'явилися».

Ажіотаж допомогли збити правильні заяви політиків. У кінці жовтня я повторно зустрівся з прем'єр-міністром Віктором Януковичем. Вже тоді довелося відмовитися від власного прогнозу — замість обіцяного мільярда до кінця року, всього лише за жовтень валютні резерви НБУ зменшилися на 1,36 млрд грн. Проте я пообіцяв прем'єру, що вже за кілька днів валютний ринок стабілізується.

Візит до керівника уряду не минув для мене безслідно. Навздогін прес-служба прем'єра заявила, що Віктор Янукович доручає Національному банку в найкоротші строки впровадити механізми, направлені на стабілізацію валютного ринку. Була там така фраза: «На виконання доручень уряду НБУ щодня завозить іноземну валюту і розподіляє її по всіх банках без жодних обмежень, поінформував главу уряду Арсеній Яценюк».

Звісно, цей прес-реліз ставив незалежний згідно із законом НБУ в двозначне становище. Вже через двадцять хвилин «оранжевий» депутат Сергій Терехін заявив перед камерами, що Янукович політично безграмотний і дозволяє собі втручатися в справи незалежного НБУ. Проте в політичному значенні заява прес-служби прем'єра виявилася дуже важливою. Як мінімум третина населення поважала думку глави уряду.

Приблизно в той же час перед журналістами в Чернігові виступив Президент Леонід Кучма. Він заявив, що обмінний курс гривні буде стабільним. Глава держави сказав, що обміняти можна будь-яку кількість гривні, а якщо це не вдасться зробити, то потрібно розібратися з банками, через які виникають проблеми. Ймовірно, думка Кучми заспокоїла населення, тому що незабаром криза пішла на спад.

На той період припав досить гучний скандал. Зовсім несподівано 27 жовтня Асоціація українських банків опублікувала гнівний лист на адресу уряду. АУБ правильно зазначила, що ажіотажний попит населення на готівкову валюту спровокували ос-

танні рішення Кабінету міністрів, зокрема різке підвищення пенсій і соціальних виплат. І тому звинувачення уряду на адресу НБУ і банків у створенні такої ситуації слід вважати безпідставними.

Президент АУБ Олександр Сугоняко чомусь заявив, що активний продаж доларів з резервів Нацбанку для погашення дефіциту валюти не є оптимальним рішенням для розблокування ситуації. Це був камінь в наш город. Заяву АУБ процитувало багато видань, і лише слова політиків, що прозвучали одночасно з нею, змогли згладити можливий негативний ефект.

Тогочасні публікації в пресі стали більш стриманими. Безумовно, майже в кожній з них містилася плаксива розповідь про «мінйяла», відсутність доларів в обмінних пунктах і банках-махінаторах. В той же час журналісти охоче описували зусилля НБУ з подолання кризи, цитували оптимістичні заяви політиків і експертів. Я особисто дав велике інтерв'ю щоденній газеті «День», цитати з якого потім активно використовували інші ЗМІ. У ньому були порушені всі теми, які могли стосуватися кризи.

Втома населення і заяви політиків вдало маскували основну причину, яка вела до закінчення кризи. В кінці жовтня у деяких банків стали закінчуватися гроші. Це відбулося з кількох причин. Перш за все, продовжували забирати свої депозити підприємства і населення. Компанії виводили капітали за кордон або платили податки, а громадяни квапливо переводили гривню в долари. Самі ж банки купували дуже багато валюти, щоб торгувати нею на готівковому ринку або формувати резерви «на чорний день». Традиційно допоміг уряд. Близьче до кінця жовтня він стягнув гроші на рахунки Казначейства.

На той час за жовтень регулятор продав майже 1,3 млрд дол. — еквівалент 6,7 млрд грн. — в готівковій та безготівковій формах. Приблизно на 1,3 млрд дол. населення купило більше готівки, ніж продало. На 1,3 млрд грн. зменшилися депозити в гривні і на 1,5 млрд вирости у валюті.

В кінці жовтня залишки безготівкової гривні на коррахунках банків різко впали. Вони були розподілені у край нерівномірно, і напередодні першого

туру виборів Президента, призначеного на 31 жовтня, банки не хотіли кредитувати один одного. 27 жовтня вартість ресурсів «овернайт» на міжбанку досягла 25% річних, а в наступні два дні — 40% і 30%. Проте навіть за цими ставками було важко отримати гроші.

Щоб допомогти системі, регулятор достроково погасив частину депозитних сертифікатів, проданих в попередні місяці. Спочатку ми хотіли повернути банкам абсолютно всі гроші, зібрані за допомогою мобілізаційних інструментів. Такий крок дозволив би наситити ринок ресурсами і вмиг збити відсоткові ставки. Потім ми зрозуміли, що гроші миттю підуть на валютний ринок і вдарять по резервах НБУ. Розумніше було погашати сертифікати в міру необхідності. Перша партія грошей у розмірі 1,4 млрд грн була повернена в систему в кінці жовтня, друга — 600 млн — у листопаді. Ще 300 млн довелося віддати в грудні. Проте, незважаючи на вливання грошей, приблизно 80% банків за підсумками жовтня не сформувавши обов'язкові резерви.

Теоретично при достроковому погашенні регулятору слід було вчинити точно так, як роблять банки у разі дострокового вилучення депозитів — «зрізати» частину відсотків. Проте ми цього не зробили, виплативши за сертифікатами всі належні відсотки. Інакше до нас прийшов би прокурор і звинуватив у порушенні закону — обіцяли одну ставку, а дали іншу. Втім, ситуація пішла нам на користь. Незабаром ми прийняли ухвалу, згідно з якою банк, що бажає достроково погасити сертифікати, отримує лише частину відсотків.

КРИЗА НА СПАДІ

Хоча дефіцит гривні в кінці жовтня призвів до зростання ставок на ресурсному ринку, трагедії у цьому не було. Валютна криза в кінці жовтня починала згасати, але до її кінця було ще далеко. В системі залишалось приблизно 7 млрд безготівкових гривень, а ближче до 10 листопада очікувалося чергове вливання грошей з Казначейства на соціальні виплати. Отже, загроза для резервів була все

ще актуальною. В цих умовах полегшувати доступ до гривні було б злочином. Скільки б грошей ми не дали системі, всі вони пішли б на купівлю доларів.

Перед регулятором постало нове завдання: знайти золоту середину між контролем ринку і збереженням резервів. Готівкові інтервенції стали, швидше, психологічним інструментом, який допомагав подолати ажіотаж населення. Ближче до кінця жовтня, користуючись дефіцитом гривні, НБУ все ще продавав великі обсяги готівкової валюти. Максимально можливий об'єм реалізації доларів був збільшений з 20% до 30% кредитного ліміту. 25 жовтня банки купили 136,85 млн дол., а через два дні — ще 130,16 млн.

Гроші закінчувалися, і НБУ тиснув на установи психологічно, змушуючи їх викидати на купівлю валюти все, що залишалось. 2 листопада, напередодні нових соціальних виплат, регулятор додатково збільшив максимально можливий об'єм продажу валюти — з 30% до 40% кредитного ліміту. Банки придбали 198 млн дол., що в еквіваленті складало приблизно 1 млрд грн.

Проте вже з наступної інтервенції, яка відбулася 5 листопада, довелося скорочувати максимально допустимий об'єм продажу готівкової валюти до 20% кредитного ліміту. Це відбулося не тому, що стало краще. Впав попит на долари, оскільки кількість гривні у банках зменшилася. А щоби більше банків змогло купити валюту, ми зменшили технічний ліміт.

Річ у тім, що вже десь з 3 листопада в банків почала з'являтися вільна гривня. На початку місяця надійшла валюта в Експрес-банк за кредитом Deutsche Bank на 700 млн дол. для спорудження залізничного моста через Дніпро в Києві. Донгорбанк одержав еквівалент мінімум 700 млн грн. під приватизацію «Павлоградвугілля». Банки хоча і неохоче, але іноді видавали кредити колегам. Також тоді відбулося чергове вливання соціальних гривень з бюджету. Вартість «овернайт» зменшилася з 20% до 8% річних. Це свідчило про наявність ресурсів на ринку.

3 листопада відбулося розширене засідання НБУ, АУБ і представників десяти найбільших банків країни. Установи, у яких вже закінчувалася гривня, цікавилися рефінансуванням і зниженням нормативів резервування, а нас більше турбувала цінова стабільність. НБУ бачив достатньо велику ліквідність системи і не хотів давати банкам більше гривні. Тому, незважаючи на домовленості, нормативи резервування залишилися колишніми, а полегшити доступ до ресурсів регулятора Нацбанк лише обіцяв.

На прес-конференції після засідання я проголосив, що період нестабільності добігає кінця. Довелося визнати, що хоча підвищення попиту на валюту очікувалося, проте дев'ятикратне збільшення цього показника порівняно з вереснем не можна було спрогнозувати. «Так, були тимчасові лаги, коли курс стояв, але валюти тимчасово не було. Мені здається, ми здолали цю проблему», — сказав я тоді, хоча сам не дуже вірив у свої слова.

Щоб заспокоїти громадськість, доводилося видавати бажане за дійсне. Тому я додав, що в Україні не було і немає фінансової кризи. Є лише певні ознаки нестабільності, але довіру до банківської системи не підірвано, а в листопаді навіть вирости вклади населення.

Я заявив, що існують підстави для чергового підвищення облікової ставки, яка теоретично повинна бути вищою, ніж середньорічний рівень інфляції. На той момент регулятор офіційно зберігав свій прогноз зростання цін за рік на рівні 9%. Проте в жовтні інфляція склала 2,2%, а з початку року — 7,9%. Продавці користувалися загальною нестабільністю, і продукти харчування дорожчали прискореними темпами. Було очевидно, що за таких темпів інфляції передбачені нами 9% — надто скромна оцінка. Виникла необхідність у черговий раз підвищувати вартість грошей.

З 9 листопада облікова ставка була підвищена з 8% до 9%. Це був винятково політичний хід, тому що реально облікова ставка не впливала на процеси в банківській системі. Це було показником того, що Нацбанк хоч щось робить. Звісно, обурився

уряд — йому довелося більше платити за процентними державними облігаціями, які перебували в портфелі НБУ, — ставка за ПОВДП була прив'язана до облікової ставки. Мінфін був дуже незадоволений.

В цей час вже подорожчало рефінансування. З другого листопада кредити НБУ під заставу ОВДП замість 11% річних видавалися під 12%, а з третього — під 12,5%. Бланкове рефінансування відповідно подорожчало з 12% до 14%, а потім і до 14,5%.

Через декаду ситуація змінилася. День за днем регулятор спостерігав, як до середини листопада банки поступово витратили велику частину гривні, що надійшла їм, на придбання валюти. 12 листопада, коли ставки на міжбанку підросли до 20% річних, надійшла експортна виручка на рахунки однієї з найбільших установ. Вартість «овернайт» трохи прогнулася — до 16% річних і нижче, залежно від величини і надійності банку. Проте ці гроші теж розійшлися, і ставки продовжили зростання. Великим установам коштів більш-менш вистачало, зате дрібні були вимушені купувати гривню на міжбанку за 20-30% річних. Причому крупні перекидали гроші між собою, але вкрай неохоче кредитували невеликі банки.

На той час гривні на мобілізаційних рахунках вже не залишалось, а Казначейство продовжувало стягувати податкові платежі за підсумками третього кварталу. Загроза тотального дефіциту ресурсів стала цілком реальною.

Прийшов час регулятору виконувати дану 3 листопада обіцянку і полегшити банкам доступ до рефінансування. Зробити це ми вирішили обережно, щоб не спровокувати черговий виток ажіотажу на валютному ринку.

15 листопада 2004 року відповідна ухвала під номером 541 була підписана. Додатково доступ до «бланкового» рефінансування «овернайт» одержали лише банки, що мали рейтинг «2» за системою CAMELS. Група з оцінкою «1» ще з липня могла звернутися до регулятора за грошима, хоча і в невеликих об'ємах. Паралельно НБУ підвищив максимально можливий розмір кредиту «овернайт» з 5% до 30% обов'язкових резервів.

Новий порядок означав, що «бланкове» рефінансування зможуть одержувати приблизно 70 банків замість десяти. Це майже половина установ — всього їх було 160. Решті банків з рейтингами «3» і «4» слід було шукати ресурси самостійно або пропонувати ліквідну заставу, під яку регулятор міг би виділити кошти.

З 16 листопада регулятор трохи понизив вартість рефінансування. Ставка за кредитами НБУ під заставу цінних паперів уряду знизилася з 12,5% до 12% річних, а з 24 листопада — до 11%.

«Бланкове» рефінансування «овернайт» подешевшало спочатку з 14,5% до 14% річних, а потім і до 12,5%. Лише 26 листопада, вже в абсолютно інших умовах, НБУ знову різко підвищив вартість: забезпечених кредитів — до 12%, «бланкових» — до 15%, а потім і до 20%.

Позбавлені можливості працювати з НБУ дев'яносто банків купували ресурси «овернайт» за ринковими цінами, які нерідко перевищували 30% річних. Регулятор помітив, що деякі великі банки беруть рефінансування і потім перепродують гроші іншим, але вже дорожче. Спочатку ми обурилися, але незабаром підтримали таке явище. З моєї точки зору, це був цілком справедливий і ринковий механізм: якщо банк не може одержувати рефінансування, нехай шукає інші способи залучити гроші. Правда, з часом довелося заборонити спекуляцію грошима НБУ, аби регулятора не звинуватили в пособництві крупним банкам.

Жорсткий дефіцит гривні пішов на користь системі. Банки стали активніше продавати готівкові долари, і завдяки цьому з середини листопада валютна криза почала вщухати. За перший тиждень місяця населення купило на 327 млн дол. більше, ніж продало, за другий — на 286,8 млн. За третій тиждень різниця скоротилася до 273 млн, а за четвертий — до 171,1 млн. Мій прогноз від 13 жовтня виявився неточним лише в одному. Криза закінчилася, але не за обіцяні два тижні, а за місяць.

Оскільки населення стало скуповувати менше валюти, правління НБУ вирішило ще раз скоротити об'єм готівкових інтервенцій. 15 листопада

паперові долари продавалися в об'ємі до 20% загального кредитного ліміту банків. Для торгових сесій, призначених на 22 і 29 листопада, регулятор понизив показник до 10%, що приблизно відповідало 50 млн дол. Ми не стали відмовлятися від інтервенцій, щоб населення бачило: НБУ контролює ситуацію.

Одночасно ми нагадали банкам, що куплену під час інтервенцій, але не витрачену готівкову валюту вони могли продати регулятору назад за курсом 5,315 грн./дол. Для цього відводився цілком достатній термін — два місяці з дня придбання на торгах. Наша пропозиція була актуальною, тому що гривні не вистачало, а валюти накопичилося надто багато. Вже в середині листопада банки зняли обмеження на продаж готівкових доларів в одні руки. Тепер валюту могли купити всі охочі, навіть за ціною в межах двовідсоткового коридору, встановленого НБУ. Незважаючи на це, у банків залишалися великі запаси готівкових доларів. Переводити їх у безготівковий вигляд і продавати за гривні Нацбанку означало погодитися на ціну 5,3062 грн/дол., яку платив регулятор. Тому багато хто вирішив продати нам валюту назад по 5,315 грн.

У такому стані банківська система підійшла до другого туру президентських виборів, який відбувся 21 листопада. Попит населення на готівкові долари вщух, а у банків майже не залишилося гривні, щоб скуповувати безготівкову валюту. Гривні, яку видавав у вигляді рефінансування НБУ, вистачало, щоб фінансова система продовжувала функціонувати, однак кредитування економіки уповільнилося. Банки і населення чекали підсумків другого туру голосування. Вони з цікавістю дивилися дебати і хотіли вирішення украй важливого питання: який з двох Вікторів переможе — Ющенко чи Янукович. По суті, країна вибирала свій шлях. НБУ ж щиро розраховував, що після обрання нового Президента проблеми фінансового сектору вирішаться дуже швидко.

Пам'ятаю, як недільним ранком 21 листопада я вийшов із свого будинку і попрямував голосувати. На вулиці було на диво спокійно. Незважаючи на

те, що в країні щойно закінчилася валютна криза, Київ виглядав тихо і охайно. Прийшовши на виборчу дільницю, я побачив, як одночасно зі мною з автобуса вийшли близько тридцяти осіб і також пішли голосувати. Повертаючись додому, я проходив повз іншу дільницю і побачив тих же людей, які голосували вже там.

Наступного дня були оголошені попередні підсумки виборів, на яких переміг Віктор Янукович. Опозиція відмовилася визнати ці результати і розпочала акції протесту. За лічені дні вони переросли у помаранчеву революцію, а банківську систему України охопила наймогутніша в її історії криза.

РОЗДІЛ 4. Пік кризи

ШВЕЙЦАРСЬКИЙ ГОДИННИК З УКРАЇНСЬКИМ МЕХАНІЗМОМ

На прес-конференції 26 листопада я заявив, що українська банківська система працює як хороший швейцарський годинник. І додав: Національний банк повністю контролює її діяльність і здатний підтримувати стабільність ще дуже довго.

Праворуч від мене сидів Олександр Сугоняко, президент Асоціації українських банків, яка об'єднувала 120 установ. Він запевнив журналістів, що фінансової кризи, про яку стільки говорять і пишуть, хоч як би це декого не засмутило, не буде.

Все сказане було лише версією правди. Перед початком прес-конференції ми з Олександром домовилися зробити все, щоб заспокоїти населення, яке тоді розділилося на два непримиренні табори. Чотири дні тому відбувся другий тур виборів Президента. Після того, як Центрвиборчком оголосив переможцем Віктора Януковича, опозиція розпочала акції протесту. По вулицях ходили демонстранти з помаранчевими і синіми стрічками, і хоча обходилося без сутичок, у повітрі відчувалася величезна напруга. Поділ на два табори дуже погано позначався на фінансовій системі країни. У Нацбанку та в Асоціації чудово розуміли: швейцарський годинник має вітчизняний механізм, який ось-ось зупиниться.

Того дня прозвучало ще багато версій правди. Я упевнено переконував журналістів, що відтоку вкладів немає, а присутні звичні сезонні явища. І навіть доводив, що банки продовжують успішно кредитувати. Тим часом майже всі зарубіжні банки припинили операції з українськими установами, побоюючись втратити гроші. Проте прес-конференція йшла порівняно успішно. Схоже, нам вірили.

Раптом Сугоняко погарячкував і ледь не зіпсував увесь задум. «Мій Президент України — Віктор Ющенко, і трудових колективів банківських установ, я думаю, теж. Це для вас не новина, ви це знаєте з інших джерел», — заявив він.

Досі з вдячністю згадую журналістку Reuters Наталію Зінець, яка тут же осмикнула Сугоняко і зажадала, щоб він забрав свої слова назад. Я майже впевнений, що вона теж підтримувала Ющенка, але все-таки діяла більш стримано. Олександр Анатолійович почервонів і якийсь час сидів мовчки. Мимоволі він виконав вимогу Наталії, однак мені здалося, що так ніколи і не визнав своєї помилки.

Після цієї патріотичної витівки мені довелося з подвійною енергією доводити, що банківська система — поза політикою. Я говорив, що істинний патріот не зобов'язаний виходити на вулицю, щоб підтримати ту чи іншу партію. Що він може мати свою громадянську позицію, але продовжувати працювати для країни. Масштабний монолог я закінчив фразою про те, що політизація і політиканство неприпустимі у банківській системі.

Удвох із Олександром Сугоняко ми підписали звернення до всіх банківських працівників країни з проханням не вплутуватися у політичну боротьбу. «НБУ і АУБ закликають банківське співтовариство продемонструвати високу надійність і виконати свій професійний обов'язок перед державою і її громадянами. Звертаємо увагу на важливість збереження в суспільстві довіри до банківських установ», — заявили регулятор і асоціація. Ми не мали права похитнути загальну впевненість у тому, що банківська система працює нормально. У розпал політичної кризи НБУ залишався єдиною державною установою, якій довіряло населення.

Чесно кажучи, було більш ніж достатньо причин засумніватися у нашій здатності керувати ситуацією. У понеділок, 22 листопада, півдня не працювала система електронних платежів (СЕП) НБУ. Припинилися розрахунки між підприємствами. По країні поповзли чутки.

Того ранку ми з Олександром Шлапаком перевіряли один із системних банків і дізналися про зу-

пинку СЕП лише опівдні з повідомлень в Інтернеті. Пам'ятаю, я був у нестямі через те, що мені не доповіли про надзвичайну ситуацію. Я викликав представників Служби безпеки України і особисто поїхав з'ясовувати причину поломки.

Причиною зупинки системи став вихід з ладу блоку, який теоретично ніколи не повинен був відмовити. Для нього навіть не передбачили дублюючий механізм. Довелося півдня чекати техніків, які підвезуть потрібну деталь і відновлять роботу СЕП. Слід віддати належне фахівцям Національного банку — вже у другій половині дня СЕП функціонувала в нормальному режимі.

Це був єдиний випадок в історії роботи системи, коли платежі між банками України зупинилися з технічних причин. В цілому СЕП виявилася неймовірно стійкою системою. У дні революції щодня фіксувалося 300-400 атак хакерів на сервер НБУ. Проте жоден зломщик не зміг подолати навіть другий рівень захисту з семи існуючих.

У будь-який інший час цей інцидент нікого б не схвилював, але як на зло поломка відбулася в самий розпал політичних баталій. Саме того дня на Хрещатику активісти «Пори» почали розгортати намети, а Київ заповнили демонстранти. Як не намагався Національний банк довести, що причини були суто технічні, з поломки СЕП роздули неабиякий скандал. Певна річ, нас звинуватили в саботажі виборів і навіть у спробі запровадити надзвичайний стан.

Відразу ж після запуску СЕП мені особисто довелося розв'язати ще одну проблему. Правекс-банк скористався інформацією про зупинку СЕП і вимкнув банкомати. Своїм клієнтам вони пояснювали, що рух коштів заблокував Нацбанк. Зізнаюся, я навіть не здивувався, що це зробив саме Правекс-банк. Довелося телефонувати «старому другові НБУ» президенту банку Леоніду Черновецькому і переконувати його відновити видачу грошей. Через півгодини банкомати Правекс-банку вже працювали.

За день до прес-конференції сталася ще одна подія, яка могла плачевно закінчитися для банків-

ської системи країни. 25 листопада відразу в декількох вікнах Національного банку з'явилися помаранчеві прапори і стрічки. В той же час не було помічено жодної біло-синьої символіки. Пояснення було простим. Не секрет, що Віктор Ющенко з 1993 по 1999 рік очолював НБУ, і фактично весь колектив відомства підтримував саме його як кандидата в Президенти. Прихильники ж Януковича, як правило, приховували свої погляди.

Якийсь час я не знав про прапори у вікнах, але того ж дня мені подзвонили з Кабміну і запитали, чому раптом НБУ став «помаранчевим». У відповідь я заявив, що Нацбанк повинен бути аполітичним, і якщо висіти на будинку якимось прапором, то і помаранчевим, і біло-синім. В цю ж мить я розпорядився прибрати з вікон всю політичну символіку і дещо емоційно постарався донести до колективу, що НБУ не має права на особливу думку, якщо вона може призвести до краху хоча б одного банку. На будівлі повинен майоріти виключно державний прапор.

Відповідальність за появу помаранчевої символіки у вікнах регулятора значною мірою лежала особисто на мені. Прапори були вивішені зразу після загальних зборів тисячного колективу центрального апарату НБУ, які проходили у колонному залі на першому поверсі будівлі на вулиці Інститутській.

Провести зустріч мене змусила напруга всередині відомства. Багато співробітників підтримували Віктора Ющенка. Вони були впевнені, що заступники голови НБУ Арсеній Яценюк і Олександр Шлапак стали на бік кандидата від влади Віктора Януковича. Зрозуміло, що позиція глави відомства Сергія Тігіпка не викликала сумнівів — він очолював передвиборний штаб Януковича. Відкрито звинувачувати заступників голови співробітники НБУ не могли, віддаючи перевагу перешіптуванню за спинами керівництва. Рано чи пізно це могло перерости в непокору або навіть відкритий саботаж.

Рішення прийшло до мене спонтанно — з'явилося інтуїтивне відчуття, що потрібно збирати людей. Я розпорядився скликати загальний мітинг на першому поверсі, у залі ОПЕРУ. Олександра Віталійо-

вича там не було, і він згодом дуже пошкодував, що не пішов.

Близько години всі чекали нашої появи, і це посилювало напругу. Прийшли всі. Зал був заповнений вщерть, люди нависали з балконів. Я чекав, коли доставлять мікрофони з будівлі наукового центру НБУ на Подолі. Їх не привезли, і я зрозумів: ще через годину буде пізно. Довелося говорити без апаратури — слава Богу, голос у мене гучний. Виклад виступу потім розсилали по Інтернету.

Тільки-но я зайшов у зал і став спиною до сховища, як люди рушили на мене. Дехто дивився з надією, але більшість — з невимовною злістю. Схоже, вони чекали, що Яценюк змусить діставати біло-сині прапори і йти на штурм «помаранчевих». Або передасть розпорядження Тігіпка закрити всі рахунки.

На їх подив, я сказав, що не збираюся нікого примушувати голосувати ні за того, ні за іншого кандидата. І кожен має право йти на Майдан і брати участь у мітингах тієї політичної сили, яку вони підтримують. Проте я наполягав, що Нацбанк зобов'язаний працювати без перебоїв.

Тричі мене переривали оваціями. Точно пам'ятаю, що на колектив справила враження фраза про те, що не один Яценюк, а всі ми управляємо країною. Від наших скоординованих дій залежать долі чотирнадцяти мільйонів вкладників. Сказавши це, я пішов. Потім мені розказали, що в ту ж мить люди на внутрішніх балконах вивісили помаранчеві прапори і почали скандувати «Ющенко!». А через якийсь час прапори з'явилися вже у вікнах Нацбанку.

Розмова з колективом дала несподівано позитивний ефект. Співробітники немов зрозуміли, що на Майдані і без них достатньо людей, і вважали за краще залишатися на робочих місцях. Через те, що ніхто не забороняв носити стрічки, на одязі співробітників Національного банку майже не було політичної символіки. Склалася хороша робоча атмосфера. Настрій усередині колективу був таким, що ніхто і не думав залишити своє місце, щоб піти на Майдан. Навіть якщо хтось і виходив на площу, в департаментах залишалися ті, хто їх підміняв.

Втім, і раніше не доводилося скаржитися на колектив відомства. За деякими винятками, в НБУ працюють високоморальні люди. Під час революції вони максимально відповідально поставилися до своїх обов'язків. Якщо хтось і працював як швейцарський годинник, то це був Нацбанк.

У холі НБУ ми пропонували всім охочим чай, а також надавали медичну допомогу. Спочатку це відбувалося прямо біля центрального входу. Потім з міркувань безпеки довелося перенести пункт надання допомоги до бічного проходу. Нашими послугами користувалися «помаранчеві» — «біло-синіх» на Інститутській не було. При цьому повага до співробітників Нацбанку залишалася неймовірно високою. Лише один раз за час революції я чув заклик відправити Тігіпка та Яценюка у в'язницю.

Стенограма мого виступу миттєво надійшла у територіальні управління НБУ і комерційні банки. Через електронну пошту та інтернет-чати в цей же день вся система довідалася, що Яценюк нікого не змушує голосувати за Януковича. Обізнаність пішла на користь: НБУ працював чітко, у банках розуміли, чого чекати від регулятора.

На жаль, поява прапорів не залишилася непоміченою журналістами. Преса повідомила, що будівля Національного банку прикрашена помаранчевою символікою. Тут же почалися відверті провокації. Поповзли чутки, що я та інший заступник голови Олександр Шлапак підписали відкритий лист, у якому повідомили про нашу політичну позицію. Штабісти Віктора Ющенка заявили, що НБУ офіційно вирішив підтримувати лідера опозиції. Посилаючись на це повідомлення, «Громадське радіо» заявило: «Виконуючий обов'язки глави НБУ Арсеній Яценюк оголосив, що установа підтримуватиме Віктора Ющенка, а всіх працівників, окрім мінімуму операційних співробітників, відпустив на Майдан». Зазвичай коректна LIGA повідомила, що Яценюк скликав на нараду керівників банку і оголосив, що ця установа виступатиме на боці кандидата від опозиції. Прихильники Віктора Януковича, у свою чергу, заявили, що «помаранчеві» захопили НБУ.

Навіть натяк на те, що регулятор має політичну позицію, загрожував виживанню всієї системи. Особливо актуально це було для великих банків, які працювали і на сході, і на заході країни. Нікому не хотілося, щоб з політичних причин громили їх відділення.

Хоча, звичайно, знайшлися й ті, що вирішили ризикнути. Український дочірній банк ING публічно виступив на підтримку Віктора Юценка. Вони не боялися — установа працювала винятково у Києві, де переважна частина населення сповідувала ті ж ідеали.

Чого не можна сказати про Промінвестбанк — системну установу з відділеннями по всій країні. Незмінний керівник банку Володимир Матвієнко відкрито підтримав Віктора Януковича і 25 листопада звільнив трьох співробітників банку, які носили помаранчеві стрічки на одязі. Лише дивом відділення Промінвестбанку на заході країни unikнули погромів. Втім, уже невдовзі Матвієнко змінив політичну орієнтацію. Коли стало зрозуміло, що на виборах переможе Віктор Юценко, Матвієнко вивісив помаранчевий прапор. Саме таким менеджерам, як керівник Промінвестбанку, я на прес-конференції 26 листопада адресував слова про те, що ми не можемо ділити клієнтів і працівників на регіони і кольори.

Спочатку ми попросили поспілкуватися з пресою начальника управління з роботи із ЗМІ Світлану Войцехівську. Вона, як могла, заспокоїла журналістів і оголосила, що свою публічну позицію Арсеній Яценюк оголосить у п'ятницю, 26 листопада. На цей захід для більшого ефекту ми запросили Олександра Сугоняко. В один голос ми заявили, що фінансовий сектор залишається поза політикою, незважаючи на погляди окремих його працівників.

У ході прес-конференції ми змогли розсіяти підозри щодо участі НБУ в політичній боротьбі. Злі язики мали тільки один аргумент проти нас — голова правління відомства Сергій Тігіпко керував штабом Віктора Януковича. Чимало журналістів вважали своїм обов'язком натякнути, що регулятор підтримує «біло-синіх». Але ми не боялися таких

заяв. Сергій Леонідович ще влітку узяв відпустку і відсторонився від управління НБУ. А коли політичне протистояння дійшло до критичної позначки, Тігіпка прийняв рішення.

29 листопада на прес-конференції в «Інтерфаксі» він оголосив, що йде у відставку з посади голови правління НБУ. Я дізнався про його рішення буквально за півгодини до цього. Тігіпка подзвонив мені і пояснив, що він вирішив піти у відставку, щоб не підставляти ні нас, ні себе. Одночасно він залишив пост керівника передвиборного штабу Віктора Януковича. Виборча кампанія розділила Україну на дві частини, і я справді вірю, що Сергію Леонідовичу стало соромно за це. Хоча таке рішення не впливало на процеси — Тігіпка вже давно не асоціювали з Нацбанком.

Відставка припала на 29 листопада зовсім не випадково. Раніше того ж дня Президент Леонід Кучма скликав засідання Ради національної безпеки і оборони, на якому сказав, що відпустка глави НБУ повинна закінчитися. Передвиборна кампанія добігла кінця, додав Кучма, а з банківської системи надходять тривожні сигнали. Як аргумент Леонід Данилович навів повідомлення ЗМІ про те, що Яценюк виступив на підтримку Ющенка. Хоча подібної заяви з мого боку не було — я не міг собі такого дозволити.

Доручення повернутися до виконання обов'язків поставило Сергія Тігіпка перед вибором: залишитися на посту і спровокувати звинувачення у політизації НБУ, або піти у відставку і уникнути ускладнень. Рішення Тігіпка, на мою думку, було надзвичайно адекватним. Страшно сказати, що б трапилось, якби він повернувся у кабінет голови правління.

Своїм рішенням Сергій Тігіпка остаточно зняв з НБУ тінь підозри у співпраці з політиками з «білосинього» табору. Безумовно, дехто намагався трактувати його заяву як свідчення того, що гідними кандидатами на пост керівника Національного банку є Арсеній Яценюк і Олександр Шлапак. Але Сергій Леонідович виявив талант дипломата. Він сказав, що більш за все політична криза може позначитися на державних фінансах, маючи на увазі

бюджет України. Таким чином, дискусія на цю тему перейшла у професійне русло і виявилася нецікавою для широких верств населення.

У ніч після мого виступу перед колективом Сергій Леонідович востаннє з'явився у Національному банку. Напередодні увечері він зателефонував мені і сказав, що хоче приїхати. Розуміючи, що крізь натовпи «помаранчевих» демонстрантів на своєму службовому авто лідер передвиборного штабу Віктора Януковича навряд чи проїде, я відрядив за ним водія на машині своєї дружини — «Шкода Фабія» з помаранчевою стрічкою. Трюк спрацював. Тігіпко безперешкодно проїхав крізь ватаги демонстрантів і уві-йшов до будівлі.

Того вечора правління Нацбанку за традицією зібралось на засідання. В усіх був поганий настрій — ми чекали, що Тігіпко дасть нам доброго прощухана. Проте Сергій Леонідович поведився гідно. Він сказав, що кожний з нас має право на свою громадянську позицію. Всі полегшено зітхнули, і настрої відразу поліпшився. Ми обговорили поточні питання, і Тігіпко поїхав назад тією ж «Фабією».

КРИЗУ СПРОВОКУВАЛИ ПОЛІТИКИ

Сервер в Нацбанку міг зупинитися ще п'ять разів. Відбулося б ще десять зустрічей з персоналом, після яких у вікнах регулятора з'явилися б помаранчеві або біло-сині прапори. Пішов би у відставку весь склад правління НБУ. Проте навіть усі ці факти не викликали б тієї кризи, яка сталася в кінці листопада.

У другій декаді того місяця Нацбанку вдалося подолати ажіотаж на валютному ринку, і далі можна було б вирішувати лише тактичні завдання з утримання ситуації під контролем. Але раптом люди кинулися знімати гроші зі своїх депозитів в банках. Відбулося це після різких заяв політиків і публікації похмурих пророцтв у газетах.

Підозрюю, що усі вони мали світлі ідеали: політики прагнули перемогти на виборах, а ЗМІ просто піднімали свої рейтинги. Однак ніхто з них навіть не замислювався, наскільки тендітними є банки. У

момент, коли політики і преса прийшли до тями і замовкли, фінансова система вже невблаганно руйнувалася.

21 листопада відбувся другий тур голосування на виборах Президента України. В той же вечір Центрвиборчком попередньо назвав Віктора Януковича переможцем. Одночасно почалися масові акції протесту прихильників Віктора Ющенка.

Країна розкололася на два табори. Західні області виступили на підтримку Віктора Ющенка і створеного ним Комітету національного порятунку. Міськради Львова, Тернополя, Івано-Франківська і Вінниці відмовилися визнати перемогу Віктора Януковича і присягнули на вірність лідеру опозиції. Інший табір представляли східні і південні області країни. Цілком добровільно виходили на демонстрації жителі Донецька, Харкова, Луганська, Запоріжжя, Дніпропетровська, Миколаєва.

Відповідно, на два табори розділилися і міжнародні спостерігачі. Делегати від ОБСЄ заявили, що вибори відбулися з порушеннями і відмовилися визнати їх результати. Євросоюз, Британія, Канада і США закликали переглянути підсумки голосування. З іншого боку, спостерігачі від країн СНД заявили, що вибори пройшли чесно і без порушень. Потім, як відомо, президент Росії Володимир Путін кілька разів привітав Віктора Януковича.

На щастя, за весь час протистояння майже не було насильства, хоча тільки про це й говорили. Києвом ширилися жахливі розповіді про пияцтва людей, які жили в залізничних вагонах на околицях міста. Були лише поодинокі випадки, коли ситуація виходила з-під контролю. Наприклад, відбувся інцидент з побиттям «помаранчевих» демонстрантів молотками біля будівлі Центрвиборчкому.

Розкол в країні мав негативні наслідки для банківської системи. Після 21 листопада в запалі передвиборної боротьби прозвучали заклики знімати гроші з депозитів. Схожі заяви робили обидві сторони — і «помаранчеві», і «біло-сині». Першим запропонував забирати кошти з «біло-синіх» банків опозиційний сайт «Оглядач», що належить Михайлу Бродському. Прихильники Віктора Януковича

зробили аналогічні заяви щодо банків «помаранчевих». Заклики не минули безслідно. Населення найбільш політизованих регіонів покрокувало забирати гроші з депозитів. Дуже постраждали банки групи «ТАС», що належать Сергію Тігіпку. Перепало «Авалю», але вже не від заяв політиків, а через велику мережу і чутки.

Відвертим злочином проти банківської системи стало рішення Луганської обласної ради, яка на позачерговій сесії 26 листопада затвердила створення Автономної південно-східної республіки у складі України. Своім рішенням вона ледве не припинила роботу банків. В область ледве потрапили броньовані вантажівки, які везли з Національного банку готівкову валюту.

На Донеччині до створення автономії не дійшло. Зате в неділю, 28 листопада, сесія обласної ради призначила на п'яте грудня референдум з надання Донецькій області статусу республіки у складі української федерації.

Того ж дня у Сєвєродонецьку зібрався всеукраїнський з'їзд народних депутатів і депутатів місцевих рад. На нього приїхали три з половиною тисячі делегатів з п'ятнадцяти областей сходу і півдня країни — регіонів, в яких більше голосів набрав Віктор Янукович. На порядку денному стояло рішення про перетворення України з унітарної держави в конфедерацію, а можливо, і у федерацію. З'їзд у Сєвєродонецьку не став ухвалювати конкретного рішення. Делегати затвердили резолюцію про те, що у разі кризи ініціюватимуть проведення референдуму з метою зміни адміністративно-територіального устрою України. З трибуни голова Донецької облради Борис Колесников припустив, що незабаром може бути утворена Південно-східна держава у формі федеральної республіки зі столицею у Харкові.

Опозиція, у свою чергу, зажадала від Президента порушити кримінальні справи проти посадовців, що закликають до розколу країни. У мене було стійке відчуття театру абсурду. Здавалося, що утримати країну від розколу не могло вже ніщо. Кожний політичний лідер — Кучма, Янукович, Ющенко,

Медведчук, Тимошенко — керував своїм сектором. Єдиний центр влади в країні зник, не було монолітності навіть в середовищах опозиції і влади. Леонід Кучма терміново викликав до себе на нараду керівників Луганської, Миколаївської, Донецької, Сумської та Харківської областей. Невідомо, як саме впливав на них Президент, але після наради «федералісти» вмиль заспокоїлися.

Нацбанк також намагався зупинити політичні процеси, які загрожували життю фінансової системи. Адже мало того, що регіони захотіли створити нові держави — вони вирішили паралельно створювати власні банківські системи. Такі пункти були в рішеннях двох облрад — Харківської та Луганської. Мислили вони напрочуд примітивно: спочатку «відкусити» свою пропорційну частину гривні, згодом поміняти її на долари, щоб перевести їх в російські рублі.

Я вирішив: жодного федералізму за наші гроші. Щоб уникнути подібних випадків, був спеціально розроблений проект таємної постанови, яку ми були готові запровадити. Правління Нацбанку навіть обговорило його і погодило. На той час були спеціально розраховані сальдо всіх областей України, визначено перебування всіх вагонів, пораховані потреби в готівці. Якби довелося діяти, Нацбанк робив би це з хірургічною точністю.

Згідно з цим документом, Нацбанк зупиняв усі розрахунки в тих областях, які починали відділятися, припиняв у них всю інкасацію, зупиняв усі вагони з підвезення гривні. Тобто ми заморозили б їх бажання економічними інструментами. Реалізація ухвали потребувала не більше півгодини. Залізничники б миттєво зупинили і від'єднали усі вагони. У крайньому випадку, купюри у сховищах були б порізані або спалені. За три дні без готівкових і безготівкових грошей регіон був би паралізований. На щастя, до абсурду не дійшло.

Пам'ятаю, як я дзвонив декільком губернаторам. В апараті губернатора Луганщини співрозмовник відмовився слухати будь-які аргументи, і я відверто вилаявся в трубку. Найбільш предметна розмова відбулася з керівником Харківської облادміністра-

ції, покійним нині Євгеном Кушнар'євим. Я пояснив йому істинні наслідки сепаратизму і сказав, що у разі кризи губернатор стане заручником ситуації — саме його зроблять винним в тому, що люди втрачуть заощадження. Кушнар'єв виявився адекватним. Він пообіцяв стабілізувати ситуацію. Удвох з керівником обласного управління НБУ вони зібрали банкірів, щоб заспокоїти їх. На жаль, вже було запізно.

Громадяни встигли злякатися розколу країни, і крах банківської системи став неминучим. Жителі регіонів прагнули зняти гривню з депозитів і перевести її у валюту. В першу чергу, криза ударила по східних областях — Луганській, Донецькій, Харківській. Там були найбільш сильні сепаратистські настрої. Саме там зафіксували найвищий курс продажу готівкового долара — до 7-11 грн.

29 листопада в унісон прозвучали необережні слова провідних політиків. Відразу три керівники країни, а також лідер опозиції заявили, що скоро банківська система зазнає краху.

«Ще декілька днів, і фінансова система може розсипатися як картковий будиночок. Відповідальність за це не можуть узяти на себе ні Президент, ні уряд», — заявив Леонід Кучма вранці після засідання Ради національної безпеки і оборони. Воно відбулося вночі на замській дачі глави держави. Дивно, але саме ці слова почула вся країна. До банкоматів і в каси банків поспішили навіть ті, хто до цього зберігав спокій.

Увечері того ж дня я надіслав Президенту телеграму. В ній я описав, якій небезпеці він піддав фінансову систему країни. Я попросив Леоніда Даниловича навести лад в регіонах, які зібралися створювати окремі банківські системи. Знаючи, що звичайна телеграма може не дійти вчасно або взагалі потрапить в корзину, я відправив документ спеціальним каналом. Для цього довелося його засекретити.

Наступного ранку перший віце-прем'єр Микола Азаров сказав: «Ну і телеграми ти шлеш». З цих слів я зрозумів, що Леоніду Даниловичу було, м'яко кажучи, неприємно читати моє послання.

Пам'ятаю, як відповів Азарову: я юрист зі стажем, і розумію, що відповідальність настає не тільки за злочинну дію, але і за бездіяльність. Потрібно визнати, що з тих пір Президент жодним словом не торкнувся банківської системи.

До речі, коли Володимир Стельмах повернувся на посаду керівника Національного банку, він супроводжував моє усунення словами: «Якби я дізнався раніше (про ці рішення), звільнив би за півтори хвилини». Володимир Семенович не уточнив тоді, але я зрозумів, що йшлося про ту секретну телеграму.

Другим порушником спокою став керівник парламенту Володимир Литвин, який у передвиборному конфлікті відігравав роль посередника. Після того ж засідання РНБО він з усією нейтральністю заявив, що складається «загрозлива ситуація, особливо у банківській сфері». Його слова прозвучали на тлі розповіді Миколи Азарова про те, що «втрати доходів держбюджету ставлять під сумнів можливість виконання урядом усіх своїх зобов'язань».

Третій голос належав прем'єр-міністру Віктору Януковичу. Він публічно заявив, що фінансова система України знаходиться на межі розвалу.

Четвертим став його опонент – майбутній Президента та колишній Голова НБУ Віктор Ющенко. 29 листопада він сказав, що «внаслідок непрофесійної діяльності команди Януковича-Тігіпка в економіці і банківській системі країни «кілька місяців тому позначилися небезпечні тенденції», які незабаром можуть призвести до обвалу гривні. Ющенко, як професійний економіст, додав, що його команда «неодноразово вказувала на ці загрози».

Я упевнений, що Леонід Кучма, Володимир Литвин, Віктор Янукович та Віктор Ющенко не прагнули підірвати довіру народу до банків. Можливо навіть, що дехто з них сплутав банківську систему з бюджетною сферою. Бюджетна криза справді була – регіони перестали перераховувати гроші в центральну казну, і Микола Азаров з величезними труднощами тримав ситуацію під контролем.

Однак ефект від різких заяв виявився приголомшливо швидким і однозначним. Стало зрозуміло, що фінансової кризи не уникнути. Населення кинулося рятувати свої вклади. А коли люди почули заяву про можливий обвал гривні з вуст колишнього керівника Нацбанку, у них зникли останні сумніви. З'явилися величезні юрби перед банками, люди почали формувати списки черговиків на дострокове розірвання депозитних угод.

Особливе «спасибі» слід сказати деяким засобам масової інформації. Мало того, що вони миттєво донесли до населення дошкульні слова політиків, журналісти поширювали ще й свої похмурі прогнози, даючи при цьому поради, як краще зберегти останні гроші у складній ситуації. Одні журналісти радили через безграмотність, інші — через бажання підняти рейтинг видань. В основному їх рекомендації зводилися до того, що гроші слід забрати з банків і перевести у долари. Те, що в кінці листопада літні люди почали мішками скуповувати крупи, макарони, цукор і масло «на чорний день», я вважаю винятковою «заслугою» преси.

Наведу кілька прикладів статей, опублікованих в кінці листопада. Газета «Київський телеграф» розмістила матеріал під назвою «Післязавтра. Українська економіка напередодні поствиборної кризи?» В статті було багато дивовижних фраз, але найвидатніша звучала так: «За декілька днів до виборів стало відомо, що щедрість останнього місяця обійшлася начебто у 15-20% золотовалютних резервів. Зрозуміло, що вивалювати для підтримки курсу по 3 млрд дол. щомісячно НБУ не зможе. І тоді гривня в обмінному пункті зрівняється до неї ж на чорному ринку. Нацбанк зрозуміє, що «трійка понеслася», і запустить в дію гучну постанову про особливий стан у банках».

Російські «Відомості» 29 листопада опублікували статтю «Україна готується до кризи». В ній значилося: «Через політичну кризу ділова активність пішла на спад, банкіри готуються до відбиття набігів вкладників, а бюджет втратив більше 100 млн дол.». Текст з російського видання охоче опублікували кілька місцевих інтернет-сайтів. Усі ці факти,

майже, були правдивими, проте матеріал мимоволі провокував сум'яття серед громадян України.

Найбільше долучився до роздмухування кризи, я вважаю, журнал «Бізнес». У кінці листопада видання опублікувало кілька матеріалів, які, мабуть, привели в банки не одну тисячу вкладників. Один із найбільш рейтингових журналів країни написав: «Коментар «Бізнесу». Ми рекомендуємо клієнтам банків максимально швидко провести всі значущі платежі. Крім того, ми рекомендуємо «вийти» з гривні у будь-яку іншу тверду валюту».

Ще один «шедевр» від «Бізнесу» називався «Нацбанк годує опозицію пиріжками і дешевим рефінансуванням». Наведу кілька пам'ятних цитат. «Люди у помаранчевому, що оточили Адміністрацію Президента на вулиці Банковій, люблять співробітників НБУ. Звідси їм носять їжу, теплі речі і кип'яток з місцевої їдальні. «Ми записуємося в чергу, щоб купити їм пиріжки. Кухарі не встигають їх ліпити», — хвалиться один із ветеранів Нацбанку». «Покупці крупних сум — бізнесмени і тіньові ділки — вимушені звертатися за валютою в «негро-банк». На «чорному» ринку можна купити долари по 5,44-5,45 грн (у Києві) і по 5,45-5,46 (в регіонах). На думку опитаних «Бізнесом» банкірів, політична криза в країні і загроза масових страйків, швидше за все, призведуть до підвищеного ажіотажу на споживчому фінансовому ринку».

Пам'ятаю, я відчував особисту антипатію до одного з журналістів «Бізнесу», який використовував будь-яку можливість, щоб обнародувати сенсацію. Саме він свого часу активно роздмухував скандал навколо ухвали про діяльність фінансової системи в особливий період. Він же був одним із небагатьох журналістів, який, всупереч проханням не «розгойдувати» систему, активно розказував, хто з банкірів підтримує опозицію. Можливо, він бачив у таких фразах нагоду витончено показати свою громадянську позицію, але на практиці йому вдавалося лише розпалювати ажіотаж.

ВІДНОВЛЕННЯ КРИЗИ

В середині жовтня Нацбанку здавалося, що гірше вже позаду. З 1 жовтня по 26 листопада регулятор продав 900 млн готівкових доларів, а в цілому — 1,9 млрд дол. Цього виявилось достатньо, щоб фінансові установи сильно виснажили свої запаси гривні. До початку листопада НБУ достроково погасив майже всі депозитні сертифікати, але ресурсів все одно бракувало. Зате банки вже не могли скуповувати долари у божевільних кількостях.

Населення теж втамувало валютний голод. Біля обмінних пунктів вже не шикувалися черги охочих купити долари, і банки навіть зняли кількісні обмеження на продаж. За дві декади листопада в готівковому і безготівковому вигляді Нацбанк реалізував всього 500 млн дол. Перевага попиту над пропозицією все ще зберігалася, але він вже не був критичним. Ми сподівалися, що завдяки рефінансуванню і збереженню обмежень на валютні операції зможемо утримувати систему на плаву аж до закінчення передвиборної кампанії. А ближче до Нового року населення стало б продавати валюту, щоб підготуватися до свят, і ситуація нормалізувалася б остаточно.

Політики і преса не дозволили втілити ці задуми. Події розгорталися раптово і були схожі на снігову лавину. В кінці листопада за своїми депозитами прийшли крупні вкладники. У Києві, наприклад, масово вилучалися вклади на суми понад 100 тис. дол. Вслід за «вершками суспільства» побігла решта населення. Спочатку відтік грошей з системи становив 70-80 млн грн в день, потім — 150 млн, а в кінці листопада — 500-600 млн.

За останню декаду місяця тільки з платіжних карток населення зняло 4,8 млрд грн, або 5,6% грошей, які мали банки. З термінових депозитів за два останні дні листопада відтік склав 1,35 млрд грн. Крім того, підприємства масово переводили кошти в готівку.

Банки рятувалися, як могли. Вони обмежували видачу грошей. Наприклад, в банкоматах «Авалю» можна було зняти щонайбільше 780 грн в день. А

Укрсоцбанк тимчасово не повертав термінові депозити. Всі ці дії були на межі фолу, тому що населення могло піти на штурм відділень. Повноцінно працював з населенням лише Ощадбанк, який на тлі загальної критичної ситуації мав хорошу ліквідність.

Вирішувати проблему ліквідності фінансової системи довелося Національному банку. Першим нашим рішенням стало зниження нормативів резервування, які вже не відповідали реальному стану ринку. Постановою № 565 від 24 листопада для всіх термінових вкладів норматив був понижений з 7% до 6%, для всіх депозитів до запитання — з 8% до 7%. Документ набував чинності з 25 грудня. Тоді ще не прозвучали знамениті заяви політиків, і не відбувся з'їзд в Сєверодонецьку. Тому НБУ, як і раніше, не мав наміру давати банкам дуже багато гривні, щоб не провокувати нову атаку на валютний ринок.

Декілька днів регулятор намагався підтримувати ліквідність банків за рахунок більш дешевого рефінансування. 25 листопада НБУ відмінив правило, згідно з яким доступ до рефінансування мали лише банки з оцінкою за системою CAMELS «1» і «2». З того часу Нацбанк міг підтримувати ліквідність всіх установ, у яких спостерігався особливо різкий відтік вкладів. Причому незалежно від оцінки за CAMELS, частоти звертання і виконання особливих вимог щодо ліквідності. Максимально можлива сума незабезпеченого кредиту «овернайт» встановлювалася у розмірі 50% суми резервів порівняно з 30% раніше.

На 24 і 25 листопада регулятор знизив вартість «овернайт» під заставу ОВДП з 12% до 11% річних, «бланкового» — з 14% до 12,5%. Проте тоді ж ми усвідомили, що така добродійність лише розслабляє банкірів, які менше дбають про залучення грошей з інших джерел. Фактично вони зависали на шії регулятора і з насолодою страждали.

Аби установи активніше працювали зі своїми пасивами, з 26 листопада НБУ збільшив вартість «бланкового» (без забезпечення) рефінансування «овернайт» з 12,5% до 15% річних і під забезпечення ОВДП — з 11% до 12%. А 30 листопада, в найкри-

тичніший для системи день, вартість «бланкового» рефінансування виросла до 20% річних. Це пояснювалося тим, що різко зросли ризики неповернення грошей.

Я підписував постанови про видачу «овернайт» без упевненості, що всі кредити повернуться. У цьому був особливий неприємний драйв. Річ у тім, що голова НБУ — єдина людина в країні, яка підписує документи на видачу мільярдів гривень. Навіть керівництво Мінфіну оперує меншими цифрами. Я підписував сотні паперів — переважно з рефінансування. У розпал кризи мені приносили величезну папку документів на загальну суму більше мільярда гривень щодня. За такого потоку я фізично не міг знайомитися з кожною заявкою. У випадку якого-небудь форс-мажору довелося б відповідати на всі сто відсотків. І через це дуже часто мурашки бігали по спині.

Була ще одна проблема. Щоб видавати гроші населенню, банки різко збільшили залишки готівки в касах і зменшили об'єм безготівкової гривні на коррахунках. За таких умов вони могли виконувати нормативи резервування лише одним способом: узявши гроші в НБУ. Щоб зняти з себе навантаження, 28 листопада регулятор прийняв постанову №571. У ній ми вперше з літа дозволяли зараховувати 40% готівкової гривні до складу резервів. Це давало нам можливість щодня видавати рефінансування менше приблизно на 1,2 млрд грн.

Тією ж ухвалою з 1 грудня регулятор зменшив вимоги до щоденного мінімуму коштів на коррахунку. До цього вимагалось щодня тримати у безготівковій гривні не менше 70% суми резервів. З грудня ліміт знижувався до 60%. Це рішення дало банкам приблизно 700 млн вільних гривень. Втім, виснаження системи було таким, що і після пом'якшення норми резервні вимоги не виконувалися.

26 листопада відбулася вже описана спільна прес-конференція з президентом АУБ Олександром Сугоняко. Крім закликів до деполітизації, я згадав, що НБУ готовий підтримати банки під час політичної кризи, і для цього вже підготував пакет екстрених заходів. Малися на увазі зниження нормативів

резервування і полегшення доступу до рефінансування. За день до того у прес-релізі НБУ повідомлялося, що регулятор готовий навіть видавати стабілізаційні кредити. Також ми були налаштовані зупинити виведення валюти за кордон.

Вкотре довелося закликати банки не створювати на ринку непотрібний ажіотаж, який міг посилити страхи населення. «Не повинно бути жодної конкуренції на ринку, не варто бігати за коротким карбованцем», — сказав Сугоняко тоді. Ці слова адресувалися тим установам, які намагалися перетягувати клієнтуру, користуючись гаслами на кшталт «ми стабільніші, ніж інші». Одночасно Сугоняко звернувся до клієнтів банків. Населенню він порадив не втрачати відсотки і не поспішати знімати свої депозити достроково. Підприємствам, які масово припинили повертати кредити, він рекомендував потурбуватися про свій імідж успішних підприємців, який стане в нагоді вже незабаром.

Тоді ж я повторно озвучив текст випущеного раніше прес-релізу про те, що НБУ готовий підтримувати ліквідність банківської системи — як гривневу, так і доларову. У першому випадку малися на увазі рефінансування і видача стабілізаційних кредитів, у другому — чергове збільшення обсягу готівкових інтервенцій. На торгах 29 листопада регулятор планував продати долари в об'ємі не більше 10% сукупного кредитного ліміту банків. Проте обставини змінилися, і максимальний обсяг довелося підвищити з 10% до 30% ліміту. До кінця року слід було реалізувати ще 468 млн готівкових доларів.

Дивлячись в телекамери, я стверджував, що система працює «як швейцарський годинник», але провісників кризи було вже більш ніж достатньо. Хоча черг у відділеннях банків на той момент ще не було, люди вже інтенсивно знімали гроші. «Катастрофічного відтоку вкладів нема, є невелике сезонне зниження. Я упевнений, що такі тенденції зберігатимуться до кінця року. Немає жодного відділення, жодного банкомату, жодного касира, який би відмовився обслуговувати клієнтів. Українці повинні знати, що ми зберігаємо їх приватну власність у вигляді депозитів», — таким було послання НБУ населенню. Нас не послухалися.

ПІК КРИЗИ І СТВОРЕННЯ ПОСТАНОВИ № 576

У кінці листопада напруга за вікнами Нацбанку сягнула межі. Верховний Суд визнала результати другого туру президентських виборів недійсними, а Донецька обласна рада — законними. Увечері 25 листопада під час мітингу на Майдані були проголошені перші «президентські декрети» Віктора Ющенка. Опозиція оголосила про початок блокади будівлі Адміністрації Президента. Через п'ять днів демонстранти з помаранчевою символікою також повністю блокували будівлю уряду та інші державні органи. Облога тривала увесь час, поки Верховний Суд розглядав скаргу опозиції на рішення Центр-виборчкому, а Генпрокуратура вела розслідування у справі про спробу територіального розколу країни. Напруга спала лише 3 грудня, коли Верховний Суд визнав другий тур виборів недійсним і призначив повторне голосування на 26 грудня.

Журналісти в ті дні накинулися на, мабуть, єдину людину в уряді, яка намагалася тримати країну під контролем, — першого віце-прем'єра, а згодом виконуючого обов'язки глави Кабміну Миколу Азарова. Його постійно провокували на заяви, що в країні триває криза. Можна лише уявити, як важко було Миколі Яновичу відповідати «ні». Чи вплине відставка Сергія Тігіпка на стабільність фінансової системи? Ні. Чи втрачений контроль над регіонами? Ні. Чи є небезпека втрати золотовалютних резервів? Ні. Єдине питання, на яке він відповів ствердно, торкалося його відставки. «Ось я хочу запитати у вас, ви хочете?» — поцікавився він у журналістів і додав, що не тримається за своє крісло. Беруся припустити, що звільнення Миколи Азарова було б тоді не найкращим варіантом розвитку подій.

Я в ті дні навіть жартома називав Україну «країною в. о.». З одного боку, документи підписував Азаров як в. о. глави уряду, з іншого — я як в. о. голови Нацбанку. Дивовижно, як при цьому все працювало.

Перший віце-прем'єр дуже допоміг регулятору своїми заявами. Він неодноразово говорив, що уряд і НБУ працюють дуже тісно та постійно консульту-

ються. Хоча я дуже вдячний йому за те, що Кабмін взагалі не втручався у роботу Нацбанку. Єдине, що цікавило уряд, — це утримання стабільного курсу гривні, і ми завжди давали йому таку гарантію. Миколі Яновичу з головою вистачало і своїх проблем. У кінці листопада регіони різко скоротили відрахування платежів до держбюджету, чекаючи розділення України і тотальної кризи.

Якраз у той час планувалося переведення рахунків Митниці з банку «Аваль» у Держказначейство. В умовах кризи це могло б підкосити банк і спричинити проблеми у всій системі. У найкритичніший момент Микола Янович заявив, що переведення не буде.

Ще у жовтні я дав вказівку створити виносні робочі місця, які дозволили б регулятору повноцінно управляти банківською системою. Вже тоді була сконструйована супутникова система зв'язку між усіма підрозділами НБУ в Україні. Зазначу, в жовтні ще не було жодного приводу для хвилювання. Навпаки, на вулицях було, на превеликий подив, спокійно. Мабуть, занадто спокійно. Очевидно, ця тиша і спонукала мене віддати наказ про посилення заходів безпеки в Нацбанку.

Якби наші співробітники не зуміли прорватися на роботу через юрби демонстрантів, вони виконували б усі свої функції з іншої будівлі НБУ, розташованої у Києві на проспекті Науки. Система електронних платежів та інші інформаційні системи не зупинилися б навіть тоді, коли центральну будівлю НБУ на вулиці Інститутській знеструмили б або узяли штурмом.

На щастя, Нацбанк демонстранти майже не блокували. Була лише одна спроба зробити це в кінці листопада. Тоді я особисто знайшов Петра Порошенка, а Олександр Шлапак додзвонився до соратника Юлії Тимошенко Андрія Шкіля. Ми сказали: як тільки ви перекриєте виїзди, настане крах усієї системи. Після цього наших працівників почали пускати в будівлю за посвідченнями.

Всі пам'ятають, що Адміністрацію Президента оточив спецназ. З якихось причин Національному банку ні МВС, ні СБУ не виділяли людей для охо-

рони. Один із силовиків зізнався, що всі такі ідеї блокуються керівництвом. Складалося враження, що будівлю НБУ, розташовану між Адміністрацією Президента і Кабінетом міністрів, спеціально залишали неприкритою, щоб спровокувати напад або погром. Це була б дуже гучна подія, тому що в сховищі в полотняних мішках лежали 700 млн дол. і 6,8 млрд грн. готівкою, а також усі ключі і коди доступу до електронних рахунків банків. При цьому внутрішня охорона складалася з дванадцяти осіб, озброєних автоматами.

Якби хтось тоді вирішив узяти штурмом Нацбанк, пограбування вдалося б. Демонстранти сприйняли б стрільбу всередині будівлі як ознаку того, що «біло-сині» виганяють «помаранчевих», і пішли б на штурм Адміністрації Президента. Вся міліція автоматично рушила б туди ж. Ніхто б і не подумав, що прийшли грабувати Нацбанк. Особливо ефектно виглядало б пограбування у костюмах бійців спецпризначення.

Звичайно, захопити нас було нелегко. Ще раніше, у 2004 році, під час робочої поїздки до Вашингтона я підглянув, як організована система безпеки у державному департаменті. Повернувшись, я доручив посилити заходи з охорони центральної будівлі НБУ на вулиці Інститутській у Києві. Змін було багато і розповісти можна лише про деякі. Наприклад, ми вирішили встановити металеві бар'єри — шлюзи — на в'їзді в будинок НБУ. Оскільки такі, як в Європі і в США, ніде не продавалися, ми розробили свій варіант пристрою. Замість суцільного бар'єру при необхідності посеред воріт підіймалися упори, які використовуються для блокування місць при паркуванні. Восени 2004 року ми також впровадили систему огляду днища автомобілів, що в'їжджають на територію Нацбанку. Повністю оновили систему відеонагляду.

Однак у ніч, коли демонстранти пішли на штурм Адміністрації Президента, я сказав охоронцям центральної будівлі НБУ, щоб вони й гадки не мали стріляти. Це навряд чи допомогло б нам відбити напад. Та і в кого було стріляти? Я розпорядився спустошити магазини автоматів, заварити ґрати на

вікнах і встановити на дверях засуви — такі я бачив у Банку міжнародних розрахунків у Базелі. Тихенько, щоб не було видно з вулиці, ми забарикадували входи в будівлю, а у двір загнали вантажівку, щоб можна було за необхідності вивезти гроші.

Я сидів у своєму кабінеті і через систему відеокamer спостерігав, як 300 тисяч чоловік збиралися штурмувати Адміністрацію. Одна з камер дозволяла напряму з висоти побачити всю Банкову в кольорі, а інші — підходи до неї. На великому моніторі можна було вмикати одночасно декілька картинок.

Я бачив, як прибув «Беркут». За даними нашої охорони, загін приїхав на авто з підставними номерами з Донецька, Луганська або Криму і «свинєю» спробував пройти крізь ряди демонстрантів. Розверталися бійці якраз напроти будівлі Нацбанку. «Беркуту» вдалося пройти буквально метрів п'ятсот, але далі демонстранти його не пустили, тож довелось повертатися тим же шляхом назад.

Напруга була така, що залишалось сподіватися лише на щасливий випадок. Я навіть в думках подякував «Беркуту» за те, що він розвертався не з нашого, а з іншого боку. Ми з Олександром Шлапаком і моїм секретарем Світланою пили горілку і тривожно спостерігали, чим все закінчиться. На щастя, кровопролиття не сталося.

На тлі політичних подій розгорталася повномасштабна фінансова криза. Ситуація в Києві та регіонах істотно відрізнялася. Першою відчула удар східна Україна. Вже у п'ятницю, 26 листопада, в окремих регіонах почали «громити» банкомати. В суботу-неділю криза перекинулася на західні області.

Правління НБУ забезпечило тотальний контроль над усією банківською системою, аж до обліку несправних банкоматів. Я власноруч малював карту України, на якій позначав розвиток кризи. Карта нагадувала рух тайфуна. Ситуація погіршувалася щогодини. Поширеними стали випадки, коли люди знімали депозити і клали гроші в депозитні скриньки у тому ж банку. А в цілому в країні гривневі вклади конвертувалися в долари і ховалися під матрац.

Тиждень з 22 по 28 листопада став найважчим у роботі НБУ ще й тому, що саме тоді ми розробляли

антикризові заходи. Пізніше вони знайшли своє віддзеркалення у постанові № 576 від 30 листопада. Дивно, але я тоді був налаштований оптимістично. Правда, до певного часу зовсім не знав, що можна зробити у цих умовах.

Були випадки, коли банкіри зверталися до мене з пропозицією заробити на кризі. Нічого дивного — людина за своєю натурою ласа до легких грошей, а найбільші мастки робляться у періоди великих криз. Я відразу ж виганяв таких відвідувачів. Те, що вони пропонували, було гірше за мародерство. Мародери знімають речі з трупів, а ці пропонували грабувати живих людей.

Правління НБУ вивчило теорію фінансових криз і конкретні приклади інших держав. Це не допомогло. В жодній країні світу не траплялося нічого подібного.

Теорії подолання криз передбачали, що ми можемо ввести банківські канікули, змусити банки працювати лише на прийом платежів або скоротити тривалість операційного дня, протягом якого обробляються платежі і видаються гроші. Однак правління Нацбанку розуміло, що ці рішення не знімуть проблему, а лише посилять ажіотаж. Косметичними заходами і заспокійливими заявами в пресі ситуацію виправити було неможливо. Як з'ясувалося, НБУ не мав жодних напрацювань у цій сфері. Навіть у 1998 році банківська система почувалася набагато ліпше, ніж восени 2004-го.

Цими днями з усіх боків сипалися рекомендації, як слід було б вчинити в подібних умовах. Одна з найбільш божевільних ідей звучала так: потрібно ввести державну гарантію на повну суму всіх депозитних вкладів. Це означало, що Верховна Рада прийняла б закон, згідно з яким уряд повернув би населенню всі 45 млрд грн, які знаходилися на банківських вкладах. Безумовно, когось такий крок заспокоїв би, проте далеко не всіх. І якби «упав» хоча б один системний банк, державна гарантія нікого б вже не врятувала. Країна залишилась би без банків, а уряд надбав би 45 млрд грн боргів. Це окрім вже існуючих 123 млрд грн за знеціненими вкладами в Ощадбанку СРСР.

Ми musiли придумати щось своє. Правління працювало у мене в кабінеті, і всі діяли дуже чітко. Для найбільш знесилених банків довелося нашвидкуруч розробити порядок виділення стабілізаційних кредитів. Аби врятувати інші установи, нам слід було перекрити всі щілини, через які гроші могли б піти з банківської системи. Насамперед потрібно було припинити дострокове погашення депозитних вкладів населення. Своїми діями громадяни зневоднювали банки і чинили страшенний тиск на курс. Фізично видати стільки грошей, скільки хотіли вкладники, банки не могли — їм не вистачило б готівки. Також належало ввести жорсткий контроль за операціями юридичних осіб, які прагнули вивести свої кошти за кордон за «липовими» зовнішньоекономічними контрактами.

Нацбанк створив свій набір антикризових заходів вже у п'ятницю. Згодом приблизно половина пунктів з нього перекочувала у постанову № 576. НБУ відмовився від рекомендацій на зразок спрощення системи рефінансування. Всі заходи були винятково жорсткими, наприклад, запровадження кредитних стель.

Залишалося обговорити наш проект з тими, заради кого вводитимуться обмеження. У ніч з п'ятниці на суботу в НБУ зібралися керівники всіх найбільших банків країни. Спільними зусиллями за вихідні 27-28 листопада ми допрацювали антикризову ухвалу. До ранку понеділка у мене вже був набір антикризових інструментів, до якого складно було щось додати. Це виявилось дуже доречним, бо в суботу-неділю у Сєвєродонецьку відбувся Всеукраїнський з'їзд народних депутатів і депутатів місцевих рад. На ньому говорили про створення окремої держави у східних та південних областях країни.

Вночі 28 листопада я подзвонив Володимир Стельмаху. Його не було на нарадах під час розробки постанови, проте від когось він дізнався про наші плани. Спочатку Володимир Семенович зателефонував заступнику голови НБУ Олександр Шлапаку, проте розмова у них не склалася, і Олександр Віталійович попросив мене передзвонити Стельмаху. Володимир Семенович відразу ж заявив: «Не робіть цього». У відповідь на питання, що ж зробити, прозвучала ди-

вовижна фраза: «Самі влипли, хай самі вибираються». Підозрюю, що Стельмах мав на увазі банки.

У понеділок, 29 листопада, правління НБУ вирішило не вводити ухвалу в дію. Ми спостерігали за розвитком ситуації і сподівалися на краще. Проте криза лише посилювалася. Населення окремих регіонів почало хвилюватися, що країна розколеться, і кинулося знімати гроші з депозитів. Особливо активізувався цей процес з понеділка, 29 листопада, після з'їзду у Сєвєродонецьку. За три дні, з 29 листопада до 1 грудня, населення зменшило свої депозити на 1,7 млрд грн, з яких 1,5 млрд — у національній валюті. Кореспондентські рахунки банків «схуднули» на 1,1 млрд грн, а їх каси — на 900 млн. У вівторок я підписав антикризову постанову №576.

Того ж дня ми скликали розширену прес-конференцію за участю банкірів. Заперечувати існування кризи вже не було необхідності. Проте ми хотіли за всяку ціну уникнути вибухової негативної реакції населення на обмеження. На прес-конференції мені довелося вдатися майже до політичної риторики.

«Не для того ми працювали з 1998 року, щоб дозволити комусь розвалити банківську систему. Прийнята сьогодні постанова про тимчасові заходи з регулювання діяльності банків передбачає дві важливі речі: доступ комерційним банкам до кредитів центрального банку і заходи із стабілізації валютного курсу. Це варіант зваженого регулювання, і такий варіант повинен підтримати стабільність банківського сектору», — сказав я тоді.

На щастя, вмовляння подіяли. Мої слова поширила преса, яка вже від себе додала, що постанова № 576 вийшла своєчасно. Населення змирилося з обмеженнями. Більш того, воно їх схвалило. Яюсь під час гарячої телефонної лінії в одній з газет подзвонив чоловік. Підтримавши усі дії Нацбанку, він заявив, що залишає свої заощадження на депозиті. На більше не можна було й сподіватися.

*Додаток 1 до розділу 4***Пряма лінія виконуючого обов'язки голови
Нацбанку Арсенія Яценюка з читачами газети
«Факти і коментарі». 7 грудня 2004 року.***7 грудня 2004 року*

Виконуючий обов'язки голови Нацбанку Арсеній Яценюк: «Зараз головне — не панікувати і не бігти терміново купувати дорогу валюту або побутову техніку».

Головний банкір України вважає, що через місяць ситуація в країні стабілізується.

Телефонне спілкування читачів «Фактів» з виконуючим обов'язки голови Національного банку України Арсенієм Яценюком вийшло вельми жвавим. Населення не на жарт схвилювали останні рішення НБУ, спрямовані на стабілізацію фінансового ринку. Людей турбувала доля їх банківських вкладів, курс гривні, дефіцит валюти і взагалі усе, що пов'язане з грошима. Арсеній Яценюк буквально випромінював впевненість і оптимізм, прагнучи передати цей настрій своїм співрозмовникам. Здається, у більшості випадків це йому вдалося. Судіть самі.

«Щоб наситити ринок, сьогодні НБУ завозить валюту вже не тисячами доларів, а кілограмами»

– З Києва турбують. Я прочитав у пресі повідомлення про те, що Національний банк заборонив дострокове розірвання депозитних договорів за умови виплати відсотків.

– Цілком вірно.

– Чи означає це, що, відмовившись від відсотків, я зможу одержати назад свої гроші?

– Ви намагаєтеся придумати, як достроково розірвати договір. Я розумію, що громадяни відчують певні незручності через те, що не можуть у будь-який момент забрати свої гроші. Проте схеми, яка дозволяє обійти ухвалу НБУ, не існує. Умова про виплату відсотків, згадана вами, насправді означає, що протягом усього періоду, поки діє обмеження на дострокову виплату вкладів, банки зобов'язані нараховувати на них відсотки. Така обмова зроблена для того, щоб не дозволити банкам нажитися на тимчасових проблемах. Адже вони

могли б оголосити, що у зв'язку з труднощами відсотків виплачувати не будуть.

– Добридень, це вас з Бердянська турбують. Моє прізвище Козачок. Скажіть, будь ласка, коли у банках вільно продаватиметься валюта? Сьогодні вона вся йде на «чорний» ринок.

– Хочу нагадати історію місячної давності. Тоді відбувалося те ж, що і сьогодні. У всіх обмінних пунктах пропала валюта. Поширювалися чутки, що долар продається по 6 або навіть по 10 гривень. Ми запевнили населення, що валюту за такими курсами купувати не треба, що долари будуть в достатній кількості по 5,41 грн. І рівно два тижні тому в кожному обмінному кіоску було валюти стільки, скільки треба, за курсом, встановленим Національним банком. Пропозиція перевищувала попит, і ажіотаж улігся. Потім минув другий тур виборів, і знову виникла та ж ситуація. І ми знову вживаємо відповідні заходи. Нацбанк сьогодні завозить валюту вже не тисячами доларів, а кілограмами, щоб наситити ринок і переконати всіх: валюти вистачить.

«Чорний» ринок справді активізувався. Сьогодні Києвом їздять автобуси (ми знаємо їх номери), у яких сидять по десять-п'ятнадцять чоловік. Вони пересуваються від одного кіоску до іншого і купують по 500 доларів. Тому і ухвалено рішення, що та валюта, яку продає Нацбанк, реалізується тільки через банківські каси. При цьому обмінні пункти не звільняються від продажу валюти. А то сьогодні подекуди вже повісили таблички, що валюта тільки купується. Що ж стосується чуток про божевільні курси на чорному ринку — не вірте і не купуйте. Я, наприклад, почувши, що в Донецьку долар вже по 11 гривень, знайшов там людей, які займаються «чорним» ринком. Питаю: який курс? Відповідають: 5,8 грн за долар. Є, кажу, 100 тис. дол., почому купите? По 5,5 грн. Більше не дають. Отже, головне — не піддаватися паніці і на хвилі ажіотажу не бігти терміново купувати дорогу валюту або побутову техніку. Через місяць все «втрясється», і ті, хто цим займався, програють.

«Всі вклади будуть повернені власникам, і всі відсотки за ними будуть сплачені».

– **Це Петро Тимофійович з Луганська. Скажіть, чи падатиме курс гривні? Чи не знеціниться моя зарплата через це удвічі?**

– Якщо в Україні встановиться політична стабільність, то долар коштуватиме не 5,3, а 4,5 грн. Нацбанк робить все, щоб утримати курс національної валюти, і поки жодних проблем у нас з цим немає. Але, повторюся, важливо, щоб у суспільстві була злагода.

– **Вас турбує Марія Антонівна з Києва. Я купую квартиру і вже дала завдаток. Проте 30 листопада, коли прийшов час укласти договір, банк не видав мені гроші з валютного рахунку. Через це операція зривається і пропадає завдаток — 2 тис. дол.**

– Я обов'язково дам вказівку банкам, щоб у випадках, коли йдеться про купівлю житла, підтверджену нотаріально, вони забезпечували безперешкодний безготівковий перерахунок грошей з рахунку покупця на рахунок продавця.

– **Але продавець бажає одержати гроші готівкою.**

– Він зможе вільно зняти гроші зі свого поточно-го рахунку. Інша справа, що він не хоче «світити» повну вартість квартири і платити встановлені податки. Тут ми упираємося в проблему правової держави, але це не питання Національного банку.

– **Це Людмила Григорівна з Остра, Чернігівська область. Що буде далі з вкладами?**

– Ситуація з вкладками буде набагато кращою, ніж з політикою. Всі вони будуть повернені власникам, і всі відсотки за ними будуть сплачені. Я, наприклад, жодного свого вкладу не зняв. Хоча чув, що деякі народні депутати хотіли це зробити. Якби ви зняли гроші, що б ви з ними робили? Купували гречку або побутову техніку, яка через місяць коштуватиме набагато дешевше? Ви на цьому тільки втратили б. А так ваші гроші лежать у банку, на них йдуть відсотки. І якщо навіть інфляція складе 12%, ваш вклад не знеціниться.

– **З Києва турбують. Я читав у «Фактах» про виграний в лотерею джек-пот у розмірі більше 8 млн грн. У зв'язку з обмеженням видачі готівки, як можна буде його одержати?**

– Для такого незвичайного випадку ми, звичайно, зробимо виняток і видамо щасливчику всю суму.

– А це не ви, випадково, виграли? — втрутився в бесіду головний редактор «Фактів» Олександр Швець.

– Не можу сказати.

– Нам же у вас інтерв'ю треба взяти. Давайте співпрацювати.

– Якщо я виграю, співробітничатиму, — квапливо відповів співрозмовник і поклав слухавку.

«Мораторій на дострокове закриття депозитів введений на місяць, і я думаю, у січні обмеження будуть зняті».

– Здрастуйте, мене звать Олег Миколайович, я пенсіонер. Вважаю рішення Нацбанку про введення тимчасового мораторію на дострокове розірвання депозитних договорів єдино правильним рішенням у даній ситуації. Якби не такий захід, то почався би страшний ажіотаж. Але мені здається, що потрібно передбачити можливість отримання грошей у деяких критичних ситуаціях, наприклад, у разі смерті близьких.

– Велике спасибі за слова підтримки. На жаль, не всі люди розуміють важливість останніх кроків НБУ для стабільності банківського сектору. Дайте мені свої координати, я вам напишу подяку (сміється). Сьогодні українська економіка на 50% кредитується за рахунок банківських вкладів. Наприклад, людина поклала гроші на депозит на півроку, банк їх видав у вигляді позики підприємству, на якому працюють ті ж вкладники. Якщо зараз вони одночасно вирішать забрати всі свої гроші, то у банків просто не виявиться такої суми. Вони не зможуть кредитувати підприємства, а ті нормально працювати і платити працівникам зарплату.

– Це Микола Опанасович. Скажіть, як я можу зняти хоча б частину грошей, які у мене лежать на депозитному рахунку? Просто у мене в січні золоте весілля, і я б хотів узяти деяку суму, щоб відсвяткувати ювілей.

– Коли закінчується термін депозитного договору?

– У липні.

– А ви що, раніше не знали, що у вас в січні така важлива подія? Я вам скажу відверто: ваш вклад не

прогорить. Якщо ви побоюєтеся і хочете забрати гроші, то цього робити не треба, все буде нормально. А що стосується мораторію на дострокове закриття депозитів, то він введений на місяць, і я думаю, у січні обмеження будуть зняті.

– **Я телефоную з Дніпропетровська. Моє прізвище Курочкіна. Недавно відкрила рахунок, на який перераховується моя зарплата, і одержала пластикову картку. Вчора спробувала розрахуватися нею у магазині, але мені заявили, що Нацбанк заборонив такі операції. Це правда?**

– Звісно, ні. Кожен магазин зобов'язаний брати пластикові картки до оплати. Просто хтось намагається змусити вас розрахуватися готівкою. Це абсолютно незаконно.

– **Олена Іванова з Маріуполя. Я з синами живу за рахунок грошей, які мені надсилає чоловік з-за кордону на картковий рахунок. Як мені їх одержати?**

– Дуже просто. Або раз на день знімати по 1500 грн у банкоматі, або, узявши паспорт, звернутися у відділення банку, в якому у вас відкритий рахунок. Там ви зможете забрати всю суму без будь-яких обмежень. Банки не мають права відмовляти у видачі переказів з-за кордону.

– **Нам сьогодні в банку виплатили тільки по 300 дол.**

– Вони порушили порядок видачі грошей. Залишіть координати банку, я обов'язково розберуся.

– **Моє прізвище Вишнів, я з Іллічівська. 29 листопада, до введення мораторію, я написав заяву на дострокове розірвання депозитного договору. Документ був затверджений співробітником банку. Декілька днів мені з різних причин відмовляли у видачі грошей, а сьогодні заявили, що я їх зовсім не одержу, оскільки 30 листопада НБУ ввів мораторій. Але ж я подав заявку ще до цього!**

– Якщо 29 листопада ви написали заяву, і вона зареєстрована, вам зобов'язані виплатити всю суму.

– **Це Борис з Миколаєва. Я чув, що з нового року вводитимуться обмеження на продаж людям монет з дорогоцінних металів. Це правда?**

– Ні. Дай Боже, щоб у вас гроші були, а монет вистачить.

– Добридень, мене дуже лякає ситуація з кредитами. Наша фірма невелика. Ми брали позику під 20%. Сьогодні відсоткова ставка злетіла до 45%. Ми не зможемо стільки платити.

– А що написано у вашій угоді? Банк має право на зміну процентної ставки?

– Має.

– Це, звичайно, гірше, але підняти до 45%... Це зухвала спекуляція, ґрунтована винятково на панічних настроях у суспільстві. На вашому місці я б повернув кредит, розірвав договір і надалі не зв'язувався з цим банком. Жодне легально працююче українське підприємство не має рентабельності 30%, не кажучи вже про 45. Це розорення. Залиште мені координати банку, я розкажу його керівництву, що таке кредитна політика. Разом і вашу проблему постараюся залагодити. Для громадян, що стикаються з порушеннями в роботі банків, у територіальних управліннях НБУ відкриті спеціальні «гарячі» лінії. Телефони, за якими можна висловити свої скарги на неправомірні дії банків, є в Інтернеті за адресою: <http://pr.bank.gov.ua>.

Роберт Василь і Сергій Курган, «Факти»

*Додаток 2 до розділу 4**ПОСТАНОВА**від 30 листопада 2004 року № 576***Про тимчасові заходи
щодо діяльності банків**

З метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та інших кредиторів банків, керуючись статтями 7, 15, 55 Закону України «Про Національний банк України», статтями 66, 67 Закону України «Про банки і банківську діяльність», статтями 5, 7, 10 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», Правління Національного банку України

п о с т а н о в л я є:

1. Установити, що Національний банк України забезпечить проведення грошово-кредитної та валютно-курсової політики в межах параметрів, визначених Основними заходами грошово-кредитної політики на 2004 рік.

2. Визначити, що з метою забезпечення виконання зобов'язань банків у повному обсязі Національний банк України забезпечить підтримання ліквідності банків.

3. Для вирішення питання підтримання ліквідності банків, які не можуть отримати кредити через тендери та кредити «овернайт», оперативно розглядати питання щодо надання таким банкам кредиту відповідно до розділу III Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків шляхом рефінансування, депозитних та інших операцій під розроблену фінансову програму.

У забезпечення такого кредиту можуть надаватись також і майнові права на нерухомість банку та майнові права за договорами про раніше надані банками кредити як у національній, так і в іноземній валюті за умови, що забезпеченням за цими кредитними договорами є майнові права на нерухомість і цілісні майнові комплекси позичальника та укладення між територіальним управлінням Національного банку України, банком та позичальником тристоронньої угоди уступки права вимоги за кредитами, що надані банками позичальникам.

4. Установити, що з 30.11.2004 банкам, які мають комплексну оцінку «1» та «2» за рейтинговою системою CAMELS, кредит «овернайт» бланковий може надаватись відповідно до пункту 3.7 розділу 2 Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 24.12.2003 № 584, у розмірі до 50 процентів від суми визначеного та сформованого в банку обсягу обов'язкових резервів за звітний період, що передує даті звернення за кредитом.

5. Встановити, що з 30.11.2004 облігації внутрішньої державної позики, що випущені для погашення простроченої заборгованості з податку на додану вартість, приймаються в забезпечення кредитів рефінансування в розмірі до 100 відсотків від їх балансової вартості.

6. Установити, що з метою підвищення прибутковості банків Національний банк України, починаючи з 30.11.2004, розміщуватиме депозитні сертифікати за ставкою не нижче 15 відсотків річних.

7. Тимчасово, до 31.12.2004, встановити для банків такі вимоги.

7.1. Обмежити з 30.11.2004 здійснення банками активних операцій обсягами, досягнутими кожним із них на 30.11.2004, окрім операцій з державними цінними паперами, депозитними сертифікатами Національного банку України та операцій на міжбанківському ринку.

Забезпечити постійний щоденний моніторинг за дотриманням банками встановлених обмежень.

7.2. Установити, що уповноважені банки можуть здійснювати одноразовий продаж своїм клієнтам готівкової іноземної валюти на суму, що перевищує 1000 (одну тисячу) доларів США або її еквівалент в іншій іноземній валюті, а також безготівкової іноземної валюти в сумі, що перевищує 50000 (п'ятдесят тисяч) доларів США або її еквівалент в іншій іноземній валюті, виключно на підставі письмового дозволу керівника банку (або уповноваженої ним особи) із обов'язковим забезпеченням посиленого фінансового моніторингу за зазначеними операціями.

7.3. Запровадити порядок формування банками обов'язкових резервів, передбачений пунктом 1 постанови Національного банку України № 565 від 24.11.2004 «Про окремі питання регулювання грошово-кредитного ринку» з 01.12.2004.

7.4. Установити, що платіжні доручення надаються в банк для переказу коштів у межах залишку на рахунку на момент надання платіжного доручення.

7.5. З метою посилення контролю за виконанням платежів та положень фінансового моніторингу установити, що кошти перераховуються їх одержувачу на наступний день з моменту надання платіжного доручення.

7.6. Заборонити банкам нову емісію (випуск) ощадних (депозитних) сертифікатів та їх дострокове погашення.

7.7. Заборонити банкам дострокову виплату юридичним та фізичним особам коштів за депозитними договорами, строк виконання зобов'язань за якими ще не настав, за умови виплати відсотків згідно з цими договорами.

Зобов'язати банки провести роз'яснювальну роботу з клієнтами з метою недопущення дострокового зняття ними коштів з поточних та депозитних рахунків. За умови настання строку згідно з договором виплату здійснювати негайно.

Рекомендувати банкам у разі повернення вкладниками до 10 грудня поточного року достроково знятих у період з 1 до 30 листопада депозитів виплатити втрачені ними відсотки у зв'язку з розірванням депозитних договорів.

Рекомендувати банкам вирішувати питання щодо зміни умов за депозитними договорами (відсоткові ставки, терміни тощо) залежно від економічної ситуації.

7.8. Ввести обмеження до 80 000 гривень на місяць на зняття юридичними особами готівки з рахунків, за винятком готівки на виплату заробітної плати, матеріальної допомоги, соціальних та прирівняних до них виплат. Банкам встановити контроль за видачею готівки в рамках такого обмеження.

Рекомендувати банкам установити для юридичних та фізичних осіб, що користуються банкоматами, обмеження на отримання готівки до 1500 гривень на день.

7.9. Зобов'язати банки як агентів валютного контролю забезпечити жорсткий контроль за своєчасністю розрахунків за експортно-імпортними операціями клієнтів.

Рекомендувати банкам здійснювати купівлю безготівкової іноземної валюти на МВРУ тільки за зовнішньоекономічними контрактами, що передбачають розрахунки тільки після поставки товару або акредитивну форму розрахунків.

8. Генеральному департаменту банківського нагляду (В. В. Пушкарьов) звернутися до Міністерства економіки та

з питань європейської інтеграції України та Державної податкової адміністрації України щодо необхідності посилення контролю за дотриманням визначеного законодавством 90-денного терміну розрахунків за експортно-імпортними операціями.

9. Визнати такими, що втратили чинність:

постанову Правління Національного банку України від 15.11.2004 № 541 «Про окремі питання регулювання грошово-кредитного ринку»;

пункт 2 постанови Правління Національного банку України від 01.03.2004 № 87 «Про прийняття Національним банком України в забезпечення кредитів рефінансування ОВДП, що випущені для погашення простроченої бюджетної заборгованості з податку на додану вартість».

10. Постанова набирає чинності з дати її підписання.

11. Контроль за виконанням цієї постанови залишаю за собою.

В. о. голови А. П. Яценюк

Розділ 5. Вижили всі

ПОЛІТИКИ ЗАСПОКОЇЛИСЯ

Під час помаранчевої революції я прочитав вислів анонімного співробітника СБУ. Він заявив: якщо у розпал протистояння люди не наважилися штурмувати адміністративні будівлі, то пізніше нічого подібного трапитися вже не може. Ця людина мала рацію. В кінці листопада демонстранти не стали брати штурмом Адміністрацію Президента та будинок уряду, і вже на початку грудня їх рішучість розвіялася.

Опозиція на чолі з Віктором Ющенком і Юлією Тимошенко за ці дні здобула величезну політичну перевагу, і перемога «помаранчевого» кандидата на виборах залишалася питанням часу. Це був вирішальний чинник закінчення фінансової кризи. Якби політики не змогли домовитися, то введені Нацбанком обмеження виявилися б даремними.

Наведу коротку хронологію покращення політичної ситуації. 26 листопада відбувся другий тур президентських виборів. У той же вечір стали відомі попередні підсумки голосування. За даними Центрвиборчкому, переможцем став діючий прем'єр-міністр Віктор Янукович. Опозиція не погодилася з цими результатами і заявила про масові фальсифікації. Потім пролунали численні заяви політиків, відбувся з'їзд у Сєвєродонецьку, після якого всього за три дні банківська система ледь не перестала існувати. Від краху її врятувала постановою НБУ № 576, яка набула чинності 30 листопада.

1 грудня Віктор Ющенко вдруге за час кампанії зустрівся зі своїм опонентом Віктором Януковичем і Президентом Леонідом Кучмою. В Маріїнському палаці, крім них, були присутні кілька іменитих світових політиків: комісар Євросоюзу, президенти Польщі і Литви, генеральний секретар ОБСЄ і спі-

кер Держдуми Росії. Представники влади запропонували Віктору Юценку провести нові вибори, у яких, можливо, брали б участь зовсім інші кандидати від кожної з політичних сил. Юценко від такого варіанту відмовився і заявив на Майдані, що всього лише вимагає повторного проведення другого туру голосування.

Того ж дня глава Донецької облради Борис Колесников сповістив, що незабаром почнеться збір підписів за проведення всенародного референдуму. Мета голосування — перетворення країни з унітарної у федеральну республіку. Попередню дату опитування призначили на 9 січня рішенням Донецької облради. Заклики провести референдум лунали ще декілька днів, а потім стихли, оскільки «помаранчеві» зажадали від Генпрокуратури порушити кримінальні справи проти політиків-сепаратистів.

6 грудня відбулися мітинги під будівлею Генпрокуратури. Демонстранти вимагали притягнути до відповідальності губернаторів Харківської, Одеської, Донецької і Луганської областей, а також депутата від Партії регіонів Раїсу Богатирьову. Того ж дня Колесников, здається, востаннє закликав до перетворення України у федеральну державу.

Незабаром губернатори різних областей один за одним почали обиратися головами облрад. Вони відчували, що у виконавчій владі їм не втриматися і переходили на роботу у представницькі органи. Так, зокрема, зробили глави Харківщини та Київщини Євген Кушнар'єв і Анатолій Засуха.

1 грудня Верховна Рада проголосувала за відставку Кабінету міністрів Віктора Януковича. Парламент закликав сформувати уряд народної довіри. Сам прем'єр і Президент виступили проти такого рішення. А щоб унеможливити його виконання, Янукович того ж дня пішов на лікарняний. Як потім виявилось, він мав намір залишатися хворим аж до 26 грудня. У відповідь демонстранти блокували будинок уряду і заявили, що знімуть облогу тільки після відставки Кабміну.

Наступного дня Леонід Кучма злітав до Москви на зустріч з президентом Росії Володимиром Путіним. Про що йшла розмова — невідомо, але глава сусід-

ньої держави відкрито підтримав свого українського колегу. Він заявив, що повторне проведення другого туру виборів неприпустиме. «Повторне голосування нічого не дасть. Що це означає? Що його треба буде проводити третій раз, четвертий, двадцять п'ятий, поки одна із сторін не одержить необхідний результат», — заявив Путін. Природно, під «іншою стороною» він мав на увазі «помаранчеву» опозицію.

Росія і західні країни тим часом обмінялися люб'язностями. РФ закликала Євросоюз не втручатися у ситуацію в Україні і надати Києву право самостійно вирішувати свої внутрішні питання. Представники відразу кількох західних держав здивувалися і нагадали Росії про нейтралітет. Вони володіли конкретними фактами впливу Москви на хід передвиборної кампанії в Україні. Наприклад, приїзд у Київ близьких до Кремля російських політичних технологів Гліба Павловського і Марата Гельмана. Або ж участь мера Москви Юрія Лужкова у севєродонецькому з'їзді. Звісно, державний секретар США Колін Пауелл спростував усі звинувачення на адресу Штатів. А ОБСЄ і Канада вирішили спрямувати ще більшу кількість спостерігачів до України.

«Російське питання» до закінчення виборів порушувалося ще не раз. Наведу одну з типових публікацій у московській пресі тих днів. Слова належать науковому керівнику Інституту проблем глобалізації Михайлу Делягіну. «Я допускаю, що економічний крах Донбасу дозволить деяким російським металургійним підприємствам тимчасово виграти. Однак потім безробітні українці приїдуть до Росії, віднімуть у росіян робочі місця, і металурги витратять на соціальну підтримку безробітних як мінімум стільки ж, скільки зароблять на крахові українських конкурентів. Можуть початися крадіжки газу з трубопроводів. Навіть не для наживи, а просто тому, що без газу в умовах кризи люди не зможуть пережити. Якщо президентом зрештою стане адекватна людина, то за газ вона розрахується. Якщо президента немає, і до того ж від України відділяться західні регіони, то крадіжки триватимуть за згодою Європи», — заявив він.

Символами участі Росії в українських виборах стали також кілька привітань, які Путін надсилав Януковичу. Можливо, у відповідь на ці телеграми учасники демонстрації на Майдані написали главі сусідньої держави відкритий лист на шістдесяти-метровому помаранчевому прапорі.

ЗМІ сусідньої країни відверто виконували замовлення Кремля, і дійшло до того, що від публікацій стала відхрещуватися навіть лояльна до Росії преса. Наприклад, севастопольська військова телекомпанія «Бриз» закликала колег з Москви не підігрівати сепаратистські настрої в Україні. А через якийсь час до Києва прибув відомий журналіст Сергій Доренко, який дуже вдало зробив кар'єру на підтримці «помаранчевого» руху. Він перейшов у відкриту опозицію до інформаційної політики Росії.

3 грудня Верховний Суд після декількох днів розгляду оголосив результати другого туру виборів недійсними і зобов'язав Центрвиборчком призначити нову дату голосування. ЦВК вибрала день 26 грудня. Рішення Верховного Суду стало першою великою перемогою «помаранчевих». До цього доводилося вдовольнятися позиційними успіхами. Наприклад, відкритим листом п'ятисот дипломатів на підтримку Віктора Ющенка. Природно, рішення Верховного Суду тут же розкритикували делегати другого туру севєродонецького з'їзду, який відбувся того ж дня.

Втім, успіх виборів для «помаранчевих» все ще був під питанням, тому що діяли колишні закони, а голосуванням керував старий склад Центральної виборчої комісії. Опозиція вимагала змінити закон про вибори Президента. Зокрема, поправки передбачали, що, замість 4% жителів країни, всього 0,5% зможуть голосувати за відкріпними талонами, і при такому голосуванні у паспорт ставитиметься штамп. Проведення виборів у попередньому режимі гарантувало ті ж фальсифікації.

Влада погоджувалася розглянути пропозиції «помаранчевих», проте вимагала від прихильників Віктора Ющенка одночасно внести в Конституцію зміни, які обмежували повноваження глави держави.

Вперше голосувати «пакетом» запропонував Президент за підсумками засідання 1 грудня. Після рішення Верховного Суду Леонід Данилович заявив, що готовий підписати прийняті закони безпосередньо у сесійній залі парламенту. Згодом так і сталося. «Наша Україна» висунула зустрічну вимогу — відправити Кабмін і Центральну виборчу комісію у відставку, а також звільнити генпрокурора Геннадія Васильєва і губернаторів, що закликали до сепаратизму. У якості поступки опозиція погодилася на пролонгацію повноважень старого складу уряду, але за умови, що очолювати його буде не Віктор Янукович. Компромісною фігурою називали першого віце-прем'єра Миколу Азарова.

Незважаючи на «хворобу», Віктор Янукович відвідував засідання групи з погодження змін у законодавство. Він спробував різко змінити свій імідж і з 7 грудня перейшов в опозицію до Президента Леоніда Кучми, аби не називатися більше кандидатом «від влади». Замість Сергія Тігіпка, який пішов у відставку, виборчий штаб тепер уже висуванця від «опозиції» очолив Тарас Чорновіл. Прихильники Януковича продовжували стверджувати, що революції в країні немає. Зокрема, про це заявив перший Президент Леонід Кравчук в інтерв'ю «Нью-Йорк таймз».

Про наростаючу силу опозиції говорив той факт, що її вимоги виконувалися. Генеральний прокурор Геннадій Васильєв подав у відставку, і замість нього на посаді був відновлений Святослав Піскун. Депутати місцевих рад висловлювали недовіру керівникам місцевих адміністрацій і відправляли їх у відставку. Особливо масовими такі явища стали у центральній та західній частинах країни.

Діюча влада домоглася згоди Віктора Ющенка на проведення конституційної реформи. Тепер це можна сприймати по-різному, але тактична хитрість Леоніда Кучми виявилася у тому, що він не залишив лідеру опозиції іншого виходу. Досить дивною була тоді поведінка лідера СПУ Олександра Мороза. Він активно підтримував конституційну реформу і не сходив з екранів телевізорів. Соціаліст навіть погрожував передумати підтримувати Віктора

Юценка на виборах, якщо «Наша Україна» не буде голосувати.

І до сьогодні конституційна реформа об'єкт постійної критики. Не можна змінювати Конституцію нашвидкуруч, в залежності від політичної доцільності і для політичних лідерів. 8 грудня парламент ухвалив так званий великий пакет, яким було внесено зміни до Основного Закону, затверджено новий склад Центрвиборчкому і поправки до закону про вибори. На вимогу опозиції було наполовину змінено склад ЦВК, а керівником комісії став Ярослав Давидович. Втім, Верховна Рада так і не змогла відправити Віктора Януковича у відставку і натомість затвердила відпустку прем'єра. Виконуючим обов'язки глави уряду став перший віцепрем'єр Микола Азаров. Єдина фракція парламенту, яка не голосувала за конституційну реформу, — Блок Юлії Тимошенко. БЮТ вважав, що Віктор Юценко переможе і без внесення поправок у закон про вибори. Очевидно, лідер «Нашої України» думав інакше.

У той же вечір Віктор Юценко виступив перед мітингувальниками на Майдані. Він заявив, що до остаточної перемоги опозиції залишився лише один крок — голосування 26 грудня. До того дня Юценко запропонував демонстрантам повертатися на роботу і до навчання, попросивши залишитися лише мешканців наметового містечка на Хрещатику. Втім, ще багато днів люди добровільно збиралися на мітинги.

День 8 грудня слід вважати переломним у перебігу фінансової кризи. З того дня політична напруга стала стрімко розряджатися, а економіка — відновлюватися. До самих виборів Віктор Янукович їздив по країні і намагався зміцнити новий імідж опозиціонера. Втім, ці спроби виглядали непереконливо на тлі відставок губернатора Харківської області Євгена Кушнарьова і голови Адміністрації Президента Віктора Медведчука. Важливим було те, що від «нового опозиціонера» відвернулася російська влада. Остаточну розстановку політичних сил змінило отруєння Віктора Юценка. Про це стало відомо ще у вересні. Ситуація не могла не викликати

співчуття і болю в серцях людей — незалежно від політичних переконань.

Слід окремо згадати ініціативи центральних органів влади з подолання кризових явищ. 3 грудня Верховна Рада доручила уряду запровадити мораторій на підвищення цін в країні. Постанова парламенту стосувалася вартості одягу, автомобілів і побутової техніки.

У грудні на три дні закрилися на переоблік майже всі автосалони і торгові мережі електроніки. Коли вони нарешті знову запрацювали, виявилось, що ціни на товари значно виросли. Особливо великі доходи одержали торговці побутовою технікою. На фоні кризи великі мережі і дрібні магазини різко підвищили вартість телевізорів, музичних центрів, холодильників. Парламент, звісно, доручив уряду зафіксувати ціни на листопадовому рівні. Рішення стосувалося підприємств усіх форм власності, проте цим відверто комуністичним заходом торговців не можна було зупинити. Як відомо, ініціативи щодо фіксації цін ніколи не приносили користі. Держінспекція за цінами більше спеціалізується на виловлюванні бабусь, що продають власних курей, але в масштабі країни цей рудиментарний орган малоефективний. Грудень 2004-го підтвердив це: населення в ажіотажі скуповувало товари тривалого користування за тими ж високими цінами.

Єдина користь від рішення Верховної Ради була у тому, що його прийняли. Парламент показав населенню, що хоч якось намагається контролювати роботу економіки. Таким же був ефект від заяви Леоніда Кучми, що пролунала 3 грудня. «Завдання всіх гілок влади в Україні — не допустити економічної кризи», — сказав він, і ці слова поширили газети і телебачення.

Нацбанк також взяв участь у параді заяв. Ми звернулися в Мінекономіки, Антимонопольний комітет і Комітет із захисту прав споживачів з вимогою терміново вжити заходів щодо запобігання необґрунтованому підвищенню цін суб'єктами господарювання. Таким чином, у населення склалося враження, що Нацбанк доклав руку до зни-

ження розцінок. Хоча, звісно ж, щось зробити для цього було неможливо.

Приблизно в той же час Кабмін розпочав боротьбу з бюджетною кризою. На тлі політичної нестабільності багато регіонів припинили платити податки у центр. Державна податкова адміністрація в кінці листопада недодавала казні приблизно по 116 млн грн щодня при плані 200 млн.

Частково це пояснювалося об'єктивними причинами: 27 тисяч підприємств не працювали, бо їх робітники брали участь у демонстраціях. Крім того, криза вдарила по деяких галузях. Наприклад, різко зменшився транзит вантажів через територію України. За офіційними даними, ввезення імпортованих товарів скоротилося на 20%, хоча неофіційно нічого не змінювалося. У поведінці економіки яскраво простежувалася політична складова. Підприємства свідомо притримували платежі в очікуванні краху старої влади, роз'єднання країни або розвалу фінансової системи. В сукупності за листопад держбюджет недоотримав 1,148 млрд грн. 30 листопада на єдиному казначейському рахунку залишалося 5 млрд грн проти 13,9 млрд у вересні.

Об'єктивно склалося так, що уряд не міг повністю фінансувати всі заплановані витрати. Більше того, він навмисно накопичував гривню на своїх рахунках у НБУ. За грудень залишки на єдиному казначейському рахунку склали близько 8 млрд грн. З одного боку, ці гроші лежали мертвим вантажем і не потрапляли у банківську систему, погіршуючи кризу ліквідності. З іншого — Микола Азаров вкотре показав себе грамотним антикризовим менеджером, який змусив регіони і окремі підприємства перераховувати податки. Вже до кінця першої декади грудня ознаки бюджетної кризи було ліквідовано. Як і політичний, загальний економічний фон нормалізувався приблизно за десять днів з початку кризи.

СУДДІ БОЯЛИСЯ НАМ ЗАВАЖАТИ

Були такі, хто сумнівався, що прописані у постанові № 576 заходи є єдино правильними. Проте у той час точно ніхто не запропонував нічого кращого. Рекомендацію Володимира Стельмаха «хай самі вибираються» і введення державних гарантій щодо усіх вкладів я не можу назвати серйозними пропозиціями. Це стосується і його фрази «давайте гроші всім». Тому дії, зафіксовані у документі, вважаю найбільш адекватними.

Але навіть найправильніше рішення могло не спрацювати, якби проти нього виступило населення. Постанова № 576 діяла насамперед тому, що ніхто всерйоз не намагався її відмінити. Безумовно, вже у перший день дії норми про заборону дострокового зняття депозитів з'явилося чимало незадоволених. Вони гучно обурювалися, погрожуючи через суд відмінити ухвалу. Обіцянки закінчилися нічим.

Деякі рішення суди, звичайно, прийняли, але всі вони стосувалися права окремої людини забрати свій депозит. В масштабах системи це не мало великого значення. До речі, більшість цих ухвал набували чинності вже після відміни заборони на дострокове вилучення вкладів.

«Хочу подивитися в очі тій людині, яка спробує відмінити ухвалу», — говорив я одному зі своїх друзів. Моральний аспект став для Нацбанку найнадійнішим захистом від суду. Цивільний кодекс однозначно говорить, що вклад можна забрати будь-коли. Проте я був упевнений, що жоден суддя не погодився б узяти на себе відповідальність за виживання фінансової системи цілої країни. Хоча юридично це було можливо.

Цей же моральний аспект захищав НБУ від правоохоронних органів. Якимось мені подзвонили з Генпрокуратури і запитали, що за дивну ухвалу прийняв Національний банк. Я відповів, що готовий у будь-яку секунду зібрати речі, вийти з кабінету і хай вони самі управляють фінансовою системою. Більше таких дзвінків не було.

Ще одна причина вдалого виконання ухвали — велика кількість заяв на нашу підтримку. У першу чергу, ми заручилися підтримкою Ради Національного банку — найвищого керівного органу відомства, до якого входили відомі депутати, урядовці, бізнесмени і фінансисти. У день затвердження ухвали, 30 листопада, я особисто надіслав експертам цілий пакет документів. До нього, зокрема, входив короткий опис ситуації у банківській системі до початку листопадової кризи і пояснення, що всі проблеми — тимчасові та несистемні. Правління робило висновок, що ставитися до кризи слід як до надзвичайної події, яка вимагає короткострокових, але дуже дієвих заходів. Саме такі заходи були передбачені постановою № 576.

«Дії правління є професійними, грамотними і зваженими. Все в межах основних положень грошово-кредитної політики. Причин, окрім політичних, для паніки на грошово-кредитному ринку немає», — заявив пресі глава Ради Анатолій Гальчинський. Він оцінив ситуацію в країні як складну, проте керовану і контрольовану Нацбанком.

Крім того, глава Ради привселюдно пообіцяв, що НБУ, утримає валютний курс незмінним на рівні 5,3 грн/дол. Ця заява заспокоїла дуже багатьох. Пізніше Анатолій Гальчинський ще не раз виступав на публіці і давав оптимістичні коментарі.

Крім офіційних осіб, постанову № 576 підтримало дуже багато незалежних експертів. Загалом їх слова зводилися до того, що документ був прийнятий своєчасно, містив правильні норми, а Нацбанк діяв адекватно. Силою їх авторитету вдалося привчити населення до думки про те, що немає нічого страшного в обмеженнях на зняття депозитів.

Наведу лише деякі з експертних оцінок, що пролунали у той час. «Причин для банківської кризи в Україні немає. Знімати гроші з банківських рахунків і повністю забирати готівку в банкоматах безглуздо і невигідно. Немає нічого страшного і в тимчасових обмеженнях Нацбанку», — заявив відомий харківський економіст, консультант Верховної Ради Олександр Кириш.

«Це один із варіантів адміністративного впливу на ринок, щоб зняти психоз населення», — сказав доктор економічних наук, завідувач відділом міжнародних валютно-фінансових відносин Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України Олексій Плотников. «Ці заходи необхідні для стабілізації ринку готівкової валюти і всієї банківської системи. Вони тимчасові», — додав директор економічних програм Українського центру економічних і політичних досліджень імені Разумкова Олександр Баранівський.

«Банкрутства банків не буде. Після виборів, які змінять країну на краще, ми станемо привабливішими для інвесторів. Вони буквально бігтимуть до України. Я прогноую інвестиційний бум. Вже у лютому-березні інвестори ходитимуть по Україні натовпами. Ви самі бачите, що ціни на нерухомість не падають. Всі розуміють, що після виборів ми вийдемо на якісно новий рівень», — заявив екс-глава НБУ Сергій Тігіпко.

Звісно, Нацбанк підтримували банкіри. Вони були найбільше зацікавлені у тому, щоб постанова №576 спрацювала. Тому нікого з них навіть не доводилося приводити до тями — всі говорили приблизно одне і те ж: обмеження потрібні, вони рятують систему, а населенню боятися не варто. Ті ж, у кого термін депозиту закінчився, гарантовано одержать свої гроші. «Люди добрі! Якщо ми не зупинимося, грошей не вистачить нікому», — казав клієнтам голова правління банку «Аваль» Олександр Деркач.

Традиційно для населення була важлива заява Асоціації українських банків. Після ухвалення постанови № 576 і початку подолання політичної кризи АУБ опублікувала відкритий лист такого змісту: «Банкіри вітають вчорашні рішення Верховної Ради, які дали можливість вийти з тупикового політичного протистояння в суспільстві. Це дозволить найближчим часом стабілізувати економіку, фінансову і банківську системи країни. Не може бути економічної кризи в країні, яка перебуває на підйомі економічного циклу. Необхідно лише трохи почекати повного подолання політичної кризи. Перші кроки для цього політики вже зробили».

Приблизно до середини грудня преса і телебачення повідомляли про введення постанови № 576, коментували цей документ, висвітлювали проблеми валютного ринку і давали людям поради. 10 грудня відбулася прес-конференція в НБУ, присвячена першим десяти дням кризи. Після неї ще кілька днів ЗМІ обговорювали сказане. А вже з другої декади грудня почалася основна PR-кампанія, фінансована банками. Перекоаний, що це була найпотужніша кампанія за всю історію фінансового сектору України.

Основними тезами акції були такі твердження: криза закінчилася, грошей тепер достатньо, банки врятовані і працюють стабільно, все буде добре, валютний курс залишиться колишнім, зараз вигідно нести гроші на депозит, перед Новим роком населення продає валюту і бере акційні кредити. Головними інформаційними майданчиками стали громадсько-політичні газети («Комсомольська правда», «Факти», «День», «Київські відомості») і найпопулярніші телеканали («1+1», «Інтер», ICTV, «Перший національний», СТБ). Вони охоплювали найбільшу частину населення.

Аналогічна робота велася на рівні місцевих видань. Мені розповідали, що банки масово розміщували в них замовні статті і рекламні оголошення, проводили акції і «гарячі лінії». У цій роботі брали активну участь працівники територіальних управлінь НБУ, які від імені регулятора давали заспокійливі коментарі. Так, наприклад, було в Донецькій і Харківській областях.

Спеціалізованій діловій пресі приділялася особлива увага. Особисто я, заступник голови НБУ Олександр Шлапак і керівники найбільших банків намагалися говорити досить відверто і на конкретних прикладах доводити журналістам, що кроки, зроблені для подолання кризи, необхідні і неминучі. Судячи з того, що в ділових ЗМІ того часу майже не було критичних матеріалів, така політика була правильною. З'являлися публікації, схожі на статтю у «Контрактах» від 27 грудня. «Час забирати вклади. Лише двадцять днів знадобилося банкам, щоб пережити політичну кризу. Банківські уста-

нови переходять на звичний режим роботи, скасовуючи обмеження, введені на операції клієнтів, і повертаючи вкладників, котрі втекли», — писало видання.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОСТАНОВИ № 576

Постанова № 576 набула чинності з дня її підписання. Такої оперативності вдалося досягнути завдяки юридичним хитроцям. Законодавство передбачає, що документ повинен пройти реєстрацію в Міністерстві юстиції, якщо його дія стосується необмеженого кола осіб. Триває ця процедура не менше двох тижнів. І навіть після позитивного висновку доводиться чекати ще десять днів. Таким чином, термін між підписанням ухвали та набуттям чинності документа розтягується приблизно на місяць.

У кінці листопада 2004 року ми не могли дозволити собі таку розкіш — банківської системи не стало б уже за два дні. Тому в постанові № 576, відразу ж після основного тексту, був розміщений повний перелік банків. Виходило, що обмеження стосувалися кожної установи, а не всієї системи, і документ не довелося надсилати на експертизу у Мін'юст. Ухвала набула чинності 30 листопада, і банки були врятовані.

Тоді я подзвонив міністру юстиції Олександрю Лавриновичу, і прямо сказав: «Ситуація критична. Ми виписали ухвалу таким чином, що вона не вимагає реєстрації у Мін'юсті. Якщо Мін'юст не стане грати на чиємусь боці, я буду дуже вдячний. Дозвольте нам самим розібратися». Спасибі Лавриновичу, він правильно відреагував. Мін'юст підтримав постанову № 576 і не вимагав її реєстрації.

На початку документа ми прописали два пункти «для преси і суспільства». У першому НБУ пообіцяв, що забезпечить проведення грошово-кредитної і валютно-курсової політики у межах, встановлених основами грошово-кредитної політики. Це означало, що курс залишиться стабільним, а інфляція утримуватиметься в розумних межах. У другому пункті ми заспокоїли підприємства і населення, пообіцявши, що банки виконають усі свої зобов'язання. Тобто платежі юридичних осіб здійснюватимуться своєчасно, а населення одержить свої депозити та гроші з платіжних карток. Загалом, все буде добре.

Далі у тексті ухвали містилися суто технічні подробиці. З третього по шостий пункт йшлося про

рефінансування і надання стабілізаційних кредитів. Сьомий описував обмеження у діяльності банків, а восьмий доповнював їх.

Найважливіше з обмежень містилося у пункті 7.7. Цим пунктом Національний банк забороняв достроково повертати населенню і підприємствам термінові депозити. Це був основний засіб боротьби з кризою. Термінові вклади виявилися найбільшим «краном», через який з банків витікали гроші. На кінець листопада 2004 року на депозитах було 49 млрд грн, з яких 27,7 млрд — у гривні.

Як тільки ухвала почала діяти, відтік депозитів зменшився у шість разів. Замість 600 млн грн 30 листопада, 1 грудня люди забрали всього 100 млн. До того ж об'єм термінових вкладів, залучених банками у підприємств, негайно зріс на 10 млн грн. У тих умовах це було все одно, що 10 млрд.

Цим же пунктом ми рекомендували банкам повертати без зволікань депозити, термін виплати яких вже настав, а також відсотки за вкладками, якщо договір допускав періодичну виплату доходу. На практиці процедура звичайно розтягувалася: у перший день банк отримував від клієнта повідомлення, на другий — віддавав вклад або відсотки. Робилося це для того, щоб додатково зменшити відтік грошей.

Аби уникнути зайвої суєти, НБУ заборонив банкам переоформляти гривневі вклади у валютні. У перші дні після підписання постанови № 576 така послуга була дуже популярна. Гроші з банків, звісно, не йшли, але населення могло легко створити ажіотаж навколо переоформлення. З тих же причин був перекритий канал повернення грошей через видачу кредиту під заставу депозиту.

У пункті 7.7 містилася ще одна рекомендація. НБУ радив банкам виплачувати втрачені відсотки тим вкладникам, які забрали свої гроші в листопаді, але повернули їх до 10 грудня. Банки підтримали таку рекомендацію і від свого імені обіцяли те ж саме. Більш того, вони пропонували підвищені відсотки тим клієнтам, які принесуть гроші на новий депозит. НБУ дав банкам повну свободу в проведенні таких акцій. У результаті в грудні-січні банки залу-

чили дуже великі об'єми «коротких» депозитів — до трьох місяців — за ставками, вищими на 2-3% річних. Наприклад, замість 17% у жовтні вони пропонували 21-23% річних.

У питанні повернення депозитів велике значення мала солідарність банкірів. Ніхто, навіть депутати і високопоставлені урядовці, не міг повернути свої вклади достроково. З цього приводу навіть виникали серйозні конфлікти, але фінансисти були неблаганні. Більш того, банкіри розказували, що вони залишають свої гроші на рахунках. Наприклад, голова правління Укрсоцбанку Борис Тимонькін відкрито заявляв: «Мої депозити — півтора мільйона — лежать в банку. Я їх спеціально не знімаю і не конвертую, тому що розумію: якщо сіпнуса, почнуть сіпатися персонал банку, родичі, загалом, всі».

У мене була така ж позиція. Дзвонили тисячі людей, і всім їм була чітка відповідь: «Я не знімаю ні гривневий, ні доларовий депозити. Це вам відповідь на фінансову кризу». Я справді не телефонував у жоден банк, де у мене лежали гроші, і нічого не конвертував. Сказав собі: або збережу гроші країни і свої у тому числі, або все пропаде.

Крім термінових депозитів, ще 35 млрд грн лежали на депозитах до запитання. Це був наступний за величиною «кран», через який гроші могли витекти з банків. До категорії вкладів до запитання належали карткові рахунки населення — майже всі зарплатні або пенсійні, а також поточні рахунки підприємств. Кошти населення складали 9 млрд, підприємств — 26 млрд грн. Отже, найбільше загрожували стабільності саме можливі дії юридичних осіб.

Спочатку Нацбанк планував у разі різкого погіршення ситуації взагалі заборонити компаніям знімати гроші з поточних рахунків. Однак спеціально для депозитів до запитання був прописаний більш м'який пункт 7.8 ухвали. У ньому НБУ встановив обмеження у розмірі 80 тис. грн на зняття підприємствами і населенням готівки зі своїх рахунків. Юридичні особи могли одержати без обмежень лише гроші для виплати зарплат, матеріальної допомоги, соціальних і прирівняних до них виплат. Природно,

цей пункт не стосувався роботи іноземних дипломатичних місій і представництв міжнародних організацій, наприклад ООН.

І населення, і підприємства отримали право знімати не більше 1,5 тис. грн в день у банкоматах. Це обмеження встановлювалося на око — банкіри підрахували, скільки грошей вони знімають щоденно, і зрозуміли: середній житель країни навряд чи стане знімати навіть 500 грн в день. Тому прийняте обмеження у 1500 грн виявилось доволі щедрим. Той, хто хотів більше, міг прийти в касу банку і зняти з поточного рахунку все до копійки — це дозволяли робити POS-термінали. Оплату товарів і послуг картками регулятор обмежив 80 тисячами гривень у місяць.

Слід визнати, обмеження у 1500 грн не діяло. На початку грудня багато банків самостійно ввели більш жорсткі обмеження на зняття готівки у банкоматах. Поширеними були суми у межах 400-1000 грн в день, а іноді — не більше 150 грн. НБУ знав про подібну практику, але вирішив не втручатися. Буквально за десять днів банки самі збільшили ліміти.

Вже 2 грудня довелося внести першу поправку в пункт 7.8. До юридичних осіб ми додали приватних підприємців — фізичних осіб, про яких випадково забули при підготовці ухвали. До статей, які дозволяли знімати гроші без обмежень, ми додали витрати на відрядження (максимальна сума могла бути втричі більшою порівняно із звичайним рівнем), а також кошти на закупівлю переробними підприємствами молока і худоби у населення.

Як і слід було очікувати, окремі банки вирішили, що гроші можна не видавати взагалі. Доходило до того, що працівники підприємств не могли одержати кошти на виплату зарплат. Як правило, клієнтам показували ухвалу № 576, яка вводила обмеження — 80 тис. грн в місяць, і народний гнів спрямовувався на регулятора. Скарги накопичувалися у територіальних управліннях НБУ, а потім надсилалися в центр.

13 грудня, коли звернень набралось уже чимало, Нацбанк розіслав лист, в якому з посиланням на

Цивільний кодекс заявив: «Банки не повинні обмежувати право клієнта розпоряджатися коштами і відмовляти у здійсненні платежів у разі наявності заборгованості із заробітної плати».

24 грудня, коли криза вже повністю закінчилася, НБУ дозволив видавати готівки більше ніж на 80 тис. грн в місяць. Дозвіл на таку операцію повинні були давати наші територіальні управління після детального аналізу видачі банкнот у попередні місяці. Якщо робився висновок, що операція з великими об'ємами готівки була нормальним явищем для клієнта, «добро» давалося. Напряму я не контролював ці процеси, але можу припустити, що видача дозволів на перевищення ліміту не була масовою. Банки все ще мали труднощі з ліквідністю, тому вони не були зацікавлені у вимиванні грошей з кас.

10 грудня у пункт 7.8 постанови № 576 було внесено чергове доповнення. Воно стосувалося роботи кредитних спілок, які хоча і видавали позики населенню і підприємствам, але гроші тримали в банках. Коли криза почала вщухати, НБУ дозволив їм видавати позики. Враховуючи, що активи всіх кредитних спілок тоді ледве досягали вкладів одного найбільшого банку, це послаблення не могло зашкодити системі.

Особливим пунктом 7.6 НБУ заборонив банкам випуск депозитних сертифікатів і їх дострокове погашення. Річ у тім, що цей вид цінних паперів дуже часто використовується у тіншовій економіці для зняття готівки і «відмивання» грошей. В умовах, коли постанова № 576 обмежила обіг паперових коштів, їх могли б замінити депозитні сертифікати. Банки могли б їх безперешкодно погашати, викидаючи в обіг готівку. Можливо, обидві операції здійснювалися б навіть протягом однієї години. Тому регулятор вирішив закрити і цей «кран», одночасно вдаривши по «пральнях».

Складовою антикризової програми стало навмисне зниження швидкості проведення платежів. Адже, наприклад, керівник територіального відділення за домовленістю з клієнтом міг перерахувати іншій установі крупну суму, а це призвело б до краху

банку. Тому пунктом 7.5 НБУ наказав перераховувати гроші наступного дня після отримання платіжного доручення клієнта. Винятком стали платежі у державний та місцеві бюджети, до Пенсійного фонду, а також інші офіційні розрахунки.

Через два дні регулятор замінив слова «кошти перераховуються» на «кошти можуть перераховуватися». Це уточнення було зроблено на випадок, якщо платіж не відповідав вимогам фінансового моніторингу і пункту 7.4 ухвали. Там зазначалося, що клієнт міг перераховувати за безготівковим розрахунком грошей не більше, ніж було у нього на рахунку.

Банки згодом порушували вимоги пункту 7.5. Наприклад, вони реєстрували платіжні доручення клієнтів вчорашнім днем і перераховували гроші протягом кількох хвилин. Таку ситуацію було легко пояснити — кожна установа має улюблених клієнтів, заради яких вона готова навіть порушувати правила. Щоб зняти з себе відповідальність, на початку грудня банки говорили клієнтам, що рух грошей гальмує НБУ, і вони нічого не можуть вдіяти. 9 грудня регулятору довелося опублікувати офіційну заяву. В ній зазначалося, що затримка платежів відбувається винятково з вини банків, а система електронних платежів НБУ працює без збоїв. Щоб припинити подібну практику, ми опублікували список телефонів своїх територіальних відділень. За ними підприємства могли повідомити про затримку платежів.

Був ще один аспект цього ж явища. Прискорюючи проведення платежів, банки конкурували між собою. Пам'ятаю, як глава правління «Райффайзенбанку Україна» Ігор Францкевич на одному із засідань картав керівника Приватбанку Олександра Дубілета за те, що установа переманила клієнтів, запропонувавши проведення платежів «день в день». Дорікали Приватбанку й інші колеги. Втім, не тільки цей банк був спійманий на неконкурентних діях.

Випадки нечесного суперництва фіксувалися і у зв'язку з запровадженням так званих кредитних стель — вони були передбачені пунктом 7.1 поста-

нови № 576. Згідно з документом, банки не могли видавати позик більше, ніж на суму, зафіксовану на 30 листопада. На думку НБУ та інших банків, така норма була цілком виправданою. Регулятор збирався видавати рефінансування і стабілізаційні кредити, і нам дуже не хотілося, щоб гроші виводилися з установи через кредитні схеми. З тієї ж причини хвилювалися й інші банки — крах однієї крупної установи міг спричинити ланцюгову реакцію, «потягнувши» за собою інших.

З пунктом 7.1 гармонійно поєднувався пункт 7.4, який не дозволяв проводити платіж, якщо на рахунку клієнта було менше грошей, ніж зазначалося у дорученні. Таким чином, перекривалася можливість видачі позики або надання овердрафту.

Слід визнати: те, що було благом для банків, виявилось не вигідним для їх клієнтів. Підприємства різко знизили свої обороти, які раніше підтримувалися за рахунок «коротких» банківських грошей — кредитних ліній, овердрафтів, обліку векселів. У виграшній ситуації опинилися ті, хто набрав гривневих кредитів до запровадження постанови № 576 або мав достатньо грошей на рахунках. Проте в цілому загальне уповільнення платежів і зменшення їх об'ємів негативно позначилося на стані економіки.

Експортери притримували за кордоном валюту, населенню бракувало грошей, торгові компанії збирали менше виручки, менше купували у виробників — і так по колу. Обмежена кількість кредитів позначалася на кожному етапі.

«Кредитні стелі» не були тотальними. Якщо у банку створювався надлишок грошей, він мав право купити ОВДП, депозитні сертифікати НБУ або видати міжбанківський кредит. Так, 14 грудня відбувся останній того року аукціон з продажу державних облігацій, на якому Мінфін продав ОВДП на 215 млн грн.

Звичайно, банки порушували і пункт 7.5. Вони недостатньо «розуміли», «плуталися», «помилялися», чинили інші капості, щоб збільшити граничну суму кредитування. Робилося це, природно, для продовження конкурентної боротьби і переманювання чу-

жих клієнтів. Наприклад, щоб уникнути дії «кредитної стелі», банки фіксували об'єм виданих позик на 1 грудня, а не на 30 листопада, пояснюючи, що це показник на самий кінець дня 30-го. Або зараховували до «стельової» суми позабалансові зобов'язання клієнтів. А ще дуже часто заднім числом підписувалися договори овердрафту або відкриття кредитної лінії і продовжували видавати гроші. Регулятору довелося кілька разів писати роз'яснювальні листи «безграмотним» банкам, аби змусити їх підрахувати правильну суму «стелі». 6 грудня НБУ розіслав роз'яснення, у якому методика обчислення зазначеного обмеження була розбита за балансовими рахунками. Після цього питань щодо «висоти» «стелі» бути не могло.

Поширеними стали випадки, коли банки переманювали клієнтів, пропонуючи їм необмежене кредитування. Особливо прославилися цим «доньки» російських фінансових груп — вони пропонували фінансування прямо від материнських компаній.

В цілому по системі обмеження активних операцій дало оздоровчий ефект. До початку січня сукупний кредитний портфель банків зменшився на 2,9 млрд грн до 87,3 млрд, компенсуючи відтік депозитів. Для порівняння, місяцем раніше він виріс на 3,7 млрд і напевно збільшився б ще на таку ж величину, якби не почалася криза. В грудні основне скорочення зачепило позики у гривні — їх об'єм зменшився на 2,4 млрд грн до 50,4 млрд. Об'єми валютних кредитів впали менше — на півмільярда до 36,9 млрд.

Банки в тих умовах прагнули не видавати крупні позики, але не обмежували дрібні. Гроші до установ надходили: компанії та приватні підприємці повертали раніше узяті кредити. Їх сукупна заборгованість за грудень зменшилася на 3,8 млрд грн. Одержавши вільні гроші, банки змогли не лише залатати «щілини» у балансі, створені відтоком депозитів у листопаді, але й збільшити видачу дорожчих позик населенню. Перед Новим роком з'явилося безліч оголошень, у яких пропонувалося купити в розстрочку побутову техніку. Споживче кредитування, найвигідніше для банків, ставало дедалі популяр-

нішим. Загалом за рік приріст видачі позик населенню склав 64,5%. Тоді як компанії наростили портфель лише на 25,4%.

Значна частина постанови № 576 була присвячена ринку готівкових валют. Продовжував діяти обмежувач коливання курсів на готівковому ринку — 2% в обидві сторони від офіційного курсу НБУ. При цьому пунктом 7.2 ухвали регулятор встановив граничну суму продажу доларів в одні руки у розмірі тисячі доларів. Цей захід ми запозичили з часів жовтнево-листопадового ажіотажу — тоді окремі банки добровільно встановили обмеження на продаж готівкової валюти, наприклад у розмірі 100 дол. на людину.

Такий захід був викликаний тим, що знову відродився ажіотаж на готівковому ринку. У перші дні грудня населення було у відчаї і скуповувало долари за будь-яку ціну. В Одесі і Харкові ціна валюти сягала 8 грн, а у Маріуполі, за чутками, — 11 грн/дол.

Як і в жовтні, банки перепродували валюту «мінняйлам», а особливо наближені клієнти переводили свої гривневі запаси у долари. В обох випадках за п'ять хвилин робилося десять операцій по 1 тис. дол. на один і той же паспорт. На початку робочого дня долари миттєво «йшли» з банку. Потім вони або осідали у сейфах установ, або продавалася за цінами «чорного» ринку. З боку крупного банку у схемі, як правило, брав участь керівник місцевого відділення або філіалу. Іноді у зловживаннях був задіяний менеджмент малих банків — аж до глави правління.

В одному з роз'яснень до постанови № 576 регулятор наказав банкам щотижня відстежувати операції, коли клієнт купує валюту часто і у великих обсягах. Якщо установи помічали кілька таких послідовних операцій, вони були зобов'язані передавати дані у Держфінмоніторинг. НБУ закликав ретельніше аналізувати випадки купівлі більше 1 тис. дол. готівкою або більше 50 тис. безготівкових доларів. Навіть якщо при перевірці банком не було виявлено підозрілих деталей щодо клієнта, інформація про нього повинна була потрапити у базу даних Держфінмоніторингу.

В умовах відродження ажіотажу НБУ знову вдався до методу «батога і пряника». «Батогом» стала погроза покарання. Весь грудень Україною продовжували їздити пересувні групи контролерів, які виявляли порушення з боку банків. За наслідками перевірок обмінні пункти закривали, а до банків застосовували санкції. В листі від 10 грудня регулятор натякнув, що «окремі фінансові установи намагаються створити штучний дефіцит іноземної валюти і свідомо спровокувати протести громадян та пожвавлення «чорного» ринку валюти, що у результаті підірве довіру до вітчизняної банківської системи». НБУ зажадав від банків краще організовувати продаж валюти через обмінні пункти і каси, а своїм територіальним управлінням — жорстко контролювати ці процеси.

У моєму інтерв'ю журналу «Бізнес» від 1 грудня був епізод, який точно віддзеркалював тодішні процеси. «Знаєте, у чому проблема українського банківського співтовариства? Половина його — порядні люди, а друга половина ділиться на непорядних і дуже непорядних. Був випадок, коли ми виявили дев'ятнадцять фактів продажу іноземної валюти за зниженими півтора року тому паспортами. За ними продали 3,4 млн дол. Я кажу про один банк», — сказав я журналісту. «Ви образилися на цей банк?» — запитав він. «Образився? Так це просто кримінал!» — вигукнув я. «Кримінальні справи порушено?» — поцікавився співрозмовник. «Передали матеріали в прокуратуру, подивимося. Гадаю, порушать».

Газеті «Київські відомості» я навів інший приклад. «Один із банків першої десятки купив 4,5 млн дол. і продав за дві транзакції 2,5 і 2 млн дол. на два паспорти. Ловимо банки за руки і з'ясуємо: середня операція з долларом — 5-10 тис. дол. Що ти йому зробиш! Я не вірю, що населення купує в середньому 9 тис. дол. Так, за різними паспортами, але об'єм обмінних операцій сьогодні в Україні у кілька разів більший, ніж у будь-якій європейській державі».

«Пряником» для банків стали великі готівкові інтервенції, які відбулися 29 листопада, 2, 7 і 10 груд-

ня. На них ми продали 236 млн дол. Усі вливання валюти були досить значними — ще 29 листопада довелося збільшити максимальний об'єм продажу банкнот з 10% до 30% денного ліміту на операції з НБУ або з 50 до 150 млн дол.

В інші дні НБУ реалізував ще 232 млн дол. Це були вже досить «скромні» інтервенції — максимум по 10% ліміту на операції з НБУ або по 50 млн дол. Підвозили валюту і самі банки. В середньому за день вони самостійно купували по 30 млн дол. для перепродажу на готівковому ринку.

Щоб звести до мінімуму зловживання з розподілом валюти, НБУ на початку грудня наказав банкам продавати куплені у регулятора і на міжбанку готівкові долари тільки через власні каси та обмінні пункти. У відповідь на це агентські кіоски, яких в Україні більшість, зняли зі своїх табличок котирування на продаж доларів. У кращому випадку, вони лише скуповували валюту, в гіршому — не робили навіть цього. Можна уявити, який висновок робило населення: доларів нема. Реакція НБУ була миттєвою. 2 грудня ми розіслали лист, у якому повідомили, що агентські обмінні пункти ніхто не звільняв від обов'язку продавати валюту, яку вони купили того ж дня. Те, що до них не доходили долари від НБУ і банків, не вважалося виправданням. Агенти вивісили котирування на продаж, хоча купити у них долари все ще було нереально. Ці гроші йшли у конвертаційні центри, в яких різко зросли ціни на отримання готівки.

7 грудня НБУ закріпив за собою право давати банкам вказівки, у які регіони спрямовувати більше готівкових доларів, а в які — менше. Для цього з 8 грудня установи повинні були перед кожною готівковою інтервенцією надсилати регулятору схему розподілу валюти між своїми підрозділами. Ми зобов'язали банки вказувати усі філіали і відділення — навіть ті, яким банки не збиралися виділяти долари. Маючи на руках таку інформацію, ми могли переставляти цифри. Згода банків не вимагалася — виконання вимог НБУ було умовою продажу їм готівкових доларів. Регулятор вимагав, щоб валюта спочатку потрапляла у ті регіони, де працює установа.

Вже у перші дні дії постанови № 576 стало відомо про нові хитрощі банків — вони встановили комісійні за продаж готівкових доларів. Укрсоцбанк, Приватбанк, Правекс-банк і «Аваль» додатково стягували 3-5% від суми реалізації, «Надра» — 1-3% залежно від відділення. Дізнавшись про такі порушення, 9 і 10 грудня НБУ розіслав два листи, якими заборонив стягувати відсотки. Регулятор встановив, що комісійні беруться лише при купівлі-продажу дорожніх чеків, конвертації однієї валюти в іншу, прийнятті на інкасо банкнот іноземних держав та іменних чеків. НБУ окремо зазначив, що цей перелік є вичерпним.

Регулятор пригрозив, що каратиме порушників. Виступаючи на прес-конференції 10 грудня, я уточнив, що НБУ може відлучити їх від торгової сесії. Пам'ятаю, як спілкувався на цю тему з керівниками кількох системних банків. Розмова велася на підвищених тонах, тому що ті намагалися виправдовуватися. Наприклад, голова правління Укрсоцбанку Борис Тимоцькін пояснював, що комісія допоможе боротися із підвищеним попитом. Мовляв, хай населення побачить, що за рахунок додаткового податку реальна вартість валюти вища, і відмовиться від купівлі. Насправді, звичайно, це лише дратувало людей.

16 грудня набула чинності постанова № 552, яка об'єднала досвід регулятора щодо боротьби з обмінними пунктами, які порушували правила торгівлі валютою. Документ містив порядок застосування санкцій до кіосків, наприклад, за відсутність касового апарату або реєстрації у територіальному управлінні НБУ. Крім того, регулятор зобов'язав банки перевіряти обмінний пункт на предмет дотримання законодавства, якщо за останній квартал середньомісячний обсяг проведених ним операцій не перевищував 100 тис. грн. Банкам, чії кіоски були спіймані на порушеннях, в середньому на тиждень заборонялося брати участь у торговій сесії.

Тією ж ухвалою НБУ дозволив клієнтам протягом п'ятнадцяти хвилин після здійснення операції провести зворотну операцію — «сторно». Така вимога була викликана тим, що громадян вводили в оману

курси обміну валют. Наприклад, ціну 5,036 грн/дол. громадяни часто сприймали як 5,36. Свою помилку люди починали розуміти лише у мить одержання грошей. До набуття чинності ухвали №552 кіоски відмовлялися купувати валюту назад.

Як і в жовтні, я особисто перевіряв обмінні пункти. Так само сідав у машину, їздив Києвом і в кількох місцях міняв по сто доларів. Хіба що цього разу вже не переодягався у спортивний костюм — катався у краватці. Втім, мене все одно ніде не впізнавали.

Постановою № 576 я зобов'язав директора генерального департаменту банківського нагляду Вадима Пушкарьова обговорити з Мінекономіки і податківцями, як краще контролювати дотримання підприємствами 90-денного терміну повернення валютної виручки у країну. Не секрет, що з початком кризи багато експортерів скористалися законним правом на три місяці відстрочити отримання грошей і притримали кошти в офшорах до з'ясування ситуації. Підприємства також дуже турбувала необхідність обов'язково продавати 50% валютних надходжень. На практиці, з урахуванням численних пілг, реалізації підлягало близько 25% надходжень експортерів, та все ж гривня в очах підприємств була менш надійною, ніж долари. Крім того, імпортери користувалися можливістю робити передоплату на строк до 90 днів, купували валюту і вивозили її за кордон. В цілому через це баланс попиту і пропозиції на внутрішньому валютному ринку порушився. НБУ був змушений покривати збільшений попит на долари за рахунок резервів.

Пунктом 7.9 постанови № 576 регулятор наполегливо рекомендував банкам купувати валюту тільки для зовнішньоекономічних контрактів, за якими поставка товару вже відбулася. Або ж застосовувати акредитив — найнадійнішу форму розрахунків, яка передбачає гарантовану поставку товару. Заборонити передоплату НБУ не мав права, але ми всіляко намагалися її позбутися. Відсутність поставки товару після перерахунку грошей за кордон — типова ознака схеми з виведення капіталу.

Разом з тим продовжувала існувати небезпека девальвації через різке зменшення золотовалютних

резервів. Вони виснажувалися на очах. Лише з 29 листопада до 3 грудня регулятор був змушений продати 283 млн дол. До критичної позначки — 6 млрд дол., після якої почалася б девальвація, залишалося трохи більше мільярда, і Нацбанк намагався усіма засобами відвернути трагічну розв'язку. Тому ми вирішили зупинити відтік безготівкової валюти з країни. Пунктом 7.2 постанови № 576 НБУ посилив фінансовий моніторинг купівлі безготівкової валюти на суму понад 50 тис. дол. Іншими словами, ми зобов'язали банки контролювати, чи не є ці заявки спробою «відмивання» або виведення капіталу за кордон.

Паралельно правління цілком серйозно обговорювало можливість введення 100-відсоткового продажу експортерами валютної виручки. Глава Ради Нацбанку Анатолій Гальчинський переконав нас не робити цього. Він абсолютно логічно припустив, що підприємства взагалі перестануть заводити валюту в країну. Йому ж випала «честь» заявити на людях, що у 100-процентному продажу немає жодної необхідності. На той час новина про ідею правління НБУ вже встигла просочитися в пресу і налякати експортерів.

Покладатися на сумлінність банків у таких складних умовах було важко. Критерії, за якими операції перевірялися фінансовим моніторингом, передбачали пошук відвертого криміналу, тоді як виведення валюти за кордон завжди було справою «тонкою», заснованою на легальних схемах. Регулятор бачив, що попит на валюту з незрозумілих причин збільшився учетверо. Це був явно не економічний процес. Тому правління НБУ вирішило: нічого не вдасться зробити, доки ми не зможемо бачити контракти, за якими перераховуються долари.

1 грудня я заявив журналу «Бізнес»: «Якщо грошово-кредитне регулювання здійснюватиметься у старому режимі, продовжиться відтік капіталів. У першу чергу, через дрібні банки. Вони чинять непорядно. Зараз ми запроваджуємо жорсткі обмеження і в ручному режимі будемо ці банки викидати з валютного ринку. Раніше ми прагнули вдягати свої

дії у красиву юридичну форму, але коли тебе б'ють по обличчю, стояти з білою хусточкою і говорити «вибачите» — не зовсім логічно. Сьогодні час революційний. І необхідні адекватні різкі заходи».

Була терміново розроблена особлива форма звітності. У перший день грудня регулятор розіслав банкам лист, у якому повідомив, що збирається самостійно перевіряти всі заявки на придбання більше 100 тис. дол. в американській валюті або євро. Оскільки контроль вимагав дуже багато часу, з 8 грудня НБУ різко скоротив час проведення валютної сесії, змістивши її з 12.30-16.30 на 14.30-17.00.

2 грудня регулятор уточнив, що інформація повинна надаватися також щодо технічних кредитів. НБУ ухвалив: якщо клієнт купує для погашення технічної позики більше 100 тис. дол., банк зобов'язаний інформувати регулятора про цю операцію.

Щодня до 11.00 ми збирали анкети за кожною такою операцією, яка пройшла б наступного дня, і в ручному режимі схвалювали або відхиляли заявку на придбання безготівкової валюти. Для уточнення користувалися існуючими напрацюваннями нашого департаменту, який ми називали фінансовою розвідкою. Наприклад, перевіряли, на кого, де і коли була зареєстрована фірма-покупець. Якщо на одній фізичній особі «висіли» чотири-п'ять компаній, не було потреби більше щось доводити.

Виявилося, що в ті дні вся країна у величезних обсягах купує банани, цитрусові, папір для принтерів і нафтопродукти. Причому валюту під ці операції хотіли купити навіть фірми-одноденки, які ніколи до цього не виходили на зовнішні ринки. Вони подавали однакові заявки і навіть не підозрювали, наскільки комічно виглядає країна, що купує офісний папір у дні кризи. Декларувалися такі об'єми, що можна було нагодувати бананами і залити бензином всю Україну.

«Ми розіслали банкам чорний список підприємств і попередили: якщо хоч раз обслужите компанію з цього списку, заборонимо продавати валюту взагалі. Цікавий феномен: тепер усі банки один на одного «стукають», зате ніхто не продає долари «брудним» фірмам. Усі бояться. Знаєте, дуже важко бути ідеальним правовим органом у країні, де не

працюють нормальні правові механізми. Банки зараз зрозуміли, що вони всі є заручниками ситуації. Поодинці не видряпатися. Якщо виплутуватися, то винятково усім і відразу», — казав я в інтерв'ю журналу «Бізнес» 1 грудня.

Нацбанку було неважко побачити «липові» заявки і відмовити у їх задоволенні. Навіть якщо до фірми не було претензій, регулятор удвічі зменшував заявлену суму. Робилося це вимушено — заради збереження резервів. З тієї ж причини ми часто відмовляли банкам, які хотіли купити валюту собі на баланс. Нашу правоту доводив той факт, що жодного разу заборона НБУ не була оскаржена — не тільки в суді, але навіть телефонним дзвінком.

Як і слід було очікувати, замість відкритої конфронтації банки почали формувати запити на 99,9 тис. дол., а також проводити сумнівні закупівлі у російських рублях. Тому з 8 грудня НБУ понизив мінімальну суму операцій, що перевіряються, зі 100 тис. до 50 тис. дол., а також почав перевіряти заявки в рублях. Причому якщо один клієнт робив декілька дрібних запитів, вони повинні були підсумовуватися. Регулятор зробив дуже детальну форму звітності щодо кожної великої заявки і почав одержувати більше інформації для їх аналізу. А щоб установи не купували валюту начебто для погашення вкладів клієнтів, НБУ змусив до 8 грудня надати органам нагляду платіжний календар з термінами закінчення кожної депозитної угоди.

Ліміт у 100 тис. дол. дозволяв контролювати 70-80% угод з купівлі валюти. Після зниження порогу і додаткового контролю операцій в рублях ступінь покриття перевищив 90%. Ефект не змусив себе чекати: НБУ зразу «відсікав» близько 30% небажаних покупців.

Уже протягом другого тижня грудня регулятор продав 194 млн дол., а за третій — 198 млн. Всього з 29 листопада до 10 грудня НБУ реалізував готівкою 236 млн дол. Це були значні суми, хоча і набагато менші, ніж з жовтня по 26 листопада, коли готівкові інтервенції досягли 900 мільйонів. Наприклад, 25 жовтня банки купили 136,85 млн дол., а 27 жовтня — ще 130,16 млн.

Таким чином, попит і пропозиція на ринку безготівкової валюти досягли слабкого балансу. Щодня регулятор продавав по 30-40 млн безготівкових доларів, але сподівався на швидку нормалізацію ситуації. Я навіть озвучив прогноз, що до кінця року резерви НБУ зменшаться максимум на 700 млн дол. за рахунок готівкових та безготівкових інтервенцій. Прогноз виявився помилковим. Запаси скоротилися лише на 100 млн.

Ситуацію врятували приватизаційні конкурси і кошти, що надійшли, ймовірно, на фінансування передвиборних кампаній обох політичних сил. Гроші прийшли у вигляді короткострокового зовнішнього боргу з Кіпру, США і країн Балтії. До того ж сам регулятор постійно заспокоював експортерів, потроху ревальвуючи гривню щодо долара. З 9 грудня до кінця року після тритижневого утримання позначки 5,3062 курс зміцнився до 5,3054 грн/дол. Це був сигнал песимістам: національна валюта стабільна. Диво сталося 20 грудня. Завдяки своїм старанням, НБУ вперше з початку листопада викупив валюту на міжбанку. До кінця року регулятор купував долари ще п'ять разів, хоча такий результат був досягнутий за рахунок продовження практики «урізання» заявок на купівлю валюти.

Величезний скандал виник навколо страхових компаній. До мене не раз звертався керівник Держкомісії з регулювання ринків фінансових послуг Віктор Суслів. Він просив дозволити підопічним компаніям перераховувати за кордон валюту у рамках операцій перестраховування. Пам'ятаю, я навіть запитав: «Вікторе Івановичу, які сукупні розміри активів страхових компаній?» Він назвав мені якусь маленьку цифру, і я відповів, що це десята частина активів найменшого банку в країні. Тому навіть якщо б «ліг» увесь страховий ринок, це мало б набагато менші наслідки у порівнянні з крахом одного маленького банку. Я запевнив Сусліва, що Держфінпослуг виконуватиме розпорядження НБУ. Проте страховики не здавалися. Вони розповідали, що незабаром українські літаки припинять літати за кордон, бо не зможуть покрити свої ризики.

Дуже цікавий епізод трапився під час засідання Українського союзу промисловців і підприємців, організованого його керівником Анатолієм Кінахом. Це було напередодні повернення на посаду глави Нацбанку Володимира Стельмаха. Спочатку деякі учасники ганьбили НБУ, який обмежив видачу кредитів промисловості. А потім у присутності преси керівник страхової компанії «Лема» почав таврувати Національний банк, який нібито душив перспективний і чесний сектор економіки, не даючи йому розвиватися. Я не очікував такого нахабства, і тільки він закінчив свою доповідь, розповів, як на початку кризи страхові компанії зменшили свої резерви більш ніж удвічі. Вони чкурнули перестраховуватися за кордоном, що, по суті, означало банальне виведення капіталів. Для цього на міжбанку купувалася валюта. Заперечити «скривджений», звісно ж, не міг. Він почервонів і замовк.

13 грудня НБУ розіслав банкам роз'яснення з приводу купівлі страховими компаніями валюти та її перерахунку за кордон. Правління вирішило вчинити далекоглядно і переклало відповідальність за виведення капіталів на Держфінпослуг. Для купівлі валюти компанії повинні були отримати висновок комісії про відповідність угод перестраховування вимогам законодавства України. Для цього їм належало надати відомству великий пакет документів, зокрема розрахунки частки перестраховувальних платежів у резервах. Де-факто це означало, що комісія отримувала достатньо інформації, щоб зробити висновок про правомірність операції. Отже, відповідальність за можливе виведення капіталів з країни лягала на цей державний орган. Роз'яснення миттю протверезило страховиків і Держфінпослуг.

Наші зусилля виявилися не марними. Запобігання відтоку вкладів і виведенню валюти за кордон допомогло припинити виснаження банків. Однак вони настільки сильно постраждали від подій кінця листопада, що потребували екстреного підвищення ліквідності. Якби якась установа на два-три дні зупинила платежі підприємств і видачу грошей населенню, навряд чи її вдалося б врятувати.

Щоб приховати проблеми, банки як могли прикрашали свої баланси і навіть вели конкурентну боротьбу. Наприклад, за чутками, «Приватбанк» перерахував на зарплатні картки своїх клієнтів по 100-300 грн авансом і попросив не використовувати ці гроші. За звітністю це проходило одночасно і як збільшення кредитного портфеля, і як зростання депозитної бази. Такий трюк повинен був показати клієнтам, що банк навіть у кризовий час успішно працює. Були й інші чутки. Правда чи ні, але, не дивлячись на «підмальовування», всі банки були в однаково складному становищі і з цим треба було щось робити.

Для підтримки ліквідності НБУ понизив резервні вимоги, застосував щедру рефінансування банків і почав видавати стабілізаційні кредити тим, хто постраждав найбільше.

Як я вже згадував, ще до набуття чинності постановою № 576 НБУ прийняв кілька рішень, які повинні були допомогти банкам підтримувати необхідний рівень платоспроможності. Спершу ми зменшили вимоги до резервування. З 29 листопада НБУ дозволив банкам зараховувати 40% гривні у касах в розрахунок обов'язкових резервів. З 1 грудня на коррахунках дозволялося тримати щодня не 70%, а 60% обов'язкових резервів. А постанова № 565 від 24 листопада передбачала зниження самих нормативів резервування. Для всіх термінових вкладів вони були зменшені з 7% до 6%, для всіх депозитів до запитання — з 8% до 7% від залучених грошей. У середині листопада передбачалося, що нові нормативи набудуть чинності з 25 грудня. Проте ситуація складалася настільки непередбачувано, що пунктом 7.3 регулятор прискорив введення документа у дію. Нові нормативи почали застосовуватися з 30 листопада.

Завдяки цим заходам у грудні розмір обов'язкових резервів в системі знизився до 5,9 млрд грн з 7,1 млрд. у листопаді. Без врахування залишків у касах ця сума додатково зменшувалася до 4,7 млрд. Та все ж багато банків не могли виконувати навіть ці вимоги.

НБУ поставився до такого явища з розумінням. Правління для себе чітко вирішило, що до закінчення кризи санкції не застосовуватимуться до жодної установи, якщо порушення були викликані об'єктивними причинами. Проте на всіх перехрестях ми кричали, що каратимемо, і це працювало.

Крім зниження резервних вимог, НБУ ще у листопаді почав полегшувати банкам доступ до рефінансування. З початком кризи у листі від 26 листопада було дозволено звертатися до НБУ всім банкам, у яких були труднощі з ліквідністю. Причому одержати рефінансування вони могли хоч щодня.

Про масштаби наданого рефінансування свідчать такі цифри. У січні-вересні 2004 року через різні інструменти («овернайт», тендери, середньострокові і довгострокові кредити, пряме репо) Нацбанк видав 1,2 млрд грн. Протягом інших трьох місяців року об'єми рефінансування склали 19,3 млрд грн, включаючи майже мільярд гривень стабілізаційних позик. У грудні банки одержали від НБУ 13,3 млрд грн під середню процентну ставку від 13,7% до 19,7% річних. Крім того, НБУ достроково повернув ще 300 млн грн, які залишалися на його рахунках від продажу депозитних сертифікатів у попередні місяці.

Перед регулятором не стояло завдання тягнути на собі всю банківську систему до закінчення кризи. Тому 30 листопада, у день набуття чинності постановою № 576, НБУ підвищив вартість бланкового рефінансування з 15% до 20% річних. Ця ціна протрималася увесь грудень. Вона повинна була стимулювати банки до пошуку альтернативних джерел фінансування. Працювало правило: чим дорожчі гроші, тим менше наданих кредитів.

З 8 грудня вартість рефінансування під заставу державних цінних паперів збільшилася з 12% до 14% річних. Причиною подорожчання стало не лише бажання відучити банки від дешевих грошей регулятора. НБУ майже весь 2004 рік свідомо йшов на збитки, пропонуючи банкам депозитні сертифікати з великою прибутковістю. Проте Мінфін це не надто цікавило. Він зобов'язав Нацбанк перерахувати до держбюджету 500 млн грн, і нам слід було їх заробити.

Щоб стимулювати банки шукати інші джерела грошей, 4 грудня НБУ прийняв постанову № 591. З 6 грудня регулятор поставив вимогу тримати на коррахунку суму, не меншу, ніж одержане «бланкове» рефінансування. Покладатися на банки ми не могли і скористалися можливостями власного операційного управління. Встановлений регулятором мінімум жорстко контролювався комп'ютером, і банки фізично не могли зняти зі свого коррахунку рефінансування, одержане від НБУ. Фактично це означало, що гроші регулятора могли використовуватися тільки для виконання резервних вимог. Ми у жодному випадку не ризикували втратити наші ресурси.

Альтернативними джерелами грошей могли стати депозити населення або юридичних осіб, а також допомога споріднених компаній. Великі фінансово-промислові групи під час кризи для підтримки своїх банків наростили залишки на поточних рахунках або навіть завели валюту з офшорних рахунків, щоб покласти її на термінові вклади. Одержували підтримку від материнських структур і «доньки» іноземних банків. Наприклад, «Райффайзенбанку Україна» допомагала головна установа, що знаходиться в Австрії.

Проте не всі банки мали такі можливості. З різних причин власники або не хотіли, або не могли підтримувати їх ресурсами. Почастішали випадки неповернення коштів. Окремі банки не завжди могли вчасно віддати один одному взяті раніше кредити, а деякі навіть зіткнулися з труднощами при поверненні регулятору рефінансування. Грошового ринку фактично не існувало. Операції на міжбанку, які фіксувалися звітами НБУ, були звичайною пролонгацією раніше виданих позик. Щоб уникнути скандалів, банки з дня у день переоформляли борг.

У таких умовах ще до початку видачі стабілізаційних позик НБУ вирішив без зайвого шуму пролонгувати кредити «овернайт». Для цього 30 листопада була прийнята постанова № 577, якою з положення про регулювання ліквідності банків вилучалася коротка пропозиція — про неприпустимість пролонгації рефінансування. Повернути гроші банки повинні

були відразу ж після отримання стабілізаційного кредиту — умовно постійного активу.

Класичним прикладом одержувача стабілізаційної позики був другий за величиною в Україні банк «Аваль». Саме у ньому зберігали свої депозити багато крупних бізнесменів і політиків. У кінці листопада вони почали вилучати вклади, які нерідко перевищували 100 тис. дол. Слідом за ними у відділення банку побігли рядові громадяни, щоб забирати дрібні депозити. Їх побоювання підсилила інформація про швидке переведення рахунків Митниці з «Авалю» у Держказначейство. Якби це трапилося, фінансовий гігант за лічені дні позбавився б сотень мільйонів гривень, що неминуче призвело б до його падіння. Важко передбачити, скільки банків потягнув би за собою «Аваль» — ефект доміно від банкрутства системного банку важко оцінити. Зрозуміло лише одне: це була б катастрофа, у результаті якої зазнали б краху десятки установ.

«Аваль» став першим, крім «Мрії» в жовтні, одержувачем стабілізаційного кредиту. 2 грудня правління вирішило надати банку 700 млн грн. Ми домовилися, що гроші банк зможе отримувати у міру оформлення забезпечення — на кожний транш повинна була підписуватися окрема ухвала НБУ. До надання покриття регулятор пропонував установі «бланкове» рефінансування.

До 7 грудня «Аваль» вніс достатнє забезпечення, і правління НБУ затвердило постанову про надання йому 500 млн грн. Погашення кредиту мало відбутися не пізніше 1 червня 2005 року. Ці гроші допомогли «Авалю» зняти напруту у цілому в системі, оскільки він почав своєчасно розраховуватися за своїми зобов'язаннями. Гроші банк повернув уже до 10 лютого 2005 року.

Стабілізаційні кредити одержали десять банків у розмірі 998,4 млн грн. Ця сума могла виявитися більшою, але одні установи встигли нормалізувати ліквідність до отримання грошей НБУ, а інші задовольнилися самою можливістю будь-якої миті скористатися такою підтримкою. Всього регулятор затвердив рішення про надання стабілізаційних позик 18 банкам на загальну суму 1,8 млрд грн.

Вперше про можливість одержати стабілізаційний кредит банки дізналися 25 листопада з листа НБУ. Установи, у яких спостерігалось істотне зниження ліквідності, могли звертатися до регулятора за рефінансуванням, а за необхідності — і за стабілізаційною позикою.

Наступного дня у новому листі НБУ уточнив, що банки разом з проханням про виділення грошей повинні будуть надати пакет документів, які пояснювали б причини відтоку грошей. Наприклад, зняття депозитів населенням або, навпаки, надто висока залежність установи від міжбанківського ринку. У першому випадку можна б було говорити про форс-мажор, у другому — про низьку кваліфікацію менеджменту. Відповідно, і дії регулятора у цих двох випадках були б різними.

У постанові № 576 від 30 листопада стабілізаційним кредитам був присвячений маленький, на перший погляд, пункт 3. Спочатку НБУ вважав, що для їх надання вистачить норм, зазначених у третьому розділі положення про регулювання ліквідності банків шляхом рефінансування, депозитних та інших операцій. Цей документ набув чинності на початку 2004 року і вважалось, що у ньому досить детально розписана процедура надання стабілізаційної позики. Тому спочатку у постанові № 576 регулятор лише додав, що гроші можуть виділятися під заставу нерухомості банків і майнових прав за кредитними угодами, у яких заставою виступає нерухомість. Оформляти забезпечення НБУ пропонував через механізм переуступки прав вимоги за участю банку, його позичальника і регулятора.

На практиці ж виявилось, що зазначені у положенні норми непридатні для застосування в умовах кризи. Зокрема, документом передбачалося, що банки надаватимуть регулятору фінансові програми оздоровлення, але єдиного розуміння, як ці документи повинні оформлятися, не було. До того ж далеко не всі банки могли надати у заставу нерухомість на потрібну суму. Тому на початку грудня НБУ розробив ряд нових ухвал і листів, удосконаливши таким чином правила видачі стабілізаційних кредитів.

Зміни у постанову № 576 вносилися лише раз — 10 грудня. У них було вказано, що стабілізаційні позики можуть надаватися на строк до одного року під відсоткову ставку не менше 15% річних у розмірі не більше 50% регулятивного капіталу банку і 50% наданого ним забезпечення. Також НБУ істотно розширив перелік активів, під заставу яких могли видаватися гроші. До нерухомості ми додали гарантії інших банків, державні і муніципальні облігації, акції і облігації підприємств, які вільно оберталися на ринку. Якщо банку не вистачало і цих видів активів, регулятор був готовий розглядати інші форми забезпечення.

Природно, що розширення переліку видів застави вимагало розробки величезної кількості додаткових процедур. 2 грудня НБУ розповсюдив лист, у якому перерахував документи, необхідні для отримання стабілізаційного кредиту. У цей величезний список входили програма фінансового оздоровлення, платіжний календар і детальні дані щодо кожного предмета застави. У пресі я прочитав, що для отримання стабілізаційної позики потрібно було близько 300 документів. Це було схоже на правду.

Інформацію від трьох до семи днів ретельно вивчали у територіальному управлінні НБУ, потім вона ділилася на три частини і розглядалася департаментом монетарної політики, генеральним департаментом нагляду і юристами Нацбанку. Обов'язково погоджувало заявку наше управління з контролю ризиків. Фахівці НБУ відстежували перелік документів стосовно кожного предмета застави і завжди зв'язувалися з первинним позичальником. Наприклад, щодо векселя регулятор вимагав згоди на переуступку права вимоги від кожного з надписантів індосаменту. Іноді в ланцюжку було більше десятка суб'єктів, і від кожного вимагалось одержати згоду.

У територіальному управлінні НБУ по Києву та області була створена робоча комісія, до якої приєдналася група управління проектами. До цього вона займалася посередництвом при кредитуванні малих і середніх підприємств та довгостроковим рефінансуванням за домовленістю з ЄБРР. Також

вона мала серйозні знання у питаннях оцінки адекватності забезпечення і всіх кредитних процедур. Після вивчення цими структурами документи надходили на багатогодинний розгляд правління НБУ. Зазвичай на обговорення запрошувалися керівники і власники банків. Роботи було дуже багато, і за день розглядалося максимум дві заявки. Саме тому до середини грудня гроші вдалося отримати лише семи банкам, хоча зверталось за допомогою близько тридцяти п'яти.

Було ще кілька причин повільного оформлення кредитів.

По-перше, з тридцяти п'яти банків більшість подала непідготовлені пакети документів. Виходило навіть так, що правління Нацбанку самостійно виправляло ці папери, аби нас не звинуватили у небажанні давати гроші. Було зауважено, що найретельніше до підготовки документів підходили невеликі і регіональні банки, які не мали впливових покровителів у центральній владі. І навпаки, дуже нахабно поводитися ті, у кого був «дах». Вони часто приходили в НБУ з упевненістю, що гроші одержать і так. Доводилося «завертати» таких прохачів, а найбільш безцеремонних — навіть по декілька разів.

По-друге, з'явилося багато банків із стійким фінансовим становищем, які хотіли одержати «легкі» гроші. Вони «відсікалися» на ранніх етапах перевірки документів. Прямого тиску на НБУ ніхто не чинив, хоча особисто мені і моїм колегам телефонували відомі люди з проханням прискорити розгляд документів.

Для нас було важливо не просто видати гроші, дочекатися краху банку, а потім зайнятися продажем предметів застави. НБУ встановив безліч обмежень на діяльність установ, які хотіли одержати фінансування. Ще 1 грудня регулятор розіслав лист, у якому перерахував основні умови для отримання банками стабілізаційного кредиту. Зокрема, вони не повинні були проводити операції з інсайдерами, інвестиційні вкладення, викуповувати власні акції і достроково погашати облігації, приймати будь-що, окрім грошей, у якості погашення виданих позик, видавати незабезпечені кредити. Повертати гроші

регулятора вимагалось через півроку рівними частинами щомісяця. Конкретний перелік обмежень перераховувався в окремій ухвалі з грифом «банківська таємниця». Ця постанова враховувала особливості кожного банку і могла містити безліч інших умов. Ми зробили все, щоб отримання кредиту не стало радісною подією у житті установи. Обмеження повинні були стимулювати керівників і власників банку якомога швидше повернути НБУ гроші.

7 грудня, коли перші заявки на отримання стабілізаційних позик вже розглядалися, правління НБУ розіслало новий лист з інструкціями. У ньому департамент монетарної політики і генеральний департамент банківського нагляду узагальнили досвід декількох днів і детально описали процедуру розгляду заявок з видачі стабілізаційних кредитів, оформлення забезпечення, а також дотримання умов надання грошей. У цьому ж документі містилися детальні інструкції на випадок, якщо установа порушує взяті на себе зобов'язання. Наприклад, щодня контролювався залишок грошей на коррахунку і раз на місяць — стан застави. Якщо упродовж двох-трьох місяців стан банку не поліпшувався, до нього могли бути застосовані жорсткі обмеження щодо активних операцій.

У додатку до цього листа НБУ навів докладний перелік усієї документації, яку банки повинні були подати на розгляд регулятора. Таким чином, з 7 грудня установи мали детальну інструкцію про порядок отримання ними позик.

15 грудня ми надіслали банкам ще один лист — про правила ведення платіжного календаря. Регулятор запропонував установам складати таблиці, у яких вказувалися б терміни та об'єми залучених банком депозитів і погашених йому позик. Таблиці допомагали зрозуміти, в який момент могли виникнути розриви у фінансуванні. На жаль, регулятор так і не зміг змусити всі банки складати такі форми — установи почали обурюватися, називаючи ініціативу втручанням у їх комерційну діяльність. Дуже корисне напрацювання застосовували тільки банки, які хотіли одержати кредит.

Ще на стадії обговорення з банком НБУ запрошував до участі у переговорах власників установ. Ми ставили їм негласну умову, яку практикують європейські банки: регулятор погоджувався видавати стабілізаційний кредит, якщо власники поповнювали капітал і пасиви банку приблизно тією ж сумою грошей. На щастя, більшість з них були адекватними людьми і приймали наші умови.

Дуже багато банків зверталися за стабілізаційними позиками не тому, що були потрібні гроші. Вони хотіли одержати договір про надання кредиту і ухвалу Нацбанку як гарантію для своїх партнерів, що його підтримує центробанк. Це була гарантія і для вкладників, і для інших банків, що НБУ за потреби дасть гроші. Стабілізаційний кредит став аналогом страхового поліса «Ллойда».

Насправді ж, грошима Нацбанку не можна було покрити борги. Близько 70% банків отримували гроші на так званий блок-рахунок, який використовувався тільки для резервування. Тобто банки все ще повинні були повертати кредити, виплачувати депозити і закривати щілини у своєму балансі самостійно.

З другої половини грудня необхідність у стабілізаційних позиках зменшилася. Банки підвищили прибутковість депозитів, а населення заспокоїлося. Поступово люди почали класти на депозити стільки ж, скільки і знімати, а з другої половини місяця понесли гроші в банки ще активніше. Так, 1 січня 2005 року на вкладах фізичних осіб було 41,7 млрд грн, тоді як 24 грудня 2004-го — 40,9 млрд. Юридичні особи також збільшили залишки на своїх рахунках. 17 грудня вони мали на депозитах 39,8 млрд грн, а 1 січня — уже 41,5 млрд. При цьому і населення, і підприємства швидко збільшували вклади у гривні. Це знижувало актуальність стабілізаційних позик. Вже з січня справи у банкірів пішли так добре, що за перший квартал більшість установ достроково повернули гроші НБУ.

ЗАКІНЧЕННЯ КРИЗИ. ЗВІЛЬНЕННЯ З НАЦБАНКУ

Похмурі прогнози цілої армії експертів так і не збулися. За весь час кризи не збанкрутів жоден банк. Постанова № 576 і пов'язані з нею заходи НБУ виявилися максимально ефективними. Уже в другій половині грудня у банківській системі з'явилися ознаки стабілізації. Об'єм коштів на коррахунках банків збільшився на 1,8 млрд грн, монетарна база виросла на 7,1%, а грошова маса — на 0,4%. 20 грудня регулятор вперше з початку листопада викупив валюту на міжбанку.

На початку 2005 року, ми з моїм другом — заступником голови Олександром Шлапаком вже пішли з НБУ, голова правління відомства Володимир Стельмах заявив, що дії регулятора у тих обставинах були абсолютно неправильними. Він вважав за необхідне рефінансувати банки у будь-яких кількостях, щоб ті могли видати необмежену кількість депозитів усім охочим і таким чином погасити ажіотаж.

Така точка зору стала для мене одкровенням. Як я вже писав вище, в листопадову ніч, коли обговорювалася постанова № 576, Володимир Семенович сказав по телефону: «Самі влипли, хай самі вибираються». З конструктивних пропозицій він озвучив всього лише одну тезу: «Не робіть цього». Очевидно, ідея видавати рефінансування для боротьби з кризою з'явилася у нього пізніше.

Спробуємо змоделювати розвиток подій за сценарієм, запропонованим Володимиром Стельмахом. Зняття депозитів у листопаді нагадувало снігову лавину. Спочатку відтік грошей із системи складав 70-80 млн грн в день, пізніше — 150 млн, а в кінці місяця — 500-600 млн. Могло бути і більше, але банки різними методами гальмували видачу вкладів. Згодом відтік коштів продовжував би зростати. Припустимо, що по всій країні населення забиравало б мільярд гривень у день. Ця сума цілком реальна, враховуючи, що залишки на депозитах громадян тоді склали 42,9 млрд грн, з яких 23,3 млрд — у національній валюті.

У таких умовах залишки на коррахунках банків — 6,5 млрд грн — закінчилися б за шість днів. І це за умови, що платежі підприємств, операції з валютою та всі інші розрахунки були б припинені. Банки стали б касами з видачі грошей і могли б розраховувати лише на рефінансування НБУ.

Чи можна було сподіватися, що відтік вкладів припиниться хоча б через десять днів? Беру на себе сміливість припустити, що ні. По-перше, ажіотаж породили не фінансисти, а політики. Розмови про розділення країни, заклики забирати гроші з банків олігархів і заяви про неминучу кризу банківської системи не припинялися до другої декади грудня. На той час відтік депозитів, за найскромнішими оцінками, склав би 10 млрд грн. По-друге, зняття вкладів ставало всеохоплюючим. Чутка, що сусід забрав гроші з банку «про всяк випадок», напевно, підштовхнула б кожного другого зробити те ж саме. А якби на той час ще почалися проблеми з розрахунками підприємств або купівлею валюти, розмов про швидкий розвал банківської системи не вдалося б уникнути. По-третє, слід розуміти, як люди витратили б вилучену гривню. Гроші пішли б на купівлю доларів або на придбання побутової техніки, одягу і продуктів. Країну вразила б така ж інфляція, як у середині 1990-х років. Після цього повернути довіру до гривні було б майже неможливо.

До чого ж призвела б запропонована Володимиром Стельмахом модель? Є два варіанти. Перший — банки за рахунок рефінансування видали б мільярд-ди гривень, і країну поглинула б інфляція. Другий — НБУ рано чи пізно зупинив би видачу грошей, і тоді багато установ стали б банкрутами. Особисто мені не зрозуміло, як масове рефінансування розв'язало б проблему.

З цього роблю висновок, що в тих умовах постановою № 576 була максимально ефективною. Завдяки цьому акту криза була подолана уже 10 грудня. На той час нормалізувалася ситуація на ринку готівкової валюти. Долари були ще не у всіх обмінних пунктах, часто банки тихцем перепродавали валюту «мінйялам», проте на «чорному» ринку ціни вже знизилися. Замість 6-7, а подекуди і 11 грн/дол. ва-

люта продавалася всім охочим уже по 5,7-5,8 грн. Самі «мінйяли» купували у банках долари по 5,45 грн. Те, що вони поступово зменшували свою маржу, було першим свідченням насичення країни валютою.

10 грудня уже безперервно працювали банкомати, а великі українські банки почали знімати обмеження на видачу грошей за картками інших установ. Вони навіть пообіцяли з другої половини місяця видавати іпотечні кредити, які у дні кризи зникли як вид.

Для НБУ найголовнішим показником успішності був зовсім не готівковий ринок. Ми побоювалися, що населення сприйме заборону на дострокове зняття вкладів вороже. На щастя, громадяни зрозуміли, що залишати депозити у банках безпечно. Через два-три дні після набуття чинності постановою № 576 напруга у фінансовій системі знизилася, а через тиждень населення знову понесло гроші на депозити, прибутковість за якими виросла до 20% річних і більше. Спочатку це був струмочок, але до кінця місяця він став досить повноводною річкою, хоча відтік коштів ще переважав. За останній тиждень грудня депозити населення у гривні збільшилися з 21,7 до 22,2 млрд. Вже у березні об'єм вкладів у національній валюті перевищив рівень, зафіксований до початку кризи, — 27 млрд грн. Довіра до банків відновилася дуже швидко.

10 грудня виконуючий обов'язки прем'єр-міністра Микола Азаров сказав: «Національний банк може почати плавний відхід від жорстких тимчасових заходів регулювання грошового і валютного ринків. Упродовж тижня передбачається повне повернення до нормативів ліквідності, неухильне відновлення жорсткої фінансової дисципліни». Ці слова відповідали дійсності — я особисто повідомив Миколі Яновичу про нормалізацію ситуації.

Того ж дня НБУ і керівники десяти найбільших банків провели прес-конференцію. Усі промовці так чи інакше повторювали слова Азарова. Я заявив, що фінансова ситуація поліпшується, і НБУ планує скасувати обмеження на грошово-кредитному і валютному ринках, введені постановою

№576. Йшлося про те, що термін дії документа закінчиться у кінці грудня і пролонгувати його не потрібно.

«З'явилися перші ознаки позитивного тренда і стабілізації», — сказав я тоді і навів дані, що підтверджували цю тезу: уповільнення відтоку вкладів у гривні, збільшення доларових депозитів, стабілізація на ринку готівкових валют. Не менш оптимістичними були й думки банкірів. Їм навіть не треба було зображати на своїх обличчях радість: ситуація у системі справді поліпшувалася.

Після прес-конференції банки розгорнули масовану PR-кампанію, і населення почало думати не про дострокове вилучення вкладів, а про поповнення депозитів. Першою перевіркою на міцність системи стало поступове зняття обмежень на видачу готівки через банкомати. З 13 грудня Укрсоцбанк і Кредитпромбанк дозволили отримувати будь-яку суму, а популярний у Донбасі Перший український міжнародний банк збільшив ліміт з 300 до 500 доларів. Населення відреагувало на це спокійно і не кинулося «висмоктувати» готівку з банкоматів.

Не можу не визнати — одним із найсильніших факторів стабілізації стало повторне призначення Володимира Стельмаха на пост глави НБУ. Про якийсь його спеціальний управлінський хист не йдеться — команду Сергія Тігіпка я вважаю дуже професійною, а Володимира Семеновича, навпаки, не назвав би ідеальним центральним банкіром. Він класичний апаратник, схильний до ручного управління, і говорити про проведення ним серйозних реформ у банківській системі не доводиться. Швидше, позначився авторитет літнього фінансиста в очах населення і влади. Сам факт повернення Володимира Стельмаха у Нацбанк стимулював зростання довіри до політики регулятора.

Незадовго до цього Анатолій Гальчинський абсолютно логічно пропонував вирішити питання з призначенням глави НБУ вже після закінчення президентських виборів. Проте до його рекомендації не прислухалися. За законодавством після відставки Сергія Тігіпка я як перший заступник голови правління мав право виконувати обов'язки глави НБУ

лише протягом місяця. Президент був зобов'язаний подати на затвердження парламенту кандидатуру нового глави відомства. У ті дні називали чимало претендентів. Серед них були Володимир Матвієнко, Володимир Стельмах, Олександр Шлапак, Олег Рибачук, Давид Жванія, Петро Порошенко, Станіслав Аржевітін, Ігор Юшко, Анатолій Шаповалов, Олександр Кирєєв, Віктор Лисицький і навіть я. За моїми даними, Леонід Кучма вибирав між двома Володимирами — Матвієнком і Стельмахом, і віддав перевагу другому.

У середині грудня в НБУ відбулися два призначення. 14 числа Микола Мельничук заслужено позбувся літер «в. о.» і став повноцінним директором департаменту валютного регулювання. А 16 грудня Верховна Рада затвердила Володимира Стельмаха головою правління НБУ.

Я прийшов на голосування до парламенту, добре підготувавшись до каверзних питань. Виявилось, що це було не зайвим — деякі депутати вимагали викликати Сергія Тігіпка для доповіді. Реально ж звітував би я, тому що усі документи підписувалися мною. Проте все обійшлося.

Зал проголосував за призначення Стельмаха божевільною кількістю голосів — майже повним складом. Вже працюючи в Одесі, я зустрів спікера парламенту IV скликання Володимира Литвина. Він сказав: «Розумієш, тоді була така ситуація, що навіть якби у зал завели коня, за нього б усі проголосували». Це була його характеристика стану залу. Підозрюю, що кінь зринув у розмові не випадково. Литвин історик за освітою і просто пригадав Калігулу, який ввів у Сенат свого скакуна.

НБУ продовжував системні дії по завершенню кризи. 29 грудня з'явилася постанова № 692, яка повинна була врегулювати роботу банківської системи у січні. На перший погляд, криза вже закінчилася. Однак НБУ побоювався, що після скасування заборони на вилучення вкладів населення кинеться забирати депозити і все повториться. Тому регулятор вирішив застрахуватися і уважно спостерігати за тим, що відбувається.

З січня ми відмовилися від щотижневої публікації результатів роботи банківської системи і перейшли на щомісячний формат. Преса і банкіри були обурені, але такий крок виявився необхідним. Якби населення у перший тиждень січня кинулося забирати депозити і про це написали б у газетах, повторення кризи не вдалося б уникнути. Діючи в умовах інформаційної закритості, у кінці січня НБУ задоволено констатував: за місяць залишки на рахунках населення виросли на 2,3 млрд грн, з яких півтора мільярда — у національній валюті. Те, що майже всі інші показники погіршилися, вже не мало значення.

Постанова № 692 стала, швидше, декларацією, у якій НБУ проголосив про закінчення кризи. Регулятор розповів, що майже всі обмеження зняті, а банки можуть будь-коли звертатися до держави за підтримкою. Деякі бар'єри, втім, збереглися. Наприклад, щодо зняття підприємствами готівки у межах 80 тис. грн в місяць або стосовно купівлі валюти за окремими статтями. Ми тимчасово заборонили банкам купувати долари для власних потреб. НБУ також зберіг можливість проведення готівкових інтервенцій, хоча так нею і не скористався. Тривало оформлення стабілізаційних позик, однак потреби в них вже не було.

Під час ухвалення постанови у мене було дежавю. На кілька днів я знову став виконуючим обов'язки глави Нацбанку — Володимир Стельмах пішов у відпустку. Очевидно, він вирішив подивитися, як розгортатимуться події після набуття чинності ухвалою № 692, щоб мати нагоду повернутися з відпустки і все змінити. На щастя, несподіванок не було, і вже 13 січня постанову скасували. Населення не кинулося забирати депозити, а підприємства — перетворювати кошти на своїх рахунках у готівку. Через півмісяця напруженого моніторингу Нацбанк із спокійним серцем проголосив, що криза повністю закінчилася.

На початку лютого Стельмах покликав мене і Олександра Шлапака у невеликий кабінет. Компромату на нас він так і не знайшов і тому вирішив діяти по-іншому. Володимир Семенович почав різ-

ко говорити, що ми не банкіри і не маємо права обіймати такі високі пости. Я подивився тоді на Олександра Шлапака і зрозумів, що той будь-якої миті може зірватися. Він завжди погано сприймав розмову в різких тонах і якимось навіть гучно виставив з кабінету одного з найяскравіших персонажів у банківській системі. Тому мені довелося терміново рятувати ситуацію.

«Вам не соромно, Володимире Семеновичу? Якщо вам некомфортно з нами працювати, так і скажіть», — приблизно так заявив я тоді. Після цього Володимир Стельмах відразу визнав, що некомфортно. Ми домовилися, що обидва заступники голови напишуть заяви про звільнення за власним бажанням. На цьому зустріч закінчилася.

Прощання з колективом НБУ було спокійним і доброзичливим. За винятком декількох осіб, ні з ким із співробітників заступники голови не конфліктували, а з багатьма товаришують і досі. А далі все було як завжди – ті хто весь час вітався і низько вклонявся, переходили на інший бік вулиці і робили вигляд, що тебе не помічають.

Через деякий час я став першим заступником голови Одеської обласної адміністрації. До того ж це призначення в постреволуційний період, проходило досить складно.

Мені лестить, що, незважаючи на обливання брудом, мене і Олександра Шлапака пам'ятають як заступників голови НБУ, які врятували банківську систему України. Вже майже забулися слова звинувачень, а нове керівництво регулятора встигло ухвалити абсурдне рішення про раптову ревальвацію гривні. Запевняю: цього ніколи б не сталося, якби регулятором продовжувало керувати правління, а не одноосібний голова.

Стійкість банківської системи довели події 2007 року, коли Президент Віктор Ющенко підписав указ про розпуск Верховної Ради і призначення дострокових парламентських виборів. Це створило чергову хвилю політичної нестабільності у країні. Знову тисячі людей вийшли на Майдан. Знову звучали різкі заяви. Проте ступінь стійкості фінансової системи такий, що не здригнувся жоден показник.

Звичайно, мені знову дзвонили друзі і розпитували, що робити. Я відповідав: те ж, що і в 2004 році — не метушитися. У результаті Нацбанку навіть не довелося вживати екстрених заходів. Нову ухвалу замінив кредит довіри, сформований у 2004-му. Населення і бізнес пам'ятають, що НБУ може контролювати банківську систему. Я вважаю, що це найкраще підтвердження того, що ми зробили добру справу.

Я би дуже хотів, щоб цю книгу, хоча б частково прочитали діючий та майбутній уряд, Центробанк, фінасиста і, можливо, звичайні люди. Сьогодні світ стоїть перед викликами глобальних криз, починаючи від фінансової до продовольчої. Але ніколи не треба складати руки — свята віра у себе та країну можуть змінити якщо не все, то дуже багато чого. Все тільки в наших руках та головах.

КОМЕНТАРІ

**Олександр Шлапак, у 2002–2004 роках —
заступник голови правління Національного банку,
куратор банківського нагляду.***Про кризу та її подолання*

У листопаді 2004 року деякі патріотичні сайти почали закликати вкладників забирати свої гроші з банків, так чи інакше пов'язаних з особами з протилежного табору. На відміну від жовтня, коли цілеспрямовано атакувався банк «Мрія», цього разу під прес потрапили системні установи. В результаті проведених інформаційних атак з них почали йти вкладники. Ситуація була серйозною, тому що «падіння» одного такого банку могло позначитися на стабільності усієї фінансової системи.

В Україні люди не звикли довіряти владі. Після інфляції у 10 тис. відсотків у рік, після падіння курсу гривні удвічі всього за місяць народ болісно реагує на кризові явища у владі. Як тільки населення бачить складну ситуацію у політиці або економіці, відразу ж починає забирати вклади з банків.

Першими у той рік відреагували юридичні особи. Вже у вересні банки вперше не одержали притоку гривні за рахунок емісії НБУ. Це трапилося через те, що компанії почали затримувати надходження валютної виручки.

Потім активізувалося населення. З жовтня почалося вилучення вкладів. Ближче до грудня процес почав розвиватися у геометричній прогресії. В останні дні листопада гроші з депозитів знімалися масово. Як завжди, першими зорієнтувалися великі вкладники, які складають близько 5% від загального числа. Ці люди читають газети, спостерігають за ситуацією і нюхом чують неприємності. Потім у банки кинулися дрібні вкладники.

Ситуація погіршувалася нерівномірно. Найменше постраждали державні установи — Ощадбанк та

Укрексімбанк. Зате інші установи першої десятки тоді потерпали досить серйозно. В основному, криза зачепила банки, які так чи інакше потрапили у центр політичних дискусій. Наприклад, установи групи «ТАС», що належали керівнику «біло-синього» штабу Сергію Тігіпку. Як не дивно, заклики «помаранчевих» сайтів спрацювали, і люди справді забирали з банків гроші з політичних причин.

Далі — гірше. «ТАС» — банк невеликий. Однак «топити» згадані на тих же сайтах Промінвестбанк і «Аваль» — означає загрожувати усій фінансовій системі. Потенційна «щілина», яку ми побачили у балансі «Авалю» всього за тиждень, склала близько 500 млн грн. Вона з'явилася не випадково — у банку довгий час нагромаджувалися проблеми. Його менеджмент прагнув не відставати за показниками розвитку від «Привату», тому установа активно працювала на «коротких» ресурсах. Це була стратегічна помилка, хоча банк чітко розраховував усі варіанти і сподівався на гроші населення. Однак з початком передвиборної кампанії відбувся відтік депозитів, і системний банк першим потрапив під «обстріл». Потім ще й Кабмін виступив з ініціативою вивести з «Авалю» рахунки Митниці та Пенсійного фонду. Усе це збіглося в часі, і банк зіткнувся з досить серйозною проблемою.

Укрсоцбанк у тих умовах виручили тільки гроші для купівлі «Криворіжсталі» — близько 4 млрд грн. Хоча, слід визнати, глава установи Борис Тимонькін як один із найрозумніших банкірів чудово розумів системність кризи, тому був одним із найактивніших учасників розробки постанови № 576.

За ініціативою самих банків спочатку раз на тиждень, а потім мало не щодня правління НБУ збиралося з керівниками найбільших установ і обговорювало ситуацію. Кожний банкір приходив зі своїм балансом і відкрито говорив про всі проблеми. Завдяки такій відвертості ми вчасно знаходили найбільш небезпечні тенденції, які склалися у системі.

Ще в середині жовтня Національний банк вважав, що кризу можна подолати точковими «ударами». Ми чудово розуміли, що макроекономічних

передумов для виникнення ажіотажу не існувало. На вулицях був брак валюти, тому що експортери притримували виручку за кордоном, а підприємства, орієнтовані на внутрішній ринок, під різними приводами виводили капітал з країни. Штучний характер кризи був очевидний, і його цілком можна було погасити простим посиленням контролю за операціями банків.

Однак у листопаді, коли політичне протистояння досягло піку, і люди вийшли на Майдан, ситуація змінилася. Макроекономічних загроз, як і раніше, не було, але системна криза насувалася з абсолютно інших причин. Причому половинчасті заходи ситуацію вже не рятували — потрібні були радикальні рішення. Ми констатували різке падіння довіри людей до банківського сектору. Заяви політиків стали останньою іскрою, яка підпалила ситуацію.

Саме тоді, після довгих дебатів, з'явилася на світ постанова № 576. Ставши результатом спільної роботи банкірів і регулятора, вона довела свою ефективність. При розробці документа ми намагалися врахувати всі розумні пропозиції.

Природно, були і незгідні. Сергій Буряк, тоді народний депутат і член Ради Нацбанку, уважно стежив за дискусією, проте у його зауваженнях було більше сумнівів, ніж підтримки. Опівночі 28 листопада, коли постанова № 576 була сформульована, Буряк подзвонив мені. За його словами, він порадився з Володимиром Стельмахом, і той виступив проти введення таких обмежень. Я попросив передати йому трубку, і Володимир Семенович почав мене довго лаяти, кажучи, що так робити не можна. На моє питання, що він пропонує, Стельмах вимовив дивовижні слова: «Банки самі винні — самі нехай і вибираються».

Наступного ранку в будівлі НБУ ми зустрілися з Арсенієм Яценюком, щоб проглянути вже вичитаний юристами текст ухвали № 576. Я попросив його передзвонити Стельмаху — можливо, він зміг би зрозуміти экс-голову НБУ. Арсеній Петрович набрав Володимира Семеновича, і той повторив усе те, що розказував мені. Ми зрозуміли, що конструктивних пропозицій від Стельмаха не буде. Після цього всі члени правління Нацбанку завізували постанову.

Оперативність ухвалення рішення була такою, що не відбулося навіть найменшого просочування інформації. Воно було прийняте в один вечір, а з наступного ранку вже набуло чинності. Ніхто не встиг скористатися чутками, побігти і зняти гроші.

Постанова № 576 вийшла жорсткою, але у кризових умовах ми не могли грати в лібералізм. Саме драконівські заходи врятували банківську систему від розвалу. Одним із ключових напрямів роботи став контроль за роботою валютного ринку, зокрема, скрупульозна перевірка зовнішньоекономічних контрактів українських підприємств і контроль за операціями з готівкою.

У грудні регулятор «зрізав» дуже багато заявок на купівлю безготівкової валюти. Наприклад, під час кризи у два-три рази зросла оплата за імпортовану нафту. Наші фахівці проаналізували ці дані і зрозуміли: є проблема. Нацбанк миттєво розіслав заявки на всі шість нафтопереробних заводів з проханням перерахувати компанії, які поставляють їм сировину. НПЗ йшли нам назустріч, бо самі хотіли позбавитися фірм, які під виглядом ввезення сировини виводили капітал за кордон. У результаті лише у нафтовому секторі НБУ «зрізав» майже половину контрактів. Робилося це не за принципом «тому дали, тому ні», а на основі об'єктивного аналізу. Наприклад, від самих контрагентів ми вимагали довідки з НПЗ про те, що поставки дійсно відбуваються. Як правило, відповіді не було. Також регулятор запрошував банкірів, які давали пояснення, чому проводилася операція, який це клієнт, чому вони купували валюту для організацій, які, за нашими даними, не закрили попередні контракти на величезні суми.

НБУ достатньо жорстко ставився до банків, клієнти яких затримували валютну виручку. Ми вимагали, щоб установи виконували функції агентів валютного контролю. Регулятор дуже активно використовував статтю 37 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність», згідно з якою проти несумлінних підприємств вводяться санкції, якщо ті порушують правило «90 днів».

Коли регулятор почав завозити в країну і продавати готівкову валюту, агентами з її розповсюдження забажали стати майже усі банки. Нашою метою було утримати ціну долара у межах двох відсотків в обидва боки від офіційного курсу. Щоб контролювати виконання вимог регулятора, були створені спеціальні команди, які їздили по областях. Захід виявився ефективним. Близько двох десятків банків НБУ відлучив від сесій з продажу готівки, тому що їх агенти торгували валютою дорожче, ніж ми вимагали.

Наприклад, у Житомирі виявилось, що в обмінному пункті одного поважного банку за три хвилини було продано все, що призначалося на день. Регулятор реалізував банку величезну суму стабілізаційної валюти, а установа вирішила не продавати більше ста доларів в одні руки. Проте відразу ж після отримання грошей провела велике число однотипних операцій на одне ім'я. Ми пред'явили претензії, а банк відповів: «Більше ста доларів не продавали? Ні! Кого хвилює, що продали 250 разів?». На такі заяви НБУ реагував жорстко. Може, ми іноді перегинали палицю, але всі повинні були зрозуміти серйозність намірів регулятора. Іноді навіть крупні банки позбавлялися права купувати готівкову валюту в НБУ.

Сенс дій регулятора зводився до одного. Ми досить сміливо пішли на ці не дуже популярні кроки, бо розуміли штучний характер кризи. Ми усвідомлювали, що рано чи пізно вибори закінчатся, і банківська система не повинна постраждати. Нацбанк звернувся тоді з листами до Леоніда Кучми і Віктора Ющенка. Кабінет міністрів ми лише попросили дати спокій банківській системі і не використовувати її як аргумент у політичних змаганнях.

Для проміжної стабілізації ринку знадобився місяць, ще один — щоб ліквідувати кризу цілком. У грудні вже стало зрозуміло, що якими б не були результати третього туру президентських виборів, їх ніхто не оскаржуватиме. Після наших звернень політики нарешті припинили говорити про розвал фінансової системи. Крім того, НБУ і банки максимально тісно працювали з пресою. Грамотно і час-

то виступав у ЗМІ керівник «Авалю» Олександр Деркач. З телевізійних екранів не сходили керівники Приватбанку та Укрсоцбанку Олександр Дубілет і Борис Тимонькін. Виконуючий обов'язки голови Нацбанку Арсеній Яценюк практично жив у студіях і при цьому виглядав спокійно та впевнено. Завжди дуже важливо, щоб перший керівник не ховався від населення, особливо у такій складній ситуації. Хоча, безумовно, в цілому гроші люблять тишу.

Олександр Шлапак

Про звільнення з Нацбанку

Володимир Стельмах — класичний керівник радянської епохи, схильний до авторитарного управління банківською системою у «ручному» режимі. Основний принцип такого адміністратора — не мати розумніших підлеглих. Усі важливі рішення голова правління ухвалює самотійно. А керівник потрібного департаменту викликається «на килим» і йому у відповідних висловлюваннях пояснюється, хто він і що повинен робити. Тому цілком природно, що ні Арсеній Яценюк, ні я не могли працювати зі Стельмахом.

Свого часу Сергій Тігіпко змушував Нацбанк кожне важливе рішення обговорювати з банкірами. Нам це не дуже подобалося, але голова правління вимагав, щоб документи приймалися публічно, особливо якщо це стосувалося конфліктних ситуацій. Іноді Тігіпко влаштовував диспут між НБУ та Асоціацією українських банків, а за його підсумками спонукав нас шукати інше компромісне рішення, бо жодна із сторін не виглядала достатньо переконливо. Стельмах же розірвав контакти з АУБ та іншими об'єднаннями. Лише раз він збирав спільну нараду з великими банками і то тільки для того, щоб підбити підсумки роботи.

Важко навіть уявити, щоб за керівництва Тігіпка могла трапитися ревальвація 21 квітня 2005 року. Правління НБУ ніколи не пішло б на такий крок. Однак після нашого звільнення Стельмах більше року не збирав правління, керуючи Нацбанком одноосібно. Ревальвація стала закономірним наслідком його авторитаризму.

Після приходу Володимира Семеновича у Нацбанк я припускав, що ми зуміємо працювати разом. І навіть позитивно налаштував Арсенія Яценюка, який украй скептично оцінював перспективу такої співпраці. Час показав, що він мав рацію.

У перші дні Стельмах з нами взагалі не спілкувався, і по-своєму знайомився із справами. На засіданнях і селекторах, які проводив Яценюк, він лише мовчки слухав. Під час випадкових зустрічей поводився доброзичливо, хоча і стримано. Поточними питаннями щодо подолання кризи, як і раніше, займалися заступники. У кінці грудня, коли настав час готувати заміну постанові № 576, Стельмах на кілька днів виїхав з країни, залишивши банківську систему на нас. Довелося Яценюку знову ставати виконуючим обов'язки глави правління і підписувати ухвалу № 692. Гірші побоювання не підтвердилися, і незабаром Стельмах з легкою душею скасував цей документ. У середині січня стало очевидно, що криза закінчилася.

Приблизно у той же час виник конфлікт навколо чернігівського банку, який ще з 2004 року переслідувався наглядом за «відмивання» коштів. З'ясувалося, що до голови правління НБУ приходив керівник цього «смітника». Якимось чином він переконав Стельмаха, що претензії Нацбанку необґрунтовані. Володимир Семенович викликав мене і запитав, чому нагляд переслідує чесну установу. «Чому ви не запросили мене, коли у вас на прийомі був чернігівський банкір?» — поцікавився я і показав папки з доказами проведення незаконних операцій. У якості компромісу я запропонував відрядити у банк чергову перевірку, щоб за її підсумками ухвалити остаточне рішення. Стельмах погодився, проте через кілька днів я із здивуванням з'ясував, що він особисто відкликав комісію по телефону. У результаті звинувачення з банку були зняті, а ще через три місяці установу нагородили медаллю за відмінні показники.

Це був не єдиний неприємний епізод. Ще в грудні у кабінет Стельмаха почали заходити люди, які під час кризи поводитися вкрай негідно. На початку січня, коли стало зрозуміло, що гірше позаду, Стельмах позбавив Яценюка і мене повноважень і передав управління Нацбанком іншим заступникам. У нашому розпорядженні залишилися водії і секретарки. Володимир Семенович уникав спілкування і зі мною, і з Арсенієм Петровичем, а зустрівши, говорив, що претензій до нас не має. Однак при

цьому ретельно збирав на нас компромат. Очевидно, пошуки були безуспішними, бо десь через тиждень Стельмах покликав нас в окремих кабінет і в різкій формі заявив: ми повинні піти з Нацбанку, бо не вписуємося у його бачення подальшого розвитку банківської системи.

Згодом Стельмах скасував генеральний департамент банківського нагляду, який я до цього курував. Вадима Пушкарьова, главу цього підрозділу, він також звільнив.

Я вважаю, що насправді Стельмах керувався не професійними, а винятково особистими мотивами. Він хотів позбавитися усіх людей з команди свого попередника і застосувати у нагляді методи «ручного» управління. Саме тому був скасований генеральний департамент, який тоді працював як добре налагоджена система. Саме тому у Національний банк замість відвертості по-тігіпківськи, креативності по-яценюківськи повернулися закритість та безмовність по-стельмахівськи.

Олександр Деркач, у 2004 році — співвласник і голова правління банку «Аваль».

Пік кризи настав 27 листопада, хоча почалася вона набагато раніше. У кінці серпня — на початку вересня у банківській системі виник дефіцит ресурсів.

До цього всі банки, особливо з великою мережею, звикли до думки, що на ринку можна купити рівно стільки коштів, скільки треба. Фактично «Аваль» та Приватбанк диктували ціни. Якщо потрібно було залучити додатковий мільярд, ми піднімали відсоткові ставки на півпроцента, і за місяць-півтора баланс відновлювався. Проте приблизно з вересня ми відчули дефіцит. Зокрема «Аваль» тоді трохи помилився із ставками — може, надмірно їх знизив, але не було такого, що в інших банках об'єм депозитів продовжував збільшуватися, а у нас — ні. Тоді я зрозумів: це проблема не тільки «Аваля».

Потім стартувала кампанія з виборів Президента. Нервозність у суспільстві наростала, люди задумалися про завтрашній день. В жовтні — на початку листопада, коли почалися величезні соціальні виплати, різко зріс попит на готівкову валюту. Люди масово знімали з депозитів гривню і конвертували її у валюту.

12 жовтня у мене відбулася розмова з першим заступником голови НБУ Арсенієм Яценюком. Я запитав його, що відбувається на ринку. Він запевнив, що нічого страшного — Нацбанк викине мільярд доларів і покриє попит. Я заперечив, що, за відчуттями, мільярда не вистачить — треба бути готовим викинути і два, і три. Хоча тоді ні я, ні він не могли уявити масштаби кризи.

Незабаром Нацбанк почав завозити і розподіляти готівкові долари, але проблеми це не вирішило. Навпаки, чим більше вкидалося валюти, тим сильніше нагніталася істерія у суспільстві. Банки були зайняті утриманням гривні будь-якими шляхами. До початку листопада стало зрозуміло, що все тримається «на чесному слові».

Власне, криза почалася 27 листопада. Після другого туру виборів був очевидний політичний розкол країни. У п'ятницю Донецька облрада вирішила утворити федерацію, а в суботу-неділю відбувся з'їзд у Сєверодонецьку. Активні політичні події розгорталися в усій країні.

У суботу за традицією я поїхав на книжковий ринок. З Донецька мені подзвонив директор філіалу Микола Ткаченко і розказав, що в усіх банків міста проблеми. «Здається, почалося те, чого ми боялися», — сказав він. Біля всіх банків стояли натовпи народу і знімали гроші. Супроводжувалося це криками, а у деяких відділеннях — биттям вікон і перевертанням банкоматів. Цього ж дня ажіотаж перекинувся на решту території країни.

Всю суботу я телефонував директорам в регіонах і начальникам управлінь Нацбанку. Переговорив з Арсенієм Яценюком та Олександром Шлапаком. Останній дзвінок був десь о 19.00. Я намагався одержати відповіді на два питання. Перше: гроші забирають тільки у нас чи в інших банках теж. І друге: відбувається це лише у Донецьку і Луганську чи в усіх областях. Виявилось, що найгостріша ситуація була у Донецьку, Луганську, Києві і, як не дивно, у Львові. У Житомирі, Одесі та Харкові ми практично не відчули різких потрясінь. У цьому процесі, напевно, відігравали роль якісь регіональні чинники. Також було важливо, яку політику провадили наші люди на місцях.

У суботу та неділю у Києві вирувала істерія. Криза посилювалася через те, що у вихідні нікому було підкріпити банкомати готівкою. Наш процесинговий центр працював — співробітники приїхали в офіс, щоб спостерігати за ситуацією. Вони виявили приблизно триста порожніх банкоматів. Потім на роботу вийшла інкасація. Стояли черги по 15-20 осіб до банкоматів усіх установ. Людей було багато — вони не могли додатково отримати гроші у касах банків, як у будні дні. Крім того, сама процедура зняття грошей з банкомата займала якийсь час.

Правління НБУ і самі банки знали, що криза не спровокована проблемами всередині системи. В «Авалі» був нормальний платіжний календар, ми

працювали у звичному режимі. Ситуація виходила парадоксальна. З одного боку, чим більший банк, тим більше у нього вливається грошей. З іншого — чим ширша у нього мережа, тим швидше з нього йдуть гроші. За вихідні і понеділок ми втратили 500 млн грн. Тоді у всіх наших касах було приблизно 600-700 млн грн, і стільки ж — на коррахунку. Стало зрозуміло: якщо зняття триватиме, грошей вистачить максимум на день, а потім все почне руйнуватися. Навіть у режимі обмежень. Найбільші побоювання викликали наші VIP-клієнти. В «Авалі» тримали свої вклади усі відомі люди країни. Цікаво, що деякі з них почали хвилюватися уже на початку кризи, а інші зберігали спокій навіть тоді, коли все закінчилося. Це дуже показово. Не називатиму прізвищ, але я для себе зробив абсолютно несподівані відкриття.

Правління «Авалю» зібралося наступного дня. У неділю ситуація була вже зрозуміла, і всі відчували тривогу. Приблизно о 9.30 ми з Федором Шпигом сиділи у його кабінеті і по телефону розмовляли з Арсенієм Яценюком. Потім я поговорив з Борисом Тимонькіним та іншими колегами. Всі наполягали, що треба зустрітися ще в неділю, але Нацбанку було не до того. Правління НБУ збиралося у цей день, проте банки на цю нараду не запросили. Десь о 16.00 ми уже чітко знали, що вони пропонують. Нам по телефону начитували тези, і ми погоджувались або ні.

У понеділок ситуація вийшла з-під контролю. Наскільки я знаю, Яценюк спробував переговорити з двома сторонами передвиборної кампанії, але ніхто не хотів втручатися. Я не упевнений, що це допомогло б, але чому було не спробувати?

На 18.00 у понеділок була призначена зустріч з правлінням НБУ. Зібралися представники найбільших банків. Відбулася дуже серйозна розмова, сиділи до 20.30. Ми зробили запропонований Нацбанком текст більш радикальним. Нам вдалося переконати Яценюка у тому, що слід застосувати найрадикальніші заходи, інакше лихоманку не зупинити. Ухвалу прийняли на слух. Введення мораторію на зняття готівки було головним антикризовим важелем.

Ми розуміли, що правова позиція цих обмежень уразлива, але ми прагнули врятувати банківську систему. Зробити це можна було лише разом. Ми переконували Нацбанк і зустріли підтримку. Головна заслуга того складу правління НБУ у тому, що вони мали сміливість ухвалити рішення. Уявімо, що акт не спрацював, і система розвалилася. У в'язницю сіли б ті, хто готував і підписував документ.

Нацбанк ухвалив дуже правильне рішення стосовно рефінансування. Хай не ображаються Яценюк, Шлапак та їх колеги, та я упевнений: класичний банкір у тих умовах не зміг би запровадити мораторій на зняття вкладів. Для цього потрібно було бачити ситуацію ширше.

Коли я у понеділок повернувся з Нацбанку, члени правління сиділи, пили горілку і думали, куди йти працювати завтра. Легше було вже тому, що стало зрозуміло, у якому напрямку треба рухатися. Я почав рахувати, скільки ж у мене готівки, і не зміг. Один із моїх заступників розказав, що у нього на все життя залишилося 24 тис. грн. Все інше було у банку. Фактично ми стали заручниками ситуації. Все, що ми мали, знаходилося у нашому банку. Допускаю, що пережите в ті дні сприяло продажу нами банку у 2005 році.

На кону стояла не тільки моя особиста доля. В руках правління були долі 18 тисяч співробітників і мільйонів клієнтів. Ми відчували величезну відповідальність. У цьому випадку мало просто бити себе кулаком у груди.

У вівторок вранці я їхав на роботу і розгубленості вже не було. Я планував, кому дзвонитиму, що говоритиму, хто куди повинен бігти. Тоді ми щодня проводили селекторні наради з усією системою. Ми мусили утримувати внутрішню стабільність. Люди на місцях повинні були відчувати упевненість правління.

Багато що з'ясувалося у тих обставинах. Завжди цікаво дивитися, хто побіжить першим. Побігли найкрупніші клієнти, які отримали найбільші кредити. Довелося дзвонити їм і нагадувати, що позики все ще не повернені. Грубо кажучи, палицею зага-

няти назад у банк. Хоча, слід віддати їм належне, всі швиденько заметушилися і повернулися. Система спрацювала.

Дуже важко було одержати стабілізаційний кредит, але нам вдалося. Це був приклад майже цілодобової роботи Нацбанку з нами і з нашими кредитними справами упродовж десяти днів. Зупинку відтоку коштів ми відчували десь на десятий день після введення обмежень. Спочатку це був боязкий нуль, а ще через тиждень ми зняли обмеження щодо видачі грошей через банкомати, а також з поточних та валютних рахунків. Люди почали потроху вірити, що банки не розваляться. Коли я другого січня їхав кататися на лижах, ще не було повної упевненості в перемозі. Проте я ніколи б не поїхав, якби не відчував: криза залишилася позаду.

Керівники банків отримали чудовий досвід, спілкуючись один з одним упродовж місяця ледь не у щоденному режимі. На якийсь час ми забули, хто кому конкурент. Раз-два на тиждень НБУ проводив селекторні наради з великими банками. Це було дуже правильно. Якби хтось почав використовувати ситуацію з вигодою для себе, ні 100, ні 200, ні 300 мільйонів нікого б не врятували. Рахунок йшов на мільярди доларів.

Я дуже вдячний Яценюку. Це не просто красива фраза. Ми тоді з колегами обмінювалися думками і зійшлися на тому, що вижили завдяки йому і співробітникам Національного банку. Якби Нацбанк почав читати лекції і звинувачувати у тому, що ми самі винні, все пропало б. Аналізуючи ситуацію на ринку, я тоді не бачив глобальних прорахунків з нашого боку. Тодішні негативні чинники за своїм об'ємом були поза межами нашого впливу. Я міг управляти коливаннями у 100-200 млн грн у день, але коли йшли коливання на мільярд гривень, ними керувати не вийшло б, навіть якщо у тебе хоч два Гарварди і десять іноземних мов.

Камен Захарієв, у 2004 році — глава українського представництва Європейського банку реконструкції та розвитку.

Напружені тижні і місяці президентських виборів 2004 року і помаранчева революція запам'яталися мені назавжди. Це були дуже неспокійні часи. Тоді наш банк — найбільший фінансовий інвестор в Україні — готував різні стратегії, які повинні були допомогти гідно зустріти потенційні руйнування. Можливо, навіть хаос і насильство.

Ми повинні були написати нагальні плани для захисту своїх людей, інвестицій і клієнтів. Я пам'ятаю, як були створені оперативні групи з моніторингу фінансового стану наших клієнтів, щоб виявляти у них ранні ознаки проблем з ліквідністю. Так само ми вчинили щодо наших головних партнерів серед українських банків.

Один із найбільших ризиків, який ми відразу ж визначили, — ризик колапсу банківської системи і різкої девальвації гривні. Жорсткі та своєчасні заходи, вжиті Національним банком України, були одним із найсильніших стабілізуючих чинників у той час. Вони запобігли сповзанню у фінансовий, економічний і політичний хаос, допомогли країні вистояти, вийти з кризи, зміцнити демократію, фінансову і банківську системи.

Борис Тимонькін, восени 2004 року — голова правління Укрсоцбанку.

Про кризу

Відтік грошей з банків почався ще у вересні. Цей процес не був одностороннім: одні клієнти забирали гроші, інші приносили. Але в цілому по системі впав показник приросту залишків на депозитах. Грубо кажучи, ми звикли у місяць залучати в населення по 150 млн грн, а у вересні цифра впала до 30 млн. З жовтня приріст став від'ємним. Особливо критичною ситуація була в останній тиждень листопада, коли гроші просто виміталися з банків. У масштабах країни відтік складав мільярди гривень, в Укрсоцбанку — близько 50 млн грн щоденно.

У середньому по банківській системі ліквідна частина активів підтримується на рівні 15% балансу. Буквально за тиждень банки втратили половину цієї суми, і запас ліквідності знизився до 5-8%. Можна було говорити про неминучу кризу. Якби так тривало ще тиждень, ліквідність впала б до нуля. Це б означало банкрутство всієї системи.

У таких ситуаціях життєво важлива підтримка власників. В останні п'ять років банки гинули виключно через некоректне ставлення акціонерів. У 1990-ті роки, навпаки, банкрутства були спричинені помилками і зловживаннями менеджерів.

Укрсоцбанк восени 2004 року почувався порівняно непогано. Підприємства групи «Інтерпайп» збільшили залишки на своїх рахунках із звичних 100-200 млн грн приблизно до 700 млн. Завдяки грошам акціонерів, Укрсоцбанк до введення постанови № 576 не став обмежувати видачу вкладів. Ми підвищили ставки за депозитами, а персонал активно перекопував людей залишити гроші в банку. Бували ситуації, коли людина знімала вклад і переносила його у персональний сейф. Потім, через місяць-півтора, гроші звідти поверталися на депозит. Для інших клієнтів був важливий сам факт, що вклади видають. Вони знімали гроші і тут же їх вкладали.

Безумовно, політичні події додавали негативу. Укрсоцбанк працював на всій території України, і серед наших співробітників було багато прихильників як «помаранчевих», так і «біло-синіх». Одного разу навіть виникла ситуація, коли на рівні персоналу саботувався перерахунок грошей з одного регіону країни в інший. Проте цей та інші прояви політичного протистояння ми жорстко зупиняли. Доводилося пояснювати співробітникам, що ми інфраструктурна частина економіки і в робочий час не маємо права на політичну позицію. Так само як не може лікар питати у хворого, з якої він партії. У результаті банк працював як годинник. Звичайно ж, персонал наслухався від клієнтів усякого, але в цілому люди поводитися гідно.

Акціонери не могли вирішити всі наші проблеми, але їх допомога додавала упевненості. На нарадах в Нацбанку я відчував себе набагато спокійніше, ніж більшість колег. Напевно, був спокійний також Олександр Дубілет, керівник Приватбанку.

Навпаки, в особливо скрутному становищі опинилися банки, орієнтовані на роздріб, і ті, що не входять до складу фінансово-промислових груп. За умови, коли населення достроково вилучало депозити, банки залишалися без підтримки. Показова історія «Авалю». Його власники — на той момент вони ж і менеджери — люди не бідні. Проте вони не могли знайти сотні мільйонів гривень, щоб заткнути щілину у пасивах. Це приклад того, як сильна сторона прекрасного банку буквально протягом трьох тижнів стала його головним недоліком. Через величезну філіальну мережу і банкомати гроші витікали, немов крізь сито. Важко уявити, скільки нервів це коштувало менеджерам. Думаю, криза 2004 року зміцнила їх готовність продати банк у 2005-му. Стало очевидно, що справа всього життя може бути втрачена протягом місяця.

Нацбанк у кризовій ситуації поводить себе відповідально. Він виконував головну функцію — гаранта стабільності. Керівники НБУ часто виступали, обіцяючи людям утримати курс гривні. Безумовно, заяви політиків сильно вдарили по фінансовій системі. Це була основна причина кризи осені 2004 року.

Нацбанк мимоволі потрапив у центр політичної гри, але зумів з честю з неї вийти.

Одна з головних причин кризи — велика несправедливість закону. Цивільний кодекс дозволяє достроково вилучати депозити. Виходить, що невелика група вкладників ставить під загрозу добробут всіх інших.

У середньому близько 40% пасивів банку — це депозити фізичних осіб. Якщо половина цих грошей швидко піде з установи, вона стане банкрутом. Власники великих депозитів у всі часи були нервовими. За найменшого натяку на небезпеку вони миттєво забирають свої заощадження, а це величезні суми. Збитків зазнає велика частина фізичних осіб, а також підприємств, які не мають права переводити безготівкові кошти у паперові гроші без обґрунтування. Банки ж не можуть достроково повернути кредити, щоб підтримати свою ліквідність. Виходить, вся легальна частина економіки країни є заручницею групи нервових людей, на стороні яких закон.

Борис Тимонькін

Про засідання в Нацбанку

Постанова № 576 з'явилася не на порожньому місці. Задовго до вечора 29 листопада керівники найбільших банків не раз збиралися в НБУ і детально обговорювали ситуацію, що склалася. Кожний з нас по п'ять хвилин говорив про стан своїх активів і пасивів, про загрози і заходи, що вживаються. Попутно доповідачу ставилися уточнюючі питання. Потім Арсеній Яценюк підбивав підсумок, і ми починали радитися, що робити далі.

Звичайно, кожний з топ-менеджерів після такої зустрічі приходив у свій банк і збирав керівників. У результаті коло людей, залучених до вирішення проблеми, було дуже широким. В Укрсоцбанку практично через день засідав комітет з управління активами і пасивами — це приблизно п'ять членів, секретар і підлеглі кожного з нас. Ситуацію було неможливо приховати. Проте просочування інформації ми не боялися. Ніхто не став би метушитися в умовах, коли всі стоять на краю прірви. До того ж, ми наперед обмірковували, що говорити пресі.

Вирішальне засідання проходило у вечір перед ухваленням постанови № 576. Це був справжній мозковий штурм. Було помітно, що люди прийшли виробити чітке рішення. Слід віддати належне банкірам — атмосфера на засіданнях була конструктивною і доброзичливою. Дуже легко було спілкуватися з Національним банком. І Арсеній Яценюк, і Олександр Шлапак чули співрозмовників і не намагалися нав'язувати свою точку зору. Ідеї озвучувалися і тут же обговорювалися — кожен міг висловити свої міркування. Незабаром вималювався пакет заходів, головний з яких — припинення видачі депозитів.

Працювали не на себе, а на справу. Ніхто навіть не намагався відстоювати власні інтереси — цьому не сприяла атмосфера. Вона дуже нагадувала стиль роботи Асоціації українських банків чи ПФТС. Фа-

хівці високого рівня не могли тягнути ковдру на себе. Якщо таке відбувається, нахабу тут же висміюють. Я не раз звертав увагу, що у професійному середовищі всі ігри відразу припиняються. Преси і глядачів нема, і нікому розказувати, який ти бідний. Всі посміхнуться, а потім ти і сам над собою посмієшся.

Усі були досить активні: Олександр Дубілет, Сергій Мішта, Ігор Гіленко, Ігор Францкевич. Олександр Сорокін тримався трохи осторонь — він сильний адміністратор і могутній апаратник, але не полеміст. Володимир Матвієнко жодного разу не з'явився на засіданнях — замість нього від Промінвестбанку приходила Тамара Шульженко.

Дуже гідно тримався голова правління «Аваля» Олександр Деркач. Він вже тоді проходив процедуру отримання стабілізаційного кредиту і дізнався про себе «багато нового». Проблема була у тому, що Нацбанк операційно не готовий до ситуацій, коли системний банк приносить тонни документації. Фахівці за короткий строк повинні були оцінити юридичну чистоту проектів, під які видавалося рефінансування. У банках є кредитні менеджери, спеціалісти з аналізу проектів, фахівці, які працюють з клієнтами. НБУ цих технологій не мав і йому довелося оперативно створювати робочі структури. Це величезна праця. При цьому співробітники Нацбанку — державні службовці. Ще свіжі спомини про справи «ІНКО» і банку «Україна». Підставляти себе нікому не хотілося. Наступного дня до них міг прийти прокурор і поставити питання, куди поділися державні гроші.

Безумовно, всі банки були різні, кожний мав особливу структуру балансу. Регулятор прагнув не затверджувати жодного пункту в ухвалі № 576 без узгодження з установами. У результаті навіть якщо чийсь інтереси ущемлялися, було зрозуміло, що в критичній ситуації це оптимальне рішення. У свою чергу, регулятору було легше, бо в усіх ключових питаннях його підтримували банки.

Коли всі учасники засідання розійшлися, фахівці НБУ продовжили готувати документ. Звичайно, при цьому аналізувалися юридичні ризики. Всі розуміли, що постанову міг скасувати суд. Могла

бути спровокована масштабна юридична атака, в результаті якої сотні судів одночасно заблокували б дію документа. Проте цього не сталося. Частково завдяки тому, що була знайдена непогана юридична конструкція. Статті Закону «Про Національний банк» дозволяли припиняти ризиковані для банків операції. Втім, набагато важливішим було те, що і суди, і вкладники дослухалися до наших аргументів.

Відразу ж після набуття чинності ухвалою була проведена інтенсивна PR-кампанія, для чого найбільші банки сформували загальний бюджет. Крім того, кожний з нас спілкувався з пресою, спираючись на власні ресурси і зв'язки. Основними ораторами стали Арсеній Яценюк, Ігор Гіленко, я і Олександр Дубілет. Декілька тижнів через усі засоби масової інформації ми вели роз'яснювальну роботу. Нікому не доводилося розказувати, що саме говорити. Всі були професіонали, розуміли обстановку і мали сильну мотивацію. Журналісти зі співчуттям ставилися до проблем банків і не намагалися шукати подвійне дно у наших словах. Просто приходили, питали, знімали.

Паралельно кожний керівник банку проводив щоденні селекторні наради. Ми буквально змушували співробітників виходити до людей і пояснювати їм суть проблеми.

Наше населення завжди було дуже складно обдурити. Люди пройшли хорошу радянську школу: «одне кажу — інше думаю», і інстинктивно відчують неправду. Однак у тих умовах не доводилося брехати. Всі заходи, зазначені у постанові № 576, були зрозумілі і прозорі. Коли немає підлості, то немає й інтриги.

Паніку вдалося вгамувати за три дні після набуття чинності ухвалою № 576. Зникли черги, а з ними — й нервозність. Адже основну напругу викликали самі черги. Людина йде повз банк, бачить натовп — і про всяк випадок приєднується.

Було багато технічних проблем, які довелося вирішувати впродовж місяця. Один із основних моментів — приборкання паніки на готівковому валютному ринку. Укрсоцбанк тоді ввів високу комі-

сію за купівлю доларів. Спочатку вона доходила до 3-5% від суми операції. Ми уважно вивчили юридичні документи і зрозуміли, що виграємо будь-який суд. Нацбанк може обмежувати курсові коливання, але розмір комісії залишається прерогативою банку.

Завдяки комісійним ми контролювали ситуацію. З банку перестали виносити гроші. Тоді цей процес очолювали структури, зайняті тіншовими операціями. Зранку вони на мікроавтобусах об'їжджали банки і скуповували майже всю валюту. У результаті, образно кажучи, на п'ятій людині всі долари закінчувалися, і населення починало нервувати.

Комісія ударила по найстрашнішому елементу будь-якого дефіциту — панічній упевненості в тому, що завтра взагалі нічого не буде. Страх змушує людей робити необдумані вчинки. Саме тому у східних регіонах курс стрибав до 7 грн/дол. Комісія докорінно змінювала ситуацію. Коли людині була вкрай потрібна валюта, вона купувала її навіть з додатковим збором. За десятивідсоткової комісії долар коштував десь 5,7 грн. Однак мільйон доларів цим способом купити було неможливо. У результаті, коли люди бачили, що долари, хоча й дорого, але продавалися, вони відкладали купівлю. Зі скороченням об'ємів продажу валюти розмір комісії плавно зменшувався. Протягом місяця він упав спочатку до 1%, а потім — ще нижче.

Природно, Укрсоцбанк практично повністю зупинив кредитування, навіть за вже затвердженими лімітами. Ми використовували будь-яку зачіпку, щоб не дати гроші, але особливих конфліктів з цього приводу не було. Підприємства самі понизили попит на фінанси. На відміну від населення, яке прагнуло зняти гроші і купити квартири, сіль та сірники, компанії у критичній ситуації поводитися по-іншому. Вони мінімізували усі витрати і входили у кризу підготовленими. Вони припиняли інвестиційні програми і відкладали початок крупних проектів. Було помітно, що залишки на рахунках підприємств выросли! Тому можна з упевненістю сказати, що банківську систему врятували юридичні особи. Звісно, були фірми, які прагнули вивести гроші за кордон.

Проте департамент нагляду НБУ чітко знав банки, через які проводилися подібні операції. Йому швидко вдалося обмежити виведення валюти і звести до мінімуму відтік капіталів.

У цілому емоційна атмосфера осені-зими 2004 року була досить позитивна. Це був час командної боротьби і постановки чітких цілей. Про критичні ситуації завжди залишаються яскраві спогади.

Був отриманий унікальний досвід. У світовій історії більшість банківських криз закінчувалася розвалом фінансової системи та її багаторічним відновленням. Ми ж зуміли виборсатися самостійно. Пізніше події того часу зринали у розмовах з представниками рейтингових агентств. Вони говорили про потенційні ризики, а ми відповідали, що наш банк пережив не одну кризу. Зуміли вистояти у 1998-му, коли курс долара виріс майже втричі. Здолали кризу 2004-го, коли шанси на виживання були дуже малі. Це конкретне свідчення того, що і економіка, і банківська система України мають сильний імунітет.

Андрій Пишний, у 2004 році — перший заступник голови правління Ощадбанку.

Я радий, що у нас був унікальний досвід 2004 року. Упевнений, що мої колеги поділяють цю думку. Радість пояснюється тим, що криза була успішно локалізована. Якби не вжиті жорсткі, своєчасні і навіть харизматичні заходи, мій оптимізм зараз не був би таким яскравим.

Напередодні осінньо-зимового загострення відбулася генеральна репетиція. Влітку 2004 року у Росії сталася банківська криза, відгомін якої долинув до України. Постраждали наші банки, які тримали великі залишки на коррахунках у рублях. Нацбанк тоді вжив ряд запобіжних заходів. Завдяки росіянам був створений своєрідний прообраз підручника з подолання критичних ситуацій. До того ж ми одержали добру психологічну підготовку.

В Україні кризові явища розвивалися не одноmomentно. Восени 2004 року спочатку виникла проблема з валютою. Частина ліквідності повинна була йти на купівлю готівкових доларів, щоб забезпечити стабільність курсу. Політична напруга зростала, і банки почали поступово згортати активні операції. Насамперед це призвело до обмеження лімітів у роботі між установами. Пізніше скоротилися об'єми кредитування клієнтів. У кінці листопада деякі з них скаржилися на неплатежі у банку «Аваль».

Це відбулося ще до піку кризи, яка настала у листопаді. Формувалася критична маса чинників, яку детонували з'їзд у Сєвєродонецьку, виступи Президента і лідерів політичних партій, які замість врегулювання ситуації і підтримки банків вирішили зайнятися взаємною критикою.

Почалося все з Луганської та Донецької областей. Поступово криза поширилася на західні регіони, з тією лише різницею, що там обійшлося без істерії. Це було у четвер-п'ятницю, незадовго до з'їзду у Сєвєродонецьку. Начальник Луганського регіонального управління Ощадбанку зателефонував мені і доповів, що у них іде стратегічний відтік го-

тівки через мережу банкоматів. Доводилося інкасувати банкомати два-три рази на день. У суботу мені зателефонував Арсеній Яценюк і запитав, що у нас в Луганську. Я зв'язався з начальником регіонального управління. Він відповів, що ситуація навіть погіршилася — виплати за платіжними картками через мережу банкоматів припинили Правекс-банк, «Аваль» і Приватбанк. Звісно, весь потік клієнтів ринув до банкоматів Ощадбанку.

Паралельно у п'ятницю-суботу почали шикуватися черги у наших відділеннях. Поступово банк зіткнувся з тим, що наша пропускна спроможність не дозволяла обслуговувати всіх охочих. Почався істеричний лавиноподібний процес.

Позиція Ощадбанку була така: не допустити повторення ситуації, коли перестали виплачуватися вклади громадян в Ощадбанку СРСР. Ми пам'ятали, що саме цей факт найбільше зашкодив нашій репутації. Будь-який негатив мав би синергетичний ефект — незадоволеність піднялася б із глибини душі наших вкладників: «Ось, знову!».

До того ж, Ощадбанк має статус державної установи. Тому було ухвалено рішення: виплачувати все, інкасувати у банкомати рівно стільки готівки, скільки необхідно. Не можна було зупиняти процес, інакше ажіотаж і нервозність наростали б. Слід брати до уваги специфіку нашої клієнтури. Якщо у Приватбанк, «Аваль» або Правекс-банк бігли за своїми грошима досить заможні люди, то до нас ішли пенсіонери, які об'єктивно відчували страх повторно втратити нажите. Згодом деякі з них навіть почали повертати гроші на депозити. Пенсіонери усвідомлювали державну гарантію і бачили, що банк здійснює виплати без зайвого пафосу. Спеціально для них був придуманий конверсійний вклад: щоб уникнути курсового ризику, ми пропонували на місці конвертувати гривню у валюту і залишати гроші у банку.

Ощадбанк був у нетиповій ситуації, оскільки мав нестандартну структуру пасивів. На відміну від інших установ, у нас не було проблем з ліквідністю.

По-перше, Ощадбанк мав і досі має значний вторинний резерв ліквідних активів — облігацій внут-

рішньої державної позики. Ми могли у будь-який момент перетворити їх у ліквідні активи через рефінансування НБУ. Наші колеги були вимушені одержувати стабілізаційні позики під кредитні портфелі — незручний і громіздкий інструмент, який передбачає дуже складні процедури перевірки співробітниками Нацбанку. Це затягувало отримання ними грошей. Не хизуючись, можемо сказати, що ми не зверталися за стабілізаційним кредитом. Ми лише попросили НБУ достроково погасити депозитні сертифікати, які ми купили до цього у зв'язку з надмірною ліквідністю.

По-друге, більше 75% вкладів населення в Ощадбанку — до запитання, тоді як у всіх інших банках таку кількість складають термінові депозити. Нестандартна пропорція і за юридичними особами. У всій банківській системі термінові депозити компанії складають близько 40%, в Ощадбанку — 60%. В умовах кризи ці співвідношення працювали на нас.

По-третє, в Ощадбанку дуже великий об'єм сформованої каси. На той момент ми додатково збільшили її ліміти, і прагнули задовольнити всіх охочих: виплачували пенсії, компенсації за знеціненими вкладами Ощадбанку СРСР, видавали зарплату і повертали депозити. Безумовно, щоб не провокувати масований відтік коштів, ще до набуття чинності постановою № 576 ми намагалися всіляко гальмувати дострокову виплату депозитів. Наприклад, пропонували оформляти додаткові документи, довго замовляли гроші. При цьому ми збільшили ліміти каси.

Тривав нормальний управлінський процес, який дозволив Ощадбанку гідно вийти з цієї ситуації. Щотижня ми проводили селекторні наради з начальниками регіональних управлінь і керували ліквідністю у ручному режимі. Щодня зводили платіжний календар у розрізі регіонів і вимагали від начальників територіальних управлінь формувати і погоджувати з правлінням свої платіжні календарі.

Ощадбанк — системна установа, ми працюємо в усіх регіонах країни. Було цікаво спостерігати, як відбулася поляризація наших колег у зв'язку з політичними подіями. Ті або інші зауваження

на адресу східних регіонів — Харкова, Донецька, Луганська — люди сприймали з образою. Було загострене почуття справедливості. Хтось вважав, що Київ упереджено трактує проблему, що виникла у регіонах. Раптом почали ображатися, що з ними говорять українською мовою, хоча раніше не звертали на це уваги. Доводилося шукати тонкий баланс, бо ми розуміли: політична ситуація не могла не позначитися на колективі.

Нацбанк регулярно запрошував керівників найбільших установ для консультацій. У кінці листопада було скликано засідання для обговорення майбутньої постанови № 576. За одним столом сиділи Борис Тимонькін, Олександр Дубілет, Ігор Гіленко, Олександр Шлапак, Арсеній Яценюк, Сергій Мішта, Ігор Францкевич. Від імені решти банків були присутні представники АУБ — Олександр Сугоняко або Антоніна Паламарчук. На якісь наради від Ощадбанку ходив Микола Суганяка, але потім їх відвідував уже я як виконуючий обов'язки голови правління. Так склалося, що Арсеній Яценюк усунув Миколу Суганяку від виконання обов'язків глави Ощадбанку.

Режиму секретності дотримуватись не доводилося. Не було нічого надприродного у тому, що керівники першої десятки банків збираються для обговорення непростой фінансової ситуації. Тим більше, що по телебаченню про це сказали політики. Кожний приїжджав на своєму автомобілі.

Усі присутні вели дуже жорстку конкурентну боротьбу, регулярно стикаючись на одних і тих же сегментах ринку. Проте страх втратити бізнес об'єднує. Одночасно всі усвідомили можливі негативні наслідки. Усі розуміли: найбільше постраждають системні банки. Вони нагадують решето: безліч точок, через які йде відтік вкладів. Найбільший плюс у тій ситуації зіграв проти нас. Миттю перекрити усі канали було неможливо. Якщо питання з банкоматами вирішувалося порівняно просто, то закрити філіальну мережу означало спровокувати ще більшу напругу. Я добре розумію голову правління банку «Аваль» Олександра Деркача, який, за його словами, щодня втрачав по 100-200 млн грн «Для мене це катастрофа», — казав він.

Був розроблений план заходів. Він включав PR-кампанію, підготовку антикризової постанови, питання підтримки ліквідності та видачі стабілізаційних позик. Про все говорили у комплексі — окремі заходи не допомогли б.

Щоб розв'язати проблему, треба визнати її існування. Це було зроблено. Питання обмірковувалися не з кожним окремо, а під егідою Нацбанку у кабінеті Арсенія Яценюка. Неважливо, ким пропонувався той чи інший пункт ухвали № 576. Це була колективна творчість. Головна заслуга НБУ у тому, що він не прагнув виправляти ситуацію самотійно.

Унікальність ситуації була також у відсутності офіціозу. Тривала нормальна чоловіча розмова. Виглядало це так: зняли піджаки і, не добираючи слів, щось доводили один одному. Простою зрозумілою мовою. Дуже правильну і конструктивну позицію зайняв Борис Тимонькін. Він жорстко і однозначно формулював існуючі проблеми.

Говорили про те, що ризик-менеджмент у банках недосконалий і не витримує напруги в умовах системної кризи. Згадували, що законодавство не ефективно і потрібні зміни до Цивільного кодексу, щоб обмежити дострокове зняття вкладів. Банкіри пропонували активно лобювати ці зміни — у кожного був свій народний депутат, який міг винести на обговорення потрібний законопроект.

Спрацювала сукупність чинників: страх комерційних банків за долю установ, воля і здатність Нацбанку ухвалювати нестандартні рішення, творчий підхід і уміння об'єднатися заради досягнення мети. Слід розуміти, що усі керівники банків — талановиті люди. Національному банку вдалося, не зачіпаючи амбіцій, узяти від кожного учасника процесу найважливіше і створити постанову № 576.

Криза дала можливість заявити про себе таким людям, як Арсеній Яценюк. Якимось у ті дні ми з ним вийшли з будинку НБУ і спустилися на Майдан. На вулиці люди гукали йому: «Арсеній, тримай гривню!». Тобто Яценюка ідентифікували як людину, яка впливає на процес, а не просто констатує проблему. Публічність, відвертість, молоде обличчя із здоро-

вим рум'янцем, відсутність паніки і тремтячих рук, доступність — усе разом створювало позитивний ефект. Яценюк контрастував із загальною ситуацією, говорив дуже упевнено. Люди тиснули Арсенію руку, з ним хотіли сфотографуватися. Його сприймали як людину, яка реально впливає на ситуацію.

Ми розуміли, що документ з юридичної точки зору був слабким. Тому Ігор Гіленко на прохання НБУ отримав судове рішення приблизно такого змісту: «Національний банк зобов'язаний ввести в дію постанову, якою обмежується право фізичної особи на дострокове вилучення вкладу». Деякі адвокати хотіли торпедувати ухвалу, намагаючись отримати висновок про її незаконність, але усі чітко розуміли, що переможців не судять.

Була розроблена стратегія PR-кампанії. Розпорядником грошей вибрали «Приват-консалтинг», керівником проекту — Олександра Дубілета. Голови правлінь банків з'являлися на екранах телевізорів і говорили, як все чудово. Найчастіше виступали керівники НБУ, Приватбанку, Укрсоцбанку, Укресімбанку та Ощадбанку.

Крім публічної частини, працювали ще й внутрішні норми, спрямовані на виконання постанови № 576. Вони не могли озвучуватися. Наприклад, була вказівка перевіряти усі зовнішньоекономічні контракти, за якими передбачалися платежі за кордон. Ми встановили внутрішні механізми, за якими частина контрактів з виведення грошей за кордон відсівалася ще до аналізу їх Нацбанком.

Установи досягнули джентльменської угоди, запровадивши своєрідне конкурентне перемир'я. Це була принципова домовленість, і вона дотримувалася, хоча не всіма і не завжди. Наприклад, постанова № 576 зобов'язала проводити платежі з відстроченням в один день. Однак пізніше на зустрічах звучали взаємні звинувачення. Наприклад, Ігор Франкевич картав Олександра Дубілета за те, що Приватбанк проводив платежі день в день. Аналогічні звинувачення звучали і з боку «Аваля».

У нашій позиції теж було певне лукавство. Воно полягало у тому, що ми виплачували гроші громадянам, які дуже скандалили. Це було негласне пра-

вило. Загалом дострокової видачі депозитів не було, але якщо вкладник починав ляяти персонал банку, керівник відділенням мав право запросити бешкетника у кабінет і задовольнити його вимоги. Однак таких випадків було небагато.

Найбільше запам'ятався такий епізод. Одного разу увечері я спілкувався з Арсенієм Яценюком і розказував йому про поточну ситуацію. У результаті виникла чудова ідея: використовувати політику для того, щоб гроші не йшли, а поверталися у банки. Жартома я запропонував запровадити вклад «Помаранчевий» з терміном погашення до повної перемоги революції. Під час розмови виникла також ідея ввести «біло-синій» вклад, щоб уже повною мірою використати поляризацію. При цьому динаміку залишків за вкладами зробити доступною для громадськості: показати, наприклад, що за вкладом «Помаранчевим» за день залишки в Ощадбанку вирости на стільки-то, а за «біло-синім» — на стільки. Була навіть ідея показувати це співвідношення на великому екрані на Майдані. Будь-яке коливання сприймалося б як своєрідний програш. І в тому, і в іншому таборах було достатньо заможних людей, які схотіли б змінити баланс у свій бік. А нам це на руку. Хочете політичного протистояння — давайте спрямуємо його у конструктивне русло.

Пізніше виникла ідея для кожного депозитного рахунку емітувати платіжну картку з відповідною символікою. Наприклад, «Тому що» і «Так!». І видавати їх лише у тому випадку, якщо у вкладника на рахунку не менше тисячі гривень. Перші картки обох емісій повинні були презентуватися лідерам партій. Прозвучала навіть пропозиція вручити Віктору Андрійовичу біло-синю, а Віктору Федоровичу — помаранчеву картку. Це стало б консолідуючим моментом. Слід сказати, що впровадити таку програму міг тільки державний банк, враховуючи державну гарантію та нейтральність.

Ми написали у штаби листи, але ідея не була підтримана, а криза поступово почала згасати. Шкода, що проект не вдалося реалізувати. Думаю, це був би яскравий епізод у боротьбі за стабільність фі-

нансової системи. Кожному було б зараз приємно відкрити портмоне і побачити помаранчеву або біло-синю картку. Я спілкувався з колегами, і вони говорили, що навіть для історії поклали б гроші на депозит.

Роман Жуковський, восени 2004 року — заступник керуючого київським обласним філіалом Укрсоцбанку.

Досвід осені 2004 року актуальний навіть сьогодні. На розгляді парламенту знаходиться законопроект, згідно з яким Нацбанк може одержати право вводити мораторій на виплату вкладів. Зокрема, це може статися у випадку, якщо упродовж тижня з банків вилучать більше 5% вкладів. Не всі підтримують цю ідею. Я спілкувався з урядовцями, які вважають, що п'ять відсотків — це нісенітниця. Такі заяви звучать, звичайно, через нерозуміння суті питання.

Восени 2004 року в одному з філіалів Укрсоцбанку за три дні вилучили майже 10% вкладів. Виникла реальна проблема з проведенням платежів. Безумовно, вона ще не була настільки гострою, щоб взагалі не перераховувати гроші, але регулювання уже велося у ручному режимі. Ми повідомляли, кому платитимемо у першу чергу, а кому — із затримкою. І якби Нацбанк не зупинив відтік вкладів, дуже швидко настав би колапс. Люди настільки активно забирали свої гроші, що ми не встигали зупинити потік.

Деякі речі зараз сприймаються з гумором, але тоді вони взагалі не здавалися смішними. У цьому не можна нікого звинувачувати, бо кожний діяв, виходячи з наявної у нього інформації.

Філіали банку, наприклад, почали обмежувати видачу грошей і продаж готівкової валюти. Хтось не повертав вклади взагалі, окрім особливо критичних випадків, а хтось керувався жорсткими лімітами. Наприклад, ще до набуття чинності ухвалою № 576 правління Укрсоцбанку вирішило, що в одні руки можна продавати не більше тисячі доларів. По Київській області ця сума складала півтори тисячі.

Упродовж певного часу ми пропонували продавати долари без обмежень, якщо клієнт конвертував свій гривневий вклад у валюту і клав її на депозит.

Це був один із способів припинити відтік грошей, але скоро він перестав працювати.

У кінці листопада два дні банк прожив без постанови, не видаючи вклади. У перший день ми були впевнені, що нас поб'ють, і дуже серйозно обговорювали, щоб наступного дня залишати машини удома — їх могли елементарно спалити. У банк були викликані додаткові наряди міліції для захисту сховища. Зараз важко передати те напруження. Ми готувалися до штурму банку.

Вкладники демонстрували відверту агресію. Все, що мовилося раніше про довіру до банківської системи, про високий рівень її розвитку порівняно з рештою економіки, забулося вмиль. Особливо важко стало в останні дні листопада, коли ми припинили виплату вкладів.

У людей були нервові зриви. Приходила бабуся, яка говорила, що у неї в голові металева пластина, яку потрібно терміново замінити, інакше вона прямо зараз відкриє череп і покладе свій мозок нам на стіл. У той момент поширилася практика торгівлі довідками з онкологічного диспансеру. За п'ятдесят доларів там видавали документ, що у клієнта термінальний ступінь раку і йому негайно потрібні кошти на хіміотерапію. Думаю, що онкологічна статистика восени 2004 року різко погіршилася.

В одному з наших філіалів був випадок, коли дідусь прийшов у банк і попросив віддати йому вклад. Виявилося, що він накопичував гроші все життя і в Укрсоцбанк поклав їх лише тому, що вважав його державним. Потім він від когось почув, що вклади не видають і приїхав у банк перевірити. Чутки підтвердилися. Тоді він просився переговорити з керівником. Тільки дідусь зайшов у кабінет, як відразу ж облив себе бензином, узяв запальничку і заявив: якщо йому не віддадуть вклад, він негайно себе спалить. Звісно ж, йому віддали гроші, але у мить, коли він їх одержав, у нього стався інфаркт. Дідуся забрала швидка допомога.

Топ-менеджери філіалу прагнули не виходити зі своїх кабінетів. Приймальні були вщерть забиті людьми. Їх запускали поодиночі, інакше витримати

напругу було неможливо. Про враження співробітників, які безпосередньо спілкувалися з людьми, і говорити не доводиться — життя з вікна службового кабінету виглядало спокійнішим. Мало того, що вони почули про себе багато нового. Відділеннями ходили діди, які били палицями по склу, вигукуючи: «Злодії! Бандити!» Скло не билось тільки тому, що зверху на ньому була наклеєна захисна плівка.

З міліцією була проблема. Незважаючи на посилення нарядів, і у них, і у нас була одна установка: у жодному випадку не посилювати конфронтацію. Вони втрутилися б тільки у разі прямого нападу на банк. Втім, якби почався реальний штурм будівлі, ці четверо міліціонерів не відіграли б особливої ролі. Сумніваюся, що вони стріляли б у людей. Таким чином, міліція просто створювала ілюзію сили.

Коли ми дізналися, що Нацбанк своєю ухвалою заборонив достроково видавати вклади, то були готові відкорковувати шампанське. Нас охопила радість. Ситуація розрядилася вмить — за два-три дні. Ми вже могли пояснювати, що є постанова, що її поява викликана очевидними чинниками, і як тільки проблема вирішиться, відразу ж відновляться виплати. Досі ми не мали що сказати людям.

Черг не стало, бо нікому нічого не давали. Гроші виплачувалися лише на похорон, а також у разі термінової операції. Будь-які документи, які подавали люди, перевіряла наша служба безпеки. Лише після її висновку ми ухвалювали рішення. Якийсь час люди ходили по поверхах, сиділи у приймальні і спілкувалися зі співробітниками. Їх було багато у перші дні після ухвалення постанови № 576, проте масова істерія минула. Люди просили видати гроші — ми їм аргументовано відмовляли.

Звичайно, вкладники йшли незадоволені, але відчувалося, що напруга спадає. Чи то Нацбанк був настільки авторитетним серед населення, чи то спрацював універсальний закон. Він свідчить, що кожне явище має свої стадії життя. При цьому існують точки неповернення: якщо у певний момент на штурм не пішли — уже не підуть.

Найліпше постанова № 576 сприймалася банками, оскільки вона їх захищала. Банки самі прагнули

дотримуватися правил, встановлених регулятором. Показовим був приклад щодо обмеження продажу готівкових доларів. Кожен топ-менеджер має п'ять-десять клієнтів, які вважаються своїми, і для яких хочеться зробити усе якнайкраще. Проте навіть їм доводилося відмовляти у конвертації великих сум. Якби кожний з топ-менеджерів зробив послугу своїм найкращим клієнтам, ситуація вийшла б з-під контролю. Вони, звичайно, ображалися, та зате ми пережили кризу.

Джеффри Р. Френкс, колишній старший постійний представник МВФ в Україні

Історія питання

На початку 2004 року Україна переживала економічний підйом. Після катастрофічного падіння рівня ВВП у 1990-х роках, фінансової кризи та гіперінфляції у 2000 році зростання української економіки все-таки вдалося відновити. Уже до кінця 2003-го його рівень склав 10%. Аби засвідчити економічну стабільність, уряд Віктора Януковича провів переговори з експертами МВФ про підписання угоди «Попереджувальний стенд-бай» на 12 місяців. Ця програма, затверджена у березні 2004 року, була створена для забезпечення надійної макроекономічної політики, заохочення структурних реформ і збереження стабільного рівня розвитку. Іншим мотивом для отримання згоди з боку МВФ, ймовірно, стало бажання України заручитися певною підтримкою ззовні в управлінні економікою у передвиборний рік. В іншому випадку, спадкоємність політики можна було ставити під сумнів.

Стійке зростання на початку 2004 року завуалювало крихкість становища, залишивши економіку уразливою до потрясінь. Резерви центрального банку – каркас для підтримки обмінного курсу і банківської системи загалом – зросли з 1 млрд дол. у 1998-1999 роках під час фінансової кризи до понад 6 млрд дол. у кінці 2003-го. Проте ці показники були все ще низькими порівняно зі світовими стандартами для країни з режимом фіксованого обмінного курсу, підвладної волатильності в економічному та політичному середовищах. Хоча після фінансової кризи банківська система і була відновлена, рівень довіри населення до банків залишався дуже слабким. Зростання економіки залежало від експорту декількох ключових секторів – сталі, продуктів хімічної промисловості і зерна, що призвело до різкого стрибка інфляції.

Імовірно, найбільшим ризиком для української економіки 2004 року була політична ситуація в країні. Завершуючи своє друге п'ятирічне перебування на посту Президента, Леонід Кучма був дуже непопулярним серед населення, велику частину якого розчарували автократія і корупція, що панували у державному секторі. У жовтні 2004 року, в розпал першого туру президентських виборів, проурядові політичні сили сконцентрувалися навколо прем'єра Віктора Януковича, а опозицію об'єднав колишній прем'єр і экс-глава Нацбанку Віктор Ющенко. Вже до середини року політична кампанія стала запеклою і напруженою.

У такій ситуації програма «Попереджувальний «стенд-бай» була приречена. У липні, після перевірки МВФ, стало зрозуміло, що проект відхилився від запланованого курсу. Політична роздробленість у парламенті і падіння бюджетних доходів унеможливили проведення деяких задекларованих в угоді структурних реформ. Утім, МВФ не ліквідував програму, а лише призупинив її.

Вересневі події ще більше загострили ситуацію. Лідер опозиції Віктор Ющенко став жертвою отруєння смертельно небезпечним діоксином, що підсилювало побоювання стосовно можливості використання кримінальних маніпуляцій під час передвиборних перегонів. Прем'єр-міністр Віктор Янукович несподівано оголосив про значне підвищення пенсій за рахунок виплат з бюджету. Це рішення, очевидно, прийняте без консультацій навіть з головними урядовими економістами, призвело до падіння майже збалансованого бюджету перших восьми місяців до 4% дефіциту бюджету від рівня ВВП до кінця року.

Керівництво економікою теж було ослаблене. Глава НБУ Сергій Тігіпко пішов у відпустку, щоб очолити президентську кампанію прем'єр-міністра Віктора Януковича. Свої обов'язки Тігіпко доручив виконувати своєму першому заступнику молодому Арсенію Яценюку. Сам прем'єр також поринув у передвиборні перегони.

31 жовтня за офіційними результатами першого туру перемогу з незначною перевагою голосів отримав Віктор Ющенко. Оскільки жоден з кандидатів

не набрав абсолютної більшості, 21 листопада відбувся другий тур виборів. Згідно з офіційними підсумками, його виграв Віктор Янукович. Проте з'явилися заяви про масштабні фальсифікації, підтверджені результатами екзит-полів, які одноголосно пророкували переконливу перемогу Віктору Юценку. Це викликало масові протести, які переросли у помаранчеву революцію. Її результатом стали перевибори — на цей раз переміг Віктор Ющенко. 21 січня 2005 року він обійняв посаду Президента.

Початок фінансової кризи

Розуміючи, що оптимістичні заголовки в економічних новинах приховували серйозні недоліки, експерти МВФ, представники НБУ і технічні фахівці уряду ретельно стежили за подіями осені 2004-го. Перші ознаки кризи продемонстрували резерви центрального банку і ринки іноземної валюти. За перші вісім місяців 2005 року величина валових резервів практично подвоїлася, проте, починаючи з 13 вересня, стала стрімко падати. До кінця вересня цей показник знизився на 250 млн дол. Різниця між офіційним обмінним курсом НБУ і фактичним курсом, за яким купували долар у приватному секторі, збільшувалася, відображаючи підвищений попит на долари як страхування від економічних та політичних ризиків.

З наближенням першого туру виборів відтік коштів із золотовалютного резерву зріс. За один місяць НБУ втратив 1,48 млрд дол, або майже 12% від загального об'єму резервів. Оскільки центральний банк активно продавав долари для підтримки курсу валют, резерви скорочувалися у середньому на 73 млн дол. в день. У той час як валютний курс значно не змінився, відхилення між комерційними ринками і офіційним курсом продовжувало зростати.

Здавалося, перший тур виборів на певний час ослабив тиск на економіку. Оскільки упродовж перших трьох тижнів листопада центральний банк майже не втручався у ринок іноземної валюти, резерви виснажилися всього лише на 212 млн дол, або на 12 млн дол. у день.

Розпал кризи. Реакція влади

Після другого туру виборів політична криза досягла апогею, поглиблюючи фінансові труднощі. За останні десять днів листопада резерви НБУ скоротилися більш ніж на 500 млн дол, або на 90 млн дол. у день. Найстрашнішим для банківської системи став відтік депозитів. Почався він з державного сектору, який фінансував зростаючий дефіцит бюджету і тим самим виснажував ці депозити. Незабаром почали зменшуватися і приватні вклади у гривні, що відображало брак віри людей у здатність регулятора утримати обмінний курс. Доларові депозити продовжували зростати, що вказувало на потенційну лояльність громадян до банківської системи, принаймні, до цього сектору.

В кінці листопада і на початку грудня вулиці Києва, заповнені «помаранчевими» демонстрантами, підсилили побоювання щодо стану економіки. 29-30 листопада втрати резервів НБУ перевищували 200 млн дол. у день, а загальна сума збитків з вересня досягла 2,5 млрд дол, або більше 20%.

3 грудня Верховний Суд України зобов'язав Центральну виборчу комісію провести повторний тур виборів, проте економічна криза тривала. У першій половині грудня резерви скоротилися ще на 600 млн дол., зріс відтік депозитів. До середини місяця громадяни забрали з гривневих депозитів приблизно 7 млрд грн, або 12% чистих депозитів у національній валюті. Масове вилучення вкладів призвело до значного дефіциту ліквідності у багатьох банків. Декілька урядовців, включаючи Президента Леоніда Кучму, ще більше нагнітали ситуацію, стверджуючи, що помаранчева революція призвела до кризи банківської системи і створила небезпеку для обмінного курсу.

У таких важких умовах НБУ вжив надзвичайних заходів для боротьби з недостатньою ліквідністю. Аби послабити кризові явища у системі, він запровадив ряд обмежень щодо вилучення вкладів населенням. Регулятор також надав фінансування банкам, які відчували брак готівки. Хоча представники МВФ виступали за більш гнучкий обмінний курс, вони погодилися з аргументами Арсенія Яценюка,

який вважав, що вільне коливання курсу під час кризи лише посилить паніку, і підтримали рішення продовжувати використання резервів для захисту обмінного курсу. Проте почалося планування на випадок можливого відпуску курсу, якби об'єм резервів упав ще дужче. Щоб заспокоїти громадськість, Арсеній Яценюк зайняв активну публічну позицію, а заступник глави НБУ Олександр Шлапак безпосередньо працював з банками, координуючи їх роботу.

На щастя, заходи, вжиті Нацбанком, поліпшили ситуацію. Населення було незадоволене заборонаю на отримання вкладів, однак нормалізація ринку зменшувала інтенсивність протестів. 16 грудня резерви НБУ дісталися найнижчого рівня з початку кризи — 3,1 млрд дол. Відтік депозитів досяг максимальної позначки 17 грудня, після чого банківська система почала приходити до тями. До 26 грудня, дня третього туру виборів, резерви вдалося поповнити на 200 млн дол, а депозити у банках зросли на 450 млн грн.

Разом з незаперечною перемогою Віктора Ющенка і потеплінням політичної атмосфери у країні покращилася і ситуація на фінансових ринках. До 1 лютого — відразу після інавгурації — банківській системі вдалося компенсувати усі втрати депозитів. Хоча до середини квітня 2005 року резерви центрального банку не були повністю відновлені до попереднього рівня, з кінця грудня почалося поступальне стійке зростання.

Висновок

Фінансові проблеми 2004 року були спричинені головним політичним випробуванням для молодої української демократії. Основоположні економічні показники залишалися в нормі, але країна була уразлива, оскільки населення мало вірило у здатність влади ефективно керувати економікою. Зокрема, це пояснювалося спогадами про важку економічну ситуацію, яку країна пережила у 1990-х роках.

Побоювання людей могли підсилити нездатність влади виконати вимоги МВФ за програмою «Попереджувальний стенд-бай», різке збільшення бюд-

жетних витрат на пенсії, а також коментарі деяких політиків про систему ручного управління помаранчевою революцією. Крім того, жорсткість обмінного курсу збільшила кількість труднощів, що постали перед НБУ, оскільки запобіжні заходи у вигляді вільного курсу гривні щодо долара були недосяжними.

Незважаючи на слабкість такої політики, точні та ефективні заходи, вжиті Нацбанком, успішно відвернули більшу кризу. Жодна установа не збанкрутіла, а масове вилучення вкладів швидко припинилося. Хоча доступ до депозитів був тимчасово обмежений, вкладники не втратили свої гроші. Вдалося уникнути примусової девальвації. Врешті-решт, після прояснення політичної ситуації економічні показники дуже швидко нормалізувалися, забезпечуючи безперервне економічне піднесення.

Незважаючи на політичну невизначеність, тривалий період стабільності в економіці, починаючи з 2004 року, був результатом успішної боротьби з кризою. Віра населення у спроможність фінансової системи протистояти політичним бурям і здатність влади керувати нею, відчутно зросли. Під час хаотичного старту парламентських виборів 2006 року відбувся набагато більший відтік резервів, але він не призвів до скорочення депозитів у банківській системі, хоча їх зростання і сповільнилося. Після виборів резерви швидко поповнилися, незважаючи на те, що тривали суперечки з приводу формування нового уряду.

Політична конфронтація 2007 року, коли почалися вуличні демонстрації і гостра полеміка навколо указу Президента Віктора Ющенка про розпуск парламенту, не вплинула на резерви, банківську систему або економічне зростання.

Хоча українська економіка і стала більш стійкою до постійних політичних перипетій, вона залишається уразливою до можливих майбутніх фінансових потрясінь. Політичні проблеми уповільнили реформи, залишаючи країну наодинці з економічною і юридичною інфраструктурою, лише частково адаптованою до вимог повністю ринкової економіки. Якщо перетворення не будуть відновлені, здатність

країни протистояти майбутній турбулентності викликає сумнів. Більш того, нинішня залежність від фіксованого обмінного курсу паралізує здатність реагувати на нові кризи і, зрештою, може стати джерелом нестабільності. У зв'язку з цим необхідна обережна кредитно-валютна політика при гнучкому обмінному курсі, низький дефіцит бюджету і гнучка політика стосовно ринків продуктів, капіталу і праці. Тільки таке поєднання структурних реформ дозволить українській економіці розкрити увесь свій потенціал.

**Юрій Якуша, заступник виконавчого директора
МВФ від групи країн на чолі з Голландією та
Україною**

Криза, якої не сталося

Мені важко оцінювати події, які відбувалися у Києві в жовтні-грудні 2004 року. До того ж співробітники системи ООН не повинні коментувати такі ситуації. Втім, ідея аналізу нещодавнього успішного досвіду подолання фінансової кризи є корисною.

У той час я працював у Вашингтоні в Раді директорів Міжнародного валютного фонду. МВФ надавав фахівцям Національного банку України методологію стрес-тестування банківських систем. Вона повинна була допомогти відповісти на питання, з яким явищем зіткнулася країна: з кризою ліквідності чи з проблемою валютної платоспроможності.

Різниця між цими поняттями дуже тонка, але важлива. Долати кризу платоспроможності чи довіри до валюти додатковою ліквідністю – це все одно, що гасити пожежу бензином: користі не буде. На жаль, тоді не вдалося спонукати фахівців, які безпосередньо за співпрацю з Україною не відповідали, проте володіли відповідною методологією, зробити це оперативно, протягом вихідних. Як виявилось, НБУ в ті критичні дні правильно оцінив ситуацію, користуючись переважно власними методиками.

Наскільки я пам'ятаю телефонні розмови того часу, в тому числі між Арсенієм Яценюком та Майклом Дешплером, директором Європейського департаменту МВФ, фонд не дуже розумів, що відбувається в Україні, і надав поради, які, як не дивно, були більш радикальними, ніж заходи, успішно запроваджені Нацбанком.

У квітні 2005 року я разом з групою виконавчих директорів МВФ від Франції, Великобританії, Італії та Голландії перебував в Одесі. Ми на власні очі бачили простих громадян, які просто на вулиці підходили до Арсенія Яценюка, на той час заступника

керівника обласної влади, та дякували йому за врятування Нацбанком їх заощаджень під час політичної кризи. Для іноземних гостей це було більш вагомим символом успішного розв'язання непростоті ситуації, ніж навіть статистичні дані про повернення банківської системи до нормального розвитку. З точки зору економічної історії сучасних банківських фінансів, Україна показала себе у 2004 році краще, ніж багато розвинених країн у 2007-му, оскільки відокремлення ризиків ліквідності від ризиків неплатоспроможності під час кредитної кризи 2007 року відбувається доволі складно.

Що ж стало передумовою українського успіху? Я бачу кілька факторів.

Перше. В НБУ знали, що насправді відбувається в банківській системі, оскільки на той час вже існувала система моніторингу ліквідності банківської системи у режимі реального часу. Тобто те, що було невідомим для МВФ чи інших сторонніх спостерігачів, для регулятора не було таємницею: банківська система не мала проблем з валютною платоспроможністю.

Друге. За роки, що передували політичній кризі 2004 року, істотно посилилась виконавська дисципліна з дотримання різних нормативів та резервних вимог. Частка безнадійних кредитів зменшилася, а частка довгострокових вкладень зросла. Це відзначали усі незалежні аналітики, про це йшлося у дослідженнях фінансового сектору України, проведених Фондом та Світовим банком. Більше того, мої вимоги порівняти статистику сумнівних позик України з іншими державами, які на папері мали кращі показники, призвели до того, що фахівці МВФ визнали неможливість такого порівняння. Виявилось, що в Україні були більш жорсткі вимоги до класифікації кредитів, ніж в інших державах. У випадку появи кризових загроз неприємна правда виявилася б набагато кориснішою, ніж приємний самообман.

Третє. Після валютно-фінансової кризи 1998-1999 років та до початку загострення виборчої кампанії у другій половині 2004-го українське керівництво намагалось зменшити зовнішню уразли-

вість фінансової системи країни та надзвичайно обережно ставилося до деяких непрозорих фінансових інструментів, як і до нарощування боргів взагалі. «Допомагала» і політична нестабільність: час від часу провідні західні газети друкували репортажі про політичні протести в Україні, відлякуючи не лише іноземних інвесторів, але й гальмуючи рух потенційно небезпечного спекулятивного капіталу.

Четверте. Нацбанк акумулював істотні – відносно короткострокового валютного боргу – валютні резерви, а фіскальна політика упродовж 1999-2003 років була надзвичайно обережною та навіть до певної міри консервативною у частині політики за-позичень. За кілька місяців до політичної кризи НБУ запровадив нові підвищені нормативи адекватності банківського капіталу – непопулярний захід, який зменшив прибутки банків, але зміцнив самі установи. Зовнішня кон'юнктура та умови торгівлі також залишалися сприятливими для України. Таким чином, зовнішнього поштовху до перетворення кризи взаємної довіри банків у валютну кризу в таких умовах не було – на відміну від 1998 року, коли ринок залишали нерезиденти, штовхаючи до втечі й вітчизняний капітал.

П'яте. Банківська система України однією з перших на пострадянському просторі почала застосовувати сучасні бухгалтерські стандарти. Це дозволило систематично проводити зовнішні незалежні аудити системних банків, тому їх власники та акціонери не мали підстав для паніки через недовіру до інформації про справжній стан справ. Україна також першою з країн СНД перейшла на передові статистичні норми надання макроекономічної інформації – так званий спеціальний стандарт розповсюдження статистичних даних МВФ, розроблений для розвинених країн. Відповідно, зовнішній світ та вітчизняні інвестори прямо із сайтів Держкомстату та НБУ отримували оперативну і зрозумілу картину української макроекономіки, яку можна було легко порівняти з даними інших країн.

Нарешті, на той час Асоціація українських банків акумулювала значний досвід, щоб стати учасником

діалогу з наглядовою системою та регулятором, полегшуючи комунікації між установами та банками і НБУ. ЗМІ, особливо телебачення, забезпечили Нацбанку належну трибуну для спілкування з населенням та дрібним бізнесом, проте, за моїми спостереженнями, журналісти не завжди професійно висвітлювали перебіг фінансової кризи.

Водночас були інституційні фактори, які ускладнювали її подолання. Зокрема, йдеться про недостатнє юридичне врегулювання багатьох питань, наприклад, повноважень НБУ та урядових структур на випадок фінансової волатильності. Міжнародна практика свідчить, що розширення повноважень відомств під час криз має бути детально унормоване законами та підзаконними актами. Міжнародна практика дозволяє центробанкам або урядовим органам не просто вводити тимчасові обмеження, але й адміністративно переводити депозити з одних фінансових інституцій в інші, надавати адресну підтримку ліквідністю за певних жорстких правил, щоб унеможливити зловживання довірою, а також здійснювати інші тимчасові заходи для уникнення системних загроз. Невисокий рівень загальної стабільності та передбачуваності політики в Україні мав би в ідеалі спонукати законодавця до вдосконалення нормативної бази. На жаль, модернізація законодавства відбувалася занадто повільно.

Відверто кажучи, у таких умовах потрібна була не просто професійна обізнаність та рішучість, а й мужність для прийняття рішень у «сірому» юридичному просторі.

Арсеній Яценюк.

Дата й місце народження: 22.05.1974, м. Чернівці.

Освіта: вища.

Закінчив Чернівецький державний університет ім.Ю.Федьковича, юридичний факультет, правознавство (1996); Чернівецький торгово-економічний інститут Київського торгово-економічного університету, спеціальність "облік і аудит" (2001).

12.1992-09.1997 – президент юридичної фірми "ЮРЕК-ЛТД", м. Чернівці.

01.1998-12.1998 – консультант кредитного департаменту Акціонерного поштово-пенсійного банку "Аваль", м. Київ.

12.1998-08.2001 – радник голови правління Акціонерного поштово-пенсійного банку "Аваль", м. Київ.

08.2001-09.2001 – заступник голови правління Акціонерного поштово-пенсійного банку "Аваль", м. Київ.

09.2001-11.2001 – в.о. міністра економіки Автономної Республіки Крим, м. Сімферополь.

11.2001-01.2003 – міністр економіки Автономної Республіки Крим, м. Сімферополь.

01.2003-02.2005 – Перший заступник голови Національного банку України, в.о. Голови НБУ.

09.03.2005-09.2005 – Перший заступник Голови Одеської облдержадміністрації.

27.09.2005-04.08.2006 – міністр економіки України.

З 20.09.2006 – Перший заступник Глави Секретаріату Президента України – представник Президента України в Кабінеті Міністрів України, уповноважений Президента України з питань контролю за діяльністю Служби безпеки України, член Ради НБУ.

21.03.2007-4.12.2007 – міністр закордонних справ України, член РНБОУ.

04.12.2007 – Голова Верховної Ради України.

Нагороджений орденом Ярослава Мудрого V ступеня.

Кандидат економічних наук.

Дружина: Терезія Вікторівна.

Діти: Христина, Софія.

Додаток. Таблиця фінансового моніторингу МВФ
(період піка кризи с 1.10.2004 по 1.01.2005)

За параметрами НБУ:	01.10.2004	04.10.2004	05.10.2004	06.10.2004	07.10.2004
I.II Чиста кредитна емісія					
всього - (рах.8010)	72 104,5	72 046,7	719 13,9	72 016,6	71 763,3
у тому числі:					
- рефінансування банків	944,2	943,8	940,7	928,7	928,7
- операції на відкритому ринку	53,5	53,5	53,5	53,5	53,5
- кошти, направлені на придбання валюти в стабілізац. фонд	60 926,1	60 881,2	60 751,4	60 851,4	60 612,9
- вкладення в держ. цінні папери на первинному ринку	6 640,5	6 640,5	6 640,5	6 640,5	6 640,5
2.Кредити уряду - всього :	9 851,6	9851,5	9 851,5	9 851,4	9 851,3
- у національній валюті	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8
- у іноз валюті-по поточн .курсу	6 283,8	6 283,7	6 283,7	6 283,6	6 283,5
За визначенням Меморандуму	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8
2.1.Кошти уряду - всього :	14 416,5	13 158,5	12 767,5	12 565,0	12 359,4
- у національній валюті	12 926,8	11 668,9	11 277,8	11 076,7	10 871,2
Депоз. держбюджету України в КБ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Депоз. бюджетних установ в КБ	81,4	90,4	95,4	95,4	95,4
2.2.Чисті кредити Уряду - всього:	-4 564,9	-3 307,0	-2 916,0	-2 713,6	-2 508,2
фінансовий маяк	-8 706,7	-7 448,7	-7 057,7	-6 855,2	-6 649,6
3.Чисті кредити НБУ	738,2	1 895,7	2 620,7	2 086,1	2 281,5
4.Грошова база – фінансовий маяк	55 393,5	56 492,4	57 076,4	56 663,3	56 602,9
у т.ч. готівка в касах ком.банків	3 128,9	2 908,0	3 201,5	3 052,9	3 088,6
5.Міжнар. вал. резерви НБУ					
5.1. Чисті (млн грн)	55 809,1	55 864,8	55 720,2	55 621,8	55 351,8
- критерій ефективності - в млн. грн.	55 990,9	55 931,1	55 806,9	55 918,7	55 676,0
- в млн \$	10 501,9	10 490,7	10 467,4	10 488,4	10 442,8
5.2. Валові (млн дол)	12 105,3	12 116,0	12 088,8	12 070,5	12 019,8
6.Чисті внутрішні активи НБУ	-4 15,5	627,6	1 356,2	1 041,5	1 251,1
- критерій ефективності	-597,4	561,4	1 269,4	744,6	926,9
7. Оф. ставка рефінанс. НБУ	7,5	7,5	7,5	7,5	7,5
За параметрами банківської системи					
8.Заборгов. уряду банк. системі	20 218,5	20 252,4	20 246,8	20 211,9	20 182,9
9.Кошти на рахунках уряду	16 936,9	15 501,1	14 873,1	14 666,7	14 438,8
10.Чисті кредити уряду	3 281,6	4 751,3	5 373,7	5 545,1	5 744,1
11.Коррахунки	9 910,4	10 612,1	10 889,3	10 294,3	9 946,2
11а. Сума обов'язкових резервів	5 830,5	5 826,6	5 826,6	5 830,5	5 830,5
12.Грошова маса – всього :	130 276,6	128 045,5	128 761,4	128 661,4	128 775,8
- у національній валюті:	103 359,5	102 333,3	103 079,0	102 979,5	103 114,8
- у т.ч. готівка	42 296,4	42 918,0	42 930,2	43 261,2	43 509,6
Депозити юридичних осіб всього:	42 845,5	39 829,5	40 114,4	39 680,1	39 474,4
- в національній валюті	33 577,2	31 784,5	32 182,6	31 810,3	31 669,0
- в іноземній валюті	9 268,3	8 045,1	7 931,8	7 869,8	7 805,4
Депозити фізичних осіб:	44 877,3	45 071,3	45 445,6	45 403,1	45 470,1
- в національній валюті	27 323,7	27 476,7	27 818,6	27 760,8	27 778,0
- в іноземній валюті	17 553,7	17 594,7	17 627,0	17 642,4	17 692,1
13. Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. та фіз. осіб	92 347,8	90 122,4	90 085,4	90 025,4	89 992,5
13.1.Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. :	79 111,0	76 865,4	76 820,5	76 743,9	76 674,5
13.2.Кредити, надані КБ фіз.особам :	13 420,9	13 422,1	13 426,4	13 435,6	13 467,8
- у національній валюті:	5 516,0	5 506,3	5 517,9	5 529,5	5 550,6
- в іноземній валюті	7 905,0	7 915,8	7 908,5	7 906,1	7 917,2
13.3 Кредити – підпр. всього (та фіз.особи)	87 127,9	85 387,9	85 412,0	85 328,7	85 280,0
14. % ставка за кредитами в нац.вал. (з поч.міс.)	17,0	17,0	17,0	17,0	17,0
15. % ставка за депозитами в нац.вал.(з поч.міс.)	6,8	6,9	6,9	6,8	6,8
16.% ставка за міжбан.кред.(з поч.міс.)	2,6	2,5	2,5	2,5	2,5
% ставка за кред. овернайт(з поч.міс.)	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4
21.Рівень монетизації (розрахунково)	32,6	33,7	33,9	33,8	33,9
Рівень доларизації (розрахунково)	20,7	20,1	20,0	20,0	19,9
Швидкість обертання (розрахунково)	3,1	3,0	3,0	3,0	3,0
Мультиплікатор	2,4	2,3	2,3	2,3	2,3
Готівка в касах банків в інвалюті	1 382,6	1 339,6	1 436,9	1 506,2	1 597,4

За параметрами НБУ:	08.10.2004	11.10.2004	12.10.2004	13.10.2004	14.10.2004
I.II Чиста кредитна емісія					
всього - (рах.8010)	71 461,6	71 294,3	71 294,3	71 330,2	71 512,7
у тому числі:					
- рефінансування банків	928,7	928,7	928,7	928,7	928,7
- операції на відкритому ринку	53,5	53,5	53,5	53,5	53,5
- кошти, направлені на придбання валюти в стабілізац. фонд	60 311,1	60 143,8	60 143,8	60 143,8	60 343,8
- вкладення в держ. цінні папери на первинному ринку	6 640,5	6 640,5	6 640,5	6 640,5	6 640,5
2.Кредити уряду - всього :	9 851,2	9 851,1	9 850,9	9 850,9	9 850,9
- у національній валюті	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8
- у іноз валюті-по поточн .курсу	6 283,4	6 283,3	6 283,1	6 283,1	6 283,1
За визначенням Меморандуму	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8
2.1.Кошти уряду - всього :	12 123,5	12 101,2	12 127,2	11 983,2	11 944,3
- у національній валюті	10 704,4	10 702,0	10 728,1	10 610,6	10 571,4
Депоз. держбюджету України в КБ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Депоз. бюджетних установ в КБ	95,4	95,4	95,4	95,4	95,4
2.2.Чисті кредити Уряду - всього:	-2 272,3	-2 250,2	-2 276,3	-2 132,3	-2 093,4
фінансовий маяк	-6 413,7	-6 391,4	-6 417,4	-6 273,4	-6 234,5
3.Чисті кредити НБУ	2 277,4	2 368,5	2 332,4	2 576,4	2 625,3
4.Грошова база - фінансовий маяк	56 231,6	56 145,9	56 110,5	56 402,4	56 639,5
у т.ч. готівка в касах ком.банків	3 089,5	2 951,0	3 295,1	3 177,8	3 129,3
5.Міжнар. вал. резерви НБУ					
5.1. Чисті (млн грн)	54 487,5	54 371,8	54 421,3	54 101,8	54 587,4
- критерій ефективності - в млн. грн.	54 840,5	54 701,2	54 702,1	54 216,5	54 879,3
- в млн \$	10 286,1	10 260,0	10 260,2	10 169,1	10 293,4
5.2. Валові (млн дол)	11 857,0	11 805,2	11 814,9	11 754,7	11 846,2
6.Чисті внутрішні активи НБУ	1 744,1	1 774,0	1 689,3	2 300,6	2 052,1
- критерій ефективності	1 391,1	1 444,7	1 408,4	2 185,9	1 760,1
7. Оф. ставка рефінанс. НБУ	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0
За параметрами банківської системи					
8.Заборгов. уряду банк. системи	20 179,7	20 163,4	20 177,3	20 188,9	20 193,8
9.Кошти на рахунках уряду	14 196,4	14 161,8	14 159,0	13 969,1	13 910,4
10.Чисті кредити уряду	5 983,2	6 001,6	6 018,4	6 219,8	6 283,4
11.Корражунки	9 308,3	8 902,9	8 780,4	8 997,1	9 199,0
11а. Сума обов'язкових резервів	5 830,5	5 830,5	5 830,5	5 830,5	5 830,5
12.Грошова маса - всього :	129 041,9	128 803,6	129 372,5	129 338,4	129 343,7
- у національній валюті:	103 200,9	103 056,7	103 368,3	103 342,0	103 058,7
- у т.ч. готівка	43 776,2	44 232,5	43 975,9	44 112,7	44 184,1
Депозити юридичних осіб всього:	39 311,6	38 696,1	39 638,6	39 515,2	39 586,2
- в національній валюті	31 373,2	30 847,5	31 522,8	31 469,2	31 292,2
- в іноземній валюті	7 938,4	7 848,6	8 115,7	8 046,0	8 294,0
Депозити фізичних осіб:	45 517,3	45 571,5	45 489,6	45 449,9	45 295,6
- в національній валюті	27 792,5	27 813,3	27 681,3	27 571,7	27 377,1
- в іноземній валюті	17 724,8	17 758,2	17 808,3	17 878,3	17 918,5
13. Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. та фіз. осіб	90 094,1	90 091,9	90 436,9	90 765,9	90 477,2
13.1.Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. :	76 709,8	76 686,0	76 996,9	77 306,8	76 974,6
13.2.Кредити, надані КБ фіз.особам :	13 529,7	13 543,0	13 571,0	13 587,8	13 629,7
- у національній валюті:	5 585,7	5 601,7	5 622,9	5 643,2	5 676,2
- в іноземній валюті	7 943,9	7 941,3	7 948,1	7 944,6	7 953,5
13.3 Кредити - підпр. всього (та фіз.особи)	85 391,3	85 423,0	85 762,6	86 116,9	85 870,1
14. % ставка за кредитами в нац.вал.(з поч.міс.)	17,0	17,2	17,0	17,0	17,0
15. % ставка за депозитами в нац.вал.(з поч.міс.)	6,8	6,8	6,8	6,7	6,7
16. % ставка за міжбан.кред.(з поч.міс.)	2,5	2,5	2,6	2,7	2,8
% ставка за кред. овернайт(з поч.міс.)	1,5	1,5	1,6	1,7	1,9
21.Рівень монетизації (розрахунково)	33,9	33,9	33,7	33,7	33,7
Рівень доларизації (розрахунково)	20,0	20,0	20,1	20,1	20,3
Швидкість обертання (розрахунково)	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
Мультиплікатор	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3
Готівка в касах банків в інвалюті	1 579,7	1 443,6	1 407,9	1 320,9	1 465,8

За параметрами НБУ:	15.10.2004	18.10.2004	19.10.2004	20.10.2004	21.10.2004
I.II Чиста кредитна емсія					
всього - (рах.8010)	71 326,1	70 988,6	70 840,6	70 504,2	69 709,9
у тому числі:					
- рефінансування банків	928,7	928,7	921,0	921,0	912,5
- операції на відкритому ринку	53,5	53,5	53,5	53,5	53,5
- кошти, направлені на придбання валюти в стабілізац. фонд	60 175,6	59 838,1	59 697,9	59 361,4	58 575,6
- вкладення в держ. цінні папери на первинному ринку	6 640,5	6 640,5	6 640,5	6 640,5	6 640,5
2.Кредити уряду - всього :	9 850,8	9 850,7	9 850,5	9 850,3	9 850,3
- у національній валюті	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8
- у іноз валюті-по поточн .курсу	6 283,0	6 282,9	6 282,7	6 282,5	6 282,5
За визначенням Меморандуму	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8
2.1 .Кошти уряду - всього :	11 549,1	11 515,8	11 549,1	11 433,2	11 431,8
- у національній валюті	10 176,4	10 182,4	10 210,1	10 094,2	10 092,8
Депоз. держбюджету України в КБ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Депоз. бюджетних установ в КБ	95,3	95,0	95,0	100,8	100,6
2.2.Чисті кредити Уряду - всього:	-1 698,3	-1 665,1	-1 698,6	-1 582,9	-1 581,4
фінансовий маяк	-5 839,3	-5 806,0	-5 839,3	-5 723,4	-5 722,0
3.Чисті кредити НБУ	3 070,4	3 093,5	3 093,3	3 218,1	3 236,0
4.Грошова база - фінансовий маяк	56 902,9	56 552,2	56 224,0	56 127,6	54 786,7
у т.ч. готівка в касах ком.банків	3 093,2	2 935,6	3 437,8	3 421,9	3 380,8
5.Міжнар. вал. резерви НБУ					
5.1. Чисті (млн грн)	54 318,3	55 081,2	54 695,4	54 388,7	54 079,1
- критерій ефективності - в млн. грн.	54 698,1	55 231,1	54 773,4	54 360,0	54 014,5
- в млн \$	10 259,4	10 359,4	10 273,6	10 196,0	10 131,2
5.2. Валові (млн дол)	11 795,7	11 939,7	11 867,5	11 809,9	11 751,5
6.Чисті внутрішні активи НБУ	2 584,6	1 471,0	1 528,7	1 738,9	707,6
- критерій ефективності	2 204,8	1 321,1	1 450,6	1 767,6	772,2
7. Оф. ставка рефінанс. НБУ	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0
За параметрами банківської системи					
8.Заборгов. уряду банк. системі	20 201,5	20 203,9	20 201,4	20 173,4	20 211,7
9.Кошти на рахунках уряду	13 808,8	13 532,4	13 569,5	13 669,0	13 897,9
10.Чисті кредити уряду	6 392,7	6 671,5	6 631,9	6 504,4	6 313,8
11.Коррахунки	9 446,8	8 924,8	8 733,4	8 829,9	8 279,1
11а. Сума обов'язкових резервів	5 830,5	5 830,5	5 830,5	5 830,5	5 830,5
12.Грошова маса - всього :	128 993,2	128 840,6	128 543,0	128 209,9	127 695,7
- у національній валюті:	102 646,0	102 685,2	102 474,2	101 988,4	101 225,5
- у т.ч. готівка	44 225,3	44 550,5	43 997,1	43 820,4	43 070,2
Депозити юридичних осіб всього:	39 329,7	38 883,6	39 285,6	39 212,0	39 294,3
- в національній валюті	30 959,4	30 747,5	31 260,2	31 148,7	31 130,5
- в іноземній валюті	8 370,3	8 136,1	8 025,4	8 063,3	8 163,8
Депозити фізичних осіб:	45 184,0	45 186,6	45 040,5	44 913,3	45 009,1
- в національній валюті	27 279,8	27 239,4	27 070,4	26 872,7	26 879,1
- в іноземній валюті	17 904,2	17 947,2	17 970,1	18 040,6	18 130,0
13. Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. та фіз. осіб	90 642,9	90 378,9	90 758,3	91 011,7	91 463,8
13.1.Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. :	77 085,6	76 770,4	77 116,2	77 317,6	77 744,1
13.2.Кредити, надані КБ фіз.особам :	13 682,8	13 730,7	13 765,1	13 814,9	13 836,7
- у національній валюті:	5 713,9	5 727,9	5 761,5	5 797,6	5 818,4
- в іноземній валюті	7 968,9	8 002,8	8 003,6	8 017,3	8 018,3
13.3 Кредити - підпр. всього (та фіз.особи)	86 024,9	85 763,1	86 141,8	86 399,1	86 810,6
14. % ставка за кредитами в нац.вал. (з поч.міс.)	17,0	17,0	17,0	17,1	17,0
15. % ставка за депозитами в нац.вал. (з поч.міс.)	6,6	6,7	6,7	6,7	6,7
16.% ставка за міжбан.кред.(з поч.міс.)	2,9	2,9	3,0	3,0	3,1
% ставка за кред. овернайт(з поч.міс.)	2,0	2,0	2,1	2,2	2,3
21.Рівень монетизації (розрахунково)	33,7	33,7	33,6	33,6	33,5
Рівень доларизації (розрахунково)	20,4	20,3	20,3	20,5	20,7
Швидкість обертання (розрахунково)	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
Мультиплікатор	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3
Готівка в касах банків в інвалюті	1 525,1	1 547,5	1 548,2	1 601,4	1 689,6

За параметрами НБУ:	22.10.2004	25.10.2004	26.10.2004	27.10.2004	28.10.2004
I.II Чиста кредитна емісія					
всього - (рах.8010)	69 506,2	69 122,2	67 783,1	67 165,8	66 565,8
у тому числі:					
- рефінансування банків	911,9	931,9	927,4	927,1	927,1
- операції на відкритому ринку	53,5	53,5	53,5	53,5	53,5
- кошти, направлені на придбання валюти в стабілізац. фонд	58 372,6	57 968,6	56 722,5	56 105,5	55 505,5
- вкладення в держ. цінні папери на первинному ринку	6 640,5	6 640,5	6 551,9	6 551,9	6 551,9
2.Кредити уряду - всього :	9 850,3	9 850,2	9 850,2	9 850,2	9 850,2
- у національній валюті	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8
- у іноз валюті-по поточн .курсу	6 282,5	6 282,4	6 282,4	6 282,4	6 282,4
За визначенням Меморандуму	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8
2.1.Кошти уряду - всього :	11 278,0	11 196,1	11 124,0	11 191,5	11 176,8
- у національній валюті	9 939,3	9 857,4	9 785,3	9 852,8	9 838,2
Депоз. держбюджету України в КБ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Депоз. бюджетних установ в КБ	100,6	100,4	99,2	98,8	101,8
2.2.Чисті кредити Уряду - всього:	-1 427,7	-1 345,8	-1 273,7	-1 341,2	-1 326,6
фінансовий маяк	-5 568,2	-5 486,3	-5 414,2	-5 481,7	-5 467,0
3.Чисті кредити НБУ	3 459,2	3 606,0	3 585,0	3 467,3	3 482,0
4.Грошова база - фінансовий маяк	55 385,3	55 132,7	53 844,1	53 190,2	52 603,8
у т.ч. готівка в касах ком.банків	3 405,1	3 320,7	3 876,4	3 798,0	3 710,8
5.Міжнар. вал. резерви НБУ					
5.1. Чисті (млн грн)	53 154,8	52 827,3	52 567,1	50 919,9	50 544,3
- критерій ефективності - в млн. грн.	52 918,2	52 470,0	52 249,7	50 273,4	49 931,2
- в млн \$	9 925,6	9 841,5	9 800,2	9 429,5	9 365,3
5.2. Валові (млн дол)	11 577,4	11 515,9	11 466,8	11 156,4	11 085,5
6.Чисті внутрішні активи НБУ	2 230,4	2 305,4	1 277,0	2 277,0	2 059,5
- критерій ефективності	2 467,0	2 662,8	1 594,4	2 916,8	2 672,6
7. Оф. ставка рефінанс. НБУ	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0
За параметрами банківської системи					
8.Заборгов. уряду банк. системи	20 197,4	20 217,7	20 116,8	20 115,3	20 090,9
9.Кошти на рахунках уряду	13 884,3	13 881,6	13 894,7	14 033,6	14 101,6
10.Чисті кредити уряду	6 313,1	6 336,1	6 222,2	6 081,7	5 989,3
11.Корражунки	8 519,6	8 457,7	7 366,8	7 075,1	6 913,0
11а. Сума обов'язкових резервів	5 830,5	5 830,5	5 830,5	5 830,5	5 830,5
12.Грошова маса - всього :	129 873,6	129 002,6	128 449,1	128 145,1	127 539,9
- у національній валюті:	101 765,4	100 960,6	100 377,7	99 835,0	99 064,1
- у т.ч. готівка	43 403,1	43 297,1	42 544,8	42 176,5	41 839,5
Депозити юридичних осіб всього:	41 133,2	40 355,9	40 678,3	40 831,7	40 659,9
- в національній валюті	31 437,3	30 829,9	31 174,9	31 230,8	31 053,3
- в іноземній валюті	9 695,9	9 526,0	9 503,5	9 600,9	9 606,6
Депозити фізичних осіб:	45 023,2	45 026,2	44 941,0	44 917,3	44 823,5
- в національній валюті	26 780,2	26 688,5	26 505,7	26 283,7	26 031,2
- в іноземній валюті	18 243,1	18 337,7	18 435,2	18 633,5	18 792,3
13. Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. та фіз. осіб	91 773,5	91 281,1	91 635,2	91 974,6	92 582,7
13.1.Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. :	77 986,2	77 433,8	77 740,8	78 011,2	78 524,6
13.2.Кредити, надані КБ фіз.особам :	13 902,8	13 961,6	14 011,9	14 084,5	14 192,9
- у національній валюті:	5 863,4	5 900,7	5 945,7	6 008,3	6 090,9
- в іноземній валюті	8 039,5	8 060,9	8 066,2	8 076,2	8 102,0
13.3 Кредити - підпр. всього (та фіз.особи)	87 094,3	86 621,7	87 011,5	87 342,5	87 891,1
14. % ставка за кредитами в нац.вал.(з поч.міс.)	17,0	17,0	17,0	17,0	17,0
15. % ставка за депозитами в нац.вал.(з поч.міс.)	6,7	6,6	6,6	6,5	6,5
16. % ставка за міжбан.кред.(з поч.міс.)	3,2	3,2	3,3	3,4	4,1
% ставка за кред. овернайт(з поч.міс.)	2,4	2,5	2,6	2,8	3,7
21.Рівень монетизації (розрахунково)	33,8	33,7	33,6	33,5	33,5
Рівень доларизації (розрахунково)	21,6	21,7	21,9	22,1	22,3
Швидкість обертання (розрахунково)	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
Мультиплікатор	2,3	2,3	2,4	2,4	2,4
Готівка в касах банків в іновалюті	1 987,2	2 047,9	1 901,8	2 260,9	2 082,6

За параметрами НБУ:	29.10.2004	01.11.2004	02.11.2004	03.11.2004	04.11.2004
1.І чиста кредитна емісія					
всього - (рах.8010)	66 115,1	65 503,8	65 181,8	63 815,4	63 813,3
у тому числі:					
- рефінансування банків	1 061,3	942,0	941,6	941,6	938,6
- операції на відкритому ринку	53,5	53,5	53,5	53,5	53,5
- кошти, направлені на придбання валюти в стабілізац. фонд	54 920,5	54 428,6	54 107,0	52 740,6	52 740,6
- вкладення в держ. цінні папери на первинному ринку	6 551,9	6 551,9	6 551,9	6 551,9	6 551,9
2.Кредити уряду – всього :	9 850,2	9 850,2	9 850,2	9 850,2	9 850,2
- у національній валюті	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8
- у іноз валюті-по поточн .курсу	6 282,4	6 282,4	6 282,4	6 282,4	6 282,4
За визначенням Меморандуму	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8
2.1 .Кошти уряду – всього :	11 114,3	10 812,3	10 056,8	9 890,3	8 423,0
- у національній валюті	9 866,9	9 642,7	8 896,6	8 730,2	7 262,9
Депоз. держбюджету України в КБ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Депоз. бюджетних установ в КБ	101,8	102,3	100,8	102,3	101,9
2.2.Чисті кредити Уряду – всього:	-1 264,1	-962,1	-206,6	-40,0	1 427,3
фінансовий маяк	-5 404,5	-5 102,5	-4 347,0	-4 180,5	-2 713,2
3.Чисті кредити НБУ	4 229,6	5 369,4	6 124,4	6 241,0	7 705,2
4.Грошова база – фінансовий маяк	52 589,3	53 154,7	53 580,4	52 328,8	53 797,9
у т.ч. готівка в касах ком.банків	3 646,2	3 554,0	3 861,1	3 546,3	3 377,1
5.Міжнар. вал. резерви НБУ					
5.1. Чисті (млн грн)	49 388,2	48 762,8	48 763,3	49 237,3	47 268,6
– критерій ефективності – в млн. грн.	48 748,5	48 305,3	48 256,0	48 708,7	46 776,7
– в млн \$	9 143,5	9 060,4	9 051,1	9 136,0	8 773,6
5.2. Валові (млн дол)	10 867,6	10 719,5	10 719,6	10 802,1	10 431,1
6.Чисті внутрішні активи НБУ	3 201,0	4 392,0	4 817,1	3 091,4	6 529,3
– критерій ефективності	3 840,7	4 849,4	5 324,4	3 620,0	7 021,3
7. Оф. ставка рефінанс. НБУ	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0
За параметрами банківської системи					
8.Заборгов. уряду банк. системі	20 059,7	20 108,6	20 116,8	20 116,9	20 054,1
9.Кошти на рахунках уряду	14 125,8	13 637,9	12 518,3	12 012,0	10 885,7
10.Чисті кредити уряду	5 933,8	6 470,7	7 598,5	8 104,9	9 168,4
11.Корражунки	7 357,2	8 249,5	8 799,4	7 718,2	9 246,5
11а. Сума обов'язкових резервів	5 830,5	6 985,5	5 830,5	5 830,5	5 830,5
12.Грошова маса – всього :	126 937,9	126 223,9	128 362,8	128 626,9	128 682,6
- у національній валюті:	98 239,1	98 275,4	98 105,5	98 136,4	98 607,0
- у т.ч. готівка	41 534,8	41 296,9	40 869,3	41 014,7	41 125,2
Депозити юридичних осіб всього:	40 363,3	39 607,4	42 104,6	42 076,6	41 922,8
- в національній валюті	30 672,1	30 841,8	31 124,0	30 886,1	31 189,8
- в іноземній валюті	9 691,2	8 765,6	10 980,6	11 190,6	10 733,0
Депозити фізичних осіб:	44 827,0	45 118,6	45 146,6	45 318,2	45 417,0
- в національній валюті	25 895,6	26 010,8	25 946,0	26 094,9	26 150,9
- в іноземній валюті	18 931,5	19 107,8	19 200,7	19 223,3	19 266,1
13. Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. та фіз. осіб	93 154,8	92 735,5	92 763,5	92 856,0	93 010,0
13.1.Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. :	79 003,2	78 519,9	78 531,7	78 583,8	78 676,6
13.2.Кредити, надані КБ фіз.особам :	14 288,6	14 411,2	14 410,4	14 446,0	14 503,4
- у національній валюті:	6 163,0	6 234,9	6 239,5	6 277,2	6 329,8
- в іноземній валюті	8 125,6	8 176,3	8 170,9	8 168,8	8 173,6
13.3 Кредити – підпр. всього (та фіз.особи)	88 458,0	87 915,6	87 976,8	88 111,0	88 306,9
14. % ставка за кредитами в нац.вал.(з поч.міс.)	17,1	17,3	17,4	17,5	17,5
15. % ставка за депозитами в нац.вал.(з поч.міс.)	6,5	6,5	6,6	6,6	6,4
16. % ставка за міжбан.кред.(з поч.міс.)	5,3	6,2	6,5	7,0	8,0
% ставка за кред. овернайт(з поч.міс.)	4,9	5,8	6,2	6,7	7,7
21.Рівень монетизації (розрахунково)	33,4	32,1	33,6	33,6	33,6
Рівень доларизації (розрахунково)	22,6	22,1	23,6	23,7	23,4
Швидкість обертання (розрахунково)	3,0	3,1	3,0	3,0	3,0
Мультиплікатор	2,4	2,4	2,4	2,5	2,4
Готівка в касах банків в інвалюті	2 059,6	2 099,6	1 838,9	1 825,1	2 652,9

За параметрами НБУ:	05.11.2004	08.11.2004	09.11.2004	10.11.2004	11.11.2004
I.II Чиста кредитна емісія					
всього - (рах.8010)	63 855,8	63 551,5	63 501,8	63 383,6	62 812,0
у тому числі:					
- рефінансування банків	938,6	938,6	926,5	926,5	926,5
- операції на відкритому ринку	53,5	53,5	53,5	53,5	53,5
- кошти, направлені на придбання валюти в стабілізац. фонд	52 750,6	52 479,7	52 442,1	52 323,8	51 752,3
- вкладення в держ. цінні папери на первинному ринку	6 551,9	6 551,9	6 551,9	6 551,9	6 551,9
2.Кредити уряду - всього :	9 850,2	9 850,1	9 850,0	9 850,0	9 850,0
- у національній валюті	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8
- у іноз валюті-по поточн .курсу	6 282,4	6 282,3	6 282,2	6 282,2	6 282,2
За визначенням Меморандуму	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8
2.1.Кошти уряду - всього :	8 193,7	8 090,1	9 015,7	8 872,0	8 960,4
- у національній валюті	7 033,6	6 930,0	7 855,6	7 711,9	7 800,9
Депоз. держбюджету України в КБ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Депоз. бюджетних установ в КБ	101,9	101,9	101,9	102,9	102,9
2.2.Чисті кредити Уряду - всього:	1 655,5	1 760,0	834,3	978,0	889,5
фінансовий маяк	-2 483,9	-2 380,3	-3 305,9	-3 162,2	-3 250,6
3.Чисті кредити НБУ	7 934,5	8 238,0	7 300,2	7 444,0	7 355,5
4.Грошова база - фінансовий маяк	54 065,8	54 090,7	53 207,7	53 236,1	52 576,7
у т.ч. готівка в касах ком.банків	3 411,1	3 167,2	3 567,4	3 424,2	3 283,0
5.Міжнар. вал. резерви НБУ					
5.1. Чисті (млн грн)	47 163,8	47 491,2	48 087,9	48 041,3	46 847,2
- критерій ефективності - в млн. грн.	46 600,3	46 753,4	47 404,8	47 223,6	46 027,8
- в млн \$	8 740,6	8 769,3	8 891,5	8 857,5	8 633,2
5.2. Валові (млн дол)	10 411,4	10 473,3	10 585,9	10 577,2	10 352,1
6.Чисті внутрішні активи НБУ	6 902,0	6 599,6	5 119,8	5 194,8	5 729,5
- критерій ефективності	7 465,5	7 337,4	5 802,9	6 012,5	6 548,9
7. Оф. ставка рефінанс. НБУ	8,0	8,0	8,0	9,0	9,0
За параметрами банківської системи					
8.Заборгов. уряду банк. системи	20 060,1	20 058,4	20 057,8	20 018,4	20 014,2
9.Кошти на рахунках уряду	10 743,7	10 487,1	11 327,6	11 324,7	11 309,3
10.Чисті кредити уряду	9 316,4	9 571,3	8 730,3	8 693,7	8 704,9
11.Корражунки	9 449,1	9 242,5	8 208,4	8 367,2	7 752,1
11а. Сума обов'язкових резервів	5 830,5	5 830,5	5 830,5	6 985,5	6 985,5
12.Грошова маса - всього :	129 349,3	129 461,8	129 108,5	128 560,6	128 553,4
- у національній валюті:	99 234,8	99 413,5	98 890,9	98 394,8	98 302,6
- у т.ч. готівка	41 156,7	41 629,8	41 291,5	41 304,9	41 400,8
Депозити юридичних осіб всього:	42 459,5	41 988,0	42 114,8	41 538,0	41 488,4
- в національній валюті	31 774,3	31 440,0	31 444,1	30 978,4	30 871,6
- в іноземній валюті	10 685,2	10 548,0	10 670,8	10 559,5	10 616,7
Депозити фізичних осіб:	45 502,3	45 615,4	45 473,7	45 488,5	45 434,2
- в національній валюті	26 150,4	26 193,7	26 005,8	25 962,0	25 879,7
- в іноземній валюті	19 351,9	19 421,7	19 468,0	19 526,5	19 554,5
13. Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. та фіз. осіб	93 316,8	93 281,3	93 411,5	93 701,1	94 029,7
13.1.Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. :	78 935,1	78 845,8	78 951,4	79 203,0	79 491,4
13.2.Кредити, надані КБ фіз.особам :	14 548,3	14 595,8	14 616,8	14 647,9	14 678,4
- у національній валюті:	6 359,4	6 405,3	6 427,7	6 455,0	6 490,3
- в іноземній валюті	8 188,9	8 190,5	8 189,1	8 192,9	8 188,1
13.3 Кредити - підпр. всього (та фіз.особи)	88 651,5	88 624,6	88 754,8	89 066,3	89 392,1
14. % ставка за кредитами в нац.вал.(з поч.міс.)	17,5	17,5	17,5	17,5	17,5
15. % ставка за депозитами в нац.вал.(з поч.міс.)	6,5	6,5	6,5	6,5	6,5
16. % ставка за міжбан.кред.(з поч.міс.)	8,3	8,4	8,5	9,0	9,5
% ставка за кред. овернайт(з поч.міс.)	8,1	8,2	8,3	8,8	9,3
21.Рівень монетизації (розрахунково)	33,7	33,7	33,7	33,6	33,6
Рівень доларизації (розрахунково)	23,3	23,2	23,4	23,5	23,5
Швидкість обертання (розрахунково)	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
Мультиплікатор	2,4	2,4	2,4	2,4	2,5
Готівка в касах банків в інавалюті	2 437,5	2 152,0	2 158,7	2 034,6	2 041,1

За параметрами НБУ:	12.11.2004	15.11.2004	16.11.2004	17.11.2004	18.11.2004
I.II Чиста кредитна емісія					
всього - (рах.8010)	62 827,0	63 348,7	63 103,6	63 397,8	63 295,1
у тому числі:					
- рефінансування банків	941,5	947,9	955,5	1 293,8	1 293,0
- операції на відкритому ринку	53,5	53,5	53,5	53,5	53,5
- кошти, направлені на придбання валюти в стабілізац. фонд	51 752,3	52 252,3	52 014,9	51 970,8	51 869,0
- вкладення в держ. цінні папери на первинному ринку	6 551,9	6 551,9	6 551,9	6 551,9	6 551,9
2.Кредити уряду - всього :	9 850,0	9 850,0	9 849,9	9 849,9	9 849,9
- у національній валюті	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8
- у іноз валюті-по поточн .курсу	6 282,2	6 282,2	6 282,1	6 282,1	6 282,1
За визначенням Меморандуму	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8
2.1.Кошти уряду - всього :	8 996,1	8 977,2	8 994,2	9 199,6	9 543,9
- у національній валюті	7 836,6	7 842,3	7 961,1	8 161,2	8 505,6
Депоз. держбюджету України в КБ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Депоз. бюджетних установ в КБ	102,9	103,6	102,9	102,9	102,9
2.2.Чисті кредити Уряду - всього:	853,9	872,8	855,7	650,3	306,0
фінансовий маяк	-3 286,3	-3 267,4	-3 284,4	-3 489,8	-3 834,1
3.Чисті кредити НБУ	7 334,8	7 363,2	7 453,6	7 656,4	7 311,3
4.Грошова база - фінансовий маяк	52 559,9	53 074,3	52 813,3	52 897,1	52 454,1
у т.ч. готівка в касах ком.банків	3 184,3	3 030,1	3 426,2	3 219,1	3 112,6
5.Міжнар. вал. резерви НБУ					
5.1. Чисті (млн грн)	46 569,9	46 854,8	48 057,2	47 719,7	47 587,6
- критерій ефективності - в млн. грн.	45 648,7	46 108,6	47 255,1	46 828,5	46 694,4
- в млн \$	8 562,1	8 648,3	8 863,4	8 783,4	8 758,2
5.2. Валові (млн дол)	10 299,8	10 353,5	10 580,3	10 516,7	10 492,1
6.Чисті внутрішні активи НБУ	5 989,9	6 219,6	4 756,1	5 177,4	4 866,4
- критерій ефективності	6 911,1	6 965,7	5 558,2	6 068,5	5 759,7
7. Оф. ставка рефінанс. НБУ	9,0	9,0	9,0	9,0	9,0
За параметрами банківської системи					
8.Заборгов. уряду банк. системі	20 023,4	20 021,3	20 044,1	19 981,3	19 934,8
9.Кошти на рахунках уряду	11 256,9	11 143,8	11 183,0	11 309,2	11 659,3
10.Чисті кредити уряду	8 766,5	8 877,6	8 861,1	8 672,1	8 275,5
11.Коррахунки	7 582,0	7 910,9	7 783,1	8 132,9	7 927,1
11а. Сума обов'язкових резервів	6 985,5	6 985,5	6 985,5	6 985,5	6 985,5
12.Грошова маса - всього :	128 887,3	127 539,9	127 955,6	127 662,0	127 287,0
- у національній валюті:	98 426,2	98 012,4	98 271,9	97 837,3	97 310,9
- у т.ч. готівка	41 651,2	41 991,3	41 461,9	41 487,8	41 356,3
Депозити юридичних осіб всього:	41 605,1	40 009,7	41 066,2	40 790,7	40 562,0
- в національній валюті	30 831,0	30 200,9	31 153,1	30 810,9	30 475,7
- в іноземній валюті	10 774,1	9 808,8	9 913,1	9 979,8	10 086,4
Депозити фізичних осіб:	45 402,2	45 363,0	45 247,0	45 168,8	45 122,3
- в національній валюті	25 794,4	25 713,2	25 549,7	25 431,6	25 342,5
- в іноземній валюті	19 607,7	19 649,8	19 697,3	19 737,3	19 779,8
13. Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. та фіз. осіб	94 166,7	93 888,4	94 034,9	94 090,7	94 217,3
13.1.Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. :	79 581,0	79 256,3	79 382,3	79 399,6	79 477,0
13.2.Кредити, надані КБ фіз.особам :	14 722,2	14 766,7	14 784,9	14 822,0	14 870,1
- у національній валюті:	6 520,2	6 543,7	6 569,4	6 596,8	6 622,5
- в іноземній валюті	8 202,1	8 223,0	8 215,5	8 225,2	8 247,7
13.3 Кредити - підпр. всього (та фіз.особи)	89 564,7	89 284,6	89 424,1	89 581,6	89 650,8
14. % ставка за кредитами в нац.вал. (з поч.міс.)	17,6	17,7	17,7	17,7	17,8
15. % ставка за депозитами в нац.вал. (з поч.міс.)	6,5	6,6	6,6	6,7	6,7
16. % ставка за міжбан.кред. (з поч.міс.)	10,0	10,7	11,4	12,0	12,4
% ставка за кред. овернайт(з поч.міс.)	9,9	10,4	11,2	11,7	12,1
21.Рівень монетизації (розрахунково)	33,7	33,5	33,5	33,5	33,4
Рівень доларизації (розрахунково)	23,6	23,2	23,2	23,4	23,6
Швидкість обертання (розрахунково)	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
Мультиплікатор	2,5	2,4	2,4	2,4	2,4
Готівка в касах банків в інвалюті	2 332,8	2 093,4	1 822,7	1 957,8	1 931,0

За параметрами НБУ:	19.11.2004	22.11.2004	23.11.2004	24.11.2004	25.11.2004
I.II Чиста кредитна емісія					
всього - (рах.8010)	63 150,4	63 152,9	62 867,1	62 800,2	62 557,3
у тому числі:					
- рефінансування банків	1 304,0	1 384,4	1 521,7	1 652,7	1 639,4
- операції на відкритому ринку	53,5	53,5	53,5	53,5	53,5
- кошти, направлені на придбання валюти в стабілізац. фонд	51 713,2	51 635,4	51 212,1	51 014,3	50 784,6
- вкладення в держ. цінні папери на первинному ринку	6 551,9	6 551,9	6 551,9	6 551,9	6 551,9
2.Кредити уряду - всього :	9 849,9	9 849,9	9 849,9	9 849,9	9 849,9
- у національній валюті	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8
- у іноз валюті-по поточн .курсу	6 282,1	6 282,1	6 282,1	6 282,1	6 282,1
За визначенням Меморандуму	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8
2.1.Кошти уряду - всього :	9 758,6	10 251,9	10 624,3	10 550,6	10 471,4
- у національній валюті	8 720,3	9 213,5	9 585,9	9 515,7	9 436,3
Депоз. держбюджету України в КБ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Депоз. бюджетних установ в КБ	102,8	105,9	105,7	105,7	105,7
2.2.Чисті кредити Уряду - всього:	91,2	-402,0	-774,4	-700,7	-621,6
фінансовий маяк	-4 048,8	-4 542,1	-4 914,5	-4 840,8	-4 761,6
3.Чисті кредити НБУ	7 107,6	6 694,8	6 459,7	7 097,4	7 163,3
4.Грошова база - фінансовий маяк	52 170,3	51 690,1	51 031,7	51 478,4	51 327,5
у т.ч. готівка в касах ком.банків	3 085,4	3 015,8	3 397,0	3 194,9	2 980,1
5.Міжнар. вал. резерви НБУ					
5.1. Чисті (млн грн)	47 533,4	47 439,9	47 236,7	46 886,1	46 775,0
- критерій ефективності - в млн. грн.	46 538,1	46 459,8	46 248,4	45 889,2	45 647,6
- в млн \$	8 728,9	8 714,2	8 674,6	8 607,2	8 561,9
5.2. Валові (млн дол)	10 481,9	10 464,3	10 426,0	10 359,9	10 339,0
6.Чисті внутрішні активи НБУ	4 637,0	4 250,3	3 795,0	4 592,3	4 552,4
- критерій ефективності	5 632,3	5 230,3	4 783,4	5 589,3	5 679,9
7. Оф. ставка рефінанс. НБУ	9,0	9,0	9,0	9,0	9,0
За параметрами банківської системи					
8.Заборгов. уряду банк. системи	19 861,2	19 873,2	19 886,7	19 840,9	19 841,5
9.Кошти на рахунках уряду	11 951,9	12 591,0	12 700,1	12 615,5	12 554,2
10.Чисті кредити уряду	7 909,3	7 282,2	7 186,6	7 225,4	7 287,3
11.Корражунки	7 838,6	7 438,0	7 029,7	7 825,5	7 932,0
11а. Сума обов'язкових резервів	6 985,5	6 985,5	6 985,5	6 985,5	6 985,5
12.Грошова маса - всього :	126 570,7	125 432,4	125 363,1	125 306,8	125 168,9
- у національній валюті:	96 861,2	95 939,3	95 768,8	95 534,4	95 263,3
- у т.ч. готівка	41 188,0	41 178,5	40 547,9	40 401,2	40 321,7
Депозити юридичних осіб всього:	39 943,2	38 845,1	39 533,0	39 780,2	39 835,9
- в національній валюті	30 198,6	29 328,0	29 894,3	29 975,6	29 868,8
- в іноземній валюті	9 744,6	9 517,1	9 638,7	9 804,6	9 967,1
Депозити фізичних осіб:	45 226,3	45 221,1	45 095,3	44 939,8	44 809,0
- в національній валюті	25 337,3	25 319,8	25 213,7	25 045,0	24 955,9
- в іноземній валюті	19 889,0	19 901,3	19 881,5	19 894,7	19 853,1
13. Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. та фіз. осіб	94 492,6	94 508,6	94 500,7	94 474,6	94 497,5
13.1.Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. :	79 686,0	79 644,0	79 633,8	79 570,8	79 543,2
13.2.Кредити, надані КБ фіз.особам :	14 935,4	14 991,7	14 992,5	15 028,2	15 077,6
- у національній валюті:	6 668,5	6 703,1	6 716,7	6 745,0	6 775,4
- в іноземній валюті	8 266,9	8 288,6	8 275,8	8 283,1	8 302,2
13.3 Кредити - підпр. всього (та фіз.особи)	89 916,7	89 987,0	89 986,6	89 876,1	89 910,2
14. % ставка за кредитами в нац.вал.(з поч.міс.)	17,8	17,8	17,8	17,8	17,9
15. % ставка за депозитами в нац.вал.(з поч.міс.)	6,7	6,8	6,9	7,0	7,1
16. % ставка за міжбан.кред.(з поч.міс.)	12,8	13,2	13,7	14,4	15,0
% ставка за кред. овернайт(з поч.міс.)	12,5	12,9	13,4	14,0	14,7
21.Рівень монетизації (розрахунково)	33,3	33,1	33,1	33,1	33,1
Рівень доларизації (розрахунково)	23,5	23,5	23,6	23,8	23,9
Швидкість обертання (розрахунково)	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
Мультиплікатор	2,4	2,4	2,5	2,4	2,4
Готівка в касах банків в інвалюті	1 966,4	1 925,7	1 740,6	1 876,6	1 756,4

За параметрами НБУ:	26.11.2004	29.11.2004	30.11.2004	01.12.2004	02.12.2004
I.II Чиста кредитна емісія					
всього - (рах.8010)	62 584,0	62 153,8	61 225,5	60 772,6	60 777,0
у тому числі:					
- рефінансування банків	1 754,7	1 752,3	1 789,7	1 944,7	2 185,5
- операції на відкритому ринку	53,5	53,5	53,5	53,5	53,5
- кошти, направлені на придбання валюти в стабілізац. фонд	50 784,6	50 356,9	49 391,2	48 783,3	48 546,9
- вкладення в держ. цінні папери на первинному ринку	6 463,4	6 463,4	6 463,4	6 463,4	6 463,4
2.Кредити уряду - всього :	9 849,9	9 849,9	9 849,9	9 849,9	9 849,9
- у національній валюті	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8
- у іноз валюті-по поточн .курсу	6 282,1	6 282,1	6 282,1	6 282,1	6 282,1
За визначенням Меморандуму	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8
2.1 .Кошти уряду - всього :	10 220,7	10 160,6	10 025,7	9 774,2	8 907,0
- у національній валюті	9 185,1	9 125,1	8 990,2	8 739,8	7 872,6
Депоз. держбюджету України в КБ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Депоз. бюджетних установ в КБ	105,6	105,3	104,5	104,5	103,4
2.2.Чисті кредити Уряду - всього:	-370,8	-310,7	-175,9	75,7	942,8
фінансовий маяк	-4 510,9	-4 450,8	-4 315,9	-4 064,4	-3 197,2
3.Чисті кредити НБУ	7 440,8	7 498,4	7 670,7	8 077,2	9 180,2
4.Грошова база - фінансовий маяк	51 573,3	51 197,6	50 357,8	50 197,0	51 082,0
у т.ч. готівка в касах ком.банків	2 825,6	2 737,5	2 945,4	3 054,7	3 376,8
5.Міжнар. вал. резерви НБУ					
5.1. Чисті (млн грн)	46 870,9	46 571,3	45 507,4	44 387,4	44 224,1
- критерій ефективності - в млн. грн.	45 644,3	45 224,4	44 105,5	42 986,1	42 680,6
- в млн \$	8 561,3	8 482,5	8 272,6	8 062,7	8 005,4
5.2. Валові (млн дол)	10 356,9	10 300,5	10 100,0	9 888,9	9 841,6
6.Чисті внутрішні активи НБУ	4 702,4	4 626,2	4 850,4	5 809,6	6 857,9
- критерій ефективності	5 929,0	5 973,2	6 252,3	7 210,9	8 401,4
7. Оф. ставка рефінанс. НБУ	9,0	9,0	9,0	9,0	9,0
За параметрами банківської системи					
8.Заборгов. уряду банк. системі	19 713,0	19 756,9	19 740,9	19 737,8	19 739,4
9.Кошти на рахунках уряду	12 329,2	12 228,8	12 300,1	11 852,0	11 152,2
10.Чисті кредити уряду	7 383,8	7 528,1	7 440,8	7 885,8	8 587,2
11.Коррахунки	8 369,8	8 013,6	7 018,5	6 228,1	6 406,1
11а. Сума обов'язкових резервів	6 985,5	6 985,5	6 985,5	7 032,1	6 985,5
12.Грошова маса - всього :	125 932,0	125 184,6	125 249,4	125 250,9	124 487,9
- у національній валюті:	95 344,5	95 190,5	95 263,7	95 073,1	94 258,0
- у т.ч. готівка	40 322,1	40 390,2	40 338,0	40 857,2	41 232,5
Депозити юридичних осіб всього:	40 753,0	40 202,3	40 981,5	41 194,8	40 389,6
- в національній валюті	30 087,9	30 022,6	30 722,4	30 743,1	29 859,4
- в іноземній валюті	10 665,0	10 179,6	10 259,1	10 451,7	10 530,2
Депозити фізичних осіб:	44 636,7	44 386,2	43 722,7	42 914,2	42 668,5
- в національній валюті	24 817,7	24 656,3	24 087,3	23 293,9	23 053,0
- в іноземній валюті	19 819,0	19 729,9	19 635,4	19 620,3	19 615,5
13. Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. та фіз. осіб	94 671,6	95 031,7	96 072,8	96 465,5	95 311,1
13.1.Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. :	79 675,7	79 995,6	80 999,8	81 439,8	80 259,4
13.2.Кредити, надані КБ фіз.особам :	15 123,5	15 169,8	15 224,4	15 238,7	15 243,3
- у національній валюті:	6 809,7	6 842,0	6 870,0	6 887,6	6 892,2
- в іноземній валюті	8 313,8	8 327,8	8 354,4	8 351,1	8 350,3
13.3 Кредити - підпр. всього (та фіз.особи)	90 137,2	90 483,6	91 450,6	91 769,1	90 658,3
14. % ставка за кредитами в нац.вал.(з поч.міс.)	17,9	17,9	17,8	17,8	17,8
15. % ставка за депозитами в нац.вал.(з поч.міс.)	7,2	7,3	7,3	7,3	7,3
16. % ставка за міжбан.кред.(з поч.міс.)	15,7	16,4	16,7	16,1	16,2
% ставка за кред. овернайт(з поч.міс.)	15,4	16,0	16,3	15,7	15,8
21.Рівень монетизації (розрахунково)	33,2	33,1	33,1	32,0	33,0
Рівень долларизації (розрахунково)	24,3	24,0	23,9	24,1	24,3
Швидкість обертання (розрахунково)	3,0	3,0	3,0	3,1	3,0
Мультиплікатор	2,4	2,5	2,5	2,5	2,4
Готівка в касах банків в іввалюті	1 777,6	1 603,3	1 493,5	2 104,9	2 255,0

За параметрами НБУ:	03.12.2004	06.12.2004	07.12.2004	08.12.2004	09.12.2004
I.II Чиста кредитна емісія					
всього - (рах.8010)	61 020,5	60 955,9	60 251,1	60 236,2	60 678,5
у тому числі:					
- рефінансування банків	2 759,3	2 931,9	2 463,8	3 072,7	3 673,2
- операції на відкритому ринку	53,5	53,5	53,5	53,5	53,5
- кошти, направлені на придбання валюти в стабілізац. фонд	48 216,5	47 979,3	47 742,6	47 118,9	46 960,6
- вкладення в держ. цінні папери на первинному ринку	6 463,4	6 463,4	6 463,4	6 463,4	6 463,4
2.Кредити уряду - всього :	9 849,9	9 849,9	9 849,9	9 849,9	9 849,9
- у національній валюті	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8
- у іноз валюті-по поточн .курсу	6 282,1	6 282,1	6 282,1	6 282,1	6 282,1
За визначенням Меморандуму	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8
2.1.Кошти уряду - всього :	7 594,2	7 255,8	7 215,0	7 113,1	6 927,5
- у національній валюті	6 559,8	6 221,8	6 181,0	6 079,0	5 893,5
Депоз. держбюджету України в КБ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Депоз. бюджетних установ в КБ	101,6	101,5	101,5	101,5	101,0
2.2.Чисті кредити Уряду - всього:	2 255,7	2 594,1	2 634,8	2 736,8	2 922,3
фінансовий маяк	-1 884,4	-1 546,0	-1 505,2	-1 403,3	-1 217,7
3.Чисті кредити НБУ	11 066,8	11 577,8	11 170,5	11 881,3	12 667,4
4.Грошова база - фінансовий маяк	52 654,4	52 898,6	52 304,1	52 388,2	53 022,8
у т.ч. готівка в касах ком.банків	3 574,3	3 645,9	3 930,0	3 610,2	3 317,1
5.Міжнар. вал. резерви НБУ					
5.1. Чисті (млн грн)	44 666,2	44 503,3	44 261,2	43 602,4	43 062,0
- критерій ефективності - в млн. грн.	43 101,0	42 866,4	42 680,1	41 784,8	41 202,8
- в млн \$	8 084,2	8 040,2	8 005,3	7 837,4	7 728,2
5.2. Валові (млн дол)	9 924,9	9 894,2	9 848,9	9 724,7	9 622,9
6.Чисті внутрішні активи НБУ	7 988,2	8 395,3	8 042,9	8 785,8	9 960,8
- критерій ефективності	9 553,4	10 032,2	9 624,0	10 603,4	11 820,0
7. Оф. ставка рефінанс. НБУ	9,0	9,0	9,0	9,0	9,0
За параметрами банківської системи					
8.Заборгов. уряду банк. системи	19 722,4	19 708,4	19 700,7	19 698,2	19 631,0
9.Кошти на рахунках уряду	10 403,5	9 325,7	9 228,1	9 095,0	8 915,5
10.Чисті кредити уряду	9 319,0	10 382,7	10 472,7	10 603,2	10 715,5
11.Корраханки	7 422,4	6 931,4	6 136,3	6 394,4	7 186,7
11а. Сума обов'язкових резервів	7 032,1	7 032,1	7 032,1	7 032,1	7 032,1
12.Грошова маса - всього :	124 806,7	125 177,2	125 248,8	125 033,0	125 016,6
- у національній валюті:	94 183,2	94 786,7	94 899,9	94 823,6	94 692,2
- у т.ч. готівка	41 592,2	42 255,4	42 171,8	42 317,4	42 451,4
Депозити юридичних осіб всього:	40 599,6	40 419,2	40 762,2	40 602,0	40 558,9
- в національній валюті	29 605,1	29 579,1	29 876,2	29 819,3	29 633,0
- в іноземній валюті	10 994,4	10 840,1	10 886,1	10 782,6	10 925,9
Депозити фізичних осіб:	42 417,8	42 307,1	42 135,1	41 935,9	41 828,8
- в національній валюті	22 872,8	22 838,2	22 753,7	22 590,6	22 511,8
- в іноземній валюті	19 545,0	19 468,9	19 381,3	19 345,3	19 317,0
13. Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. та фіз. осіб	94 746,0	94 354,4	94 388,6	94 180,8	94 155,6
13.1.Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. :	79 721,5	79 355,9	79 429,9	79 261,0	79 258,7
13.2.Кредити, надані КБ фіз.особам :	15 211,3	15 179,9	15 136,1	15 091,7	15 063,9
- у національній валюті:	6 886,8	6 874,0	6 856,2	6 827,6	6 810,2
- в іноземній валюті	8 324,5	8 305,9	8 279,9	8 264,1	8 253,7
13.3 Кредити - підпр. всього (та фіз.особи)	90 103,5	89 653,3	89 707,9	89 503,6	89 492,5
14. % ставка за кредитами в нац.вал. (з поч.міс.)	17,8	17,8	17,8	17,8	17,8
15. % ставка за депозитами в нац.вал.(з поч.міс.)	7,3	7,3	7,2	7,3	7,3
16. % ставка за міжбан.кред.(з поч.міс.)	16,4	16,4	16,3	16,8	17,6
% ставка за кред. овернайт(з поч.міс.)	16,0	16,0	15,9	16,3	17,1
21.Рівень монетизації (розрахунково)	33,0	33,1	33,1	33,1	33,1
Рівень доларизації (розрахунково)	24,5	24,3	24,2	24,2	24,3
Швидкість обертання (розрахунково)	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
Мультиплікатор	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4
Готівка в касах банків в іновалюті	2 176,3	2 045,1	1 939,5	1 838,2	2 121,6

За параметрами НБУ:	10.12.2004	13.12.2004	14.12.2004	15.12.2004	16.12.2004
I.II Чиста кредитна емісія					
всього - (рах.8010)	60 632,3	60 494,0	59 882,0	59 564,1	59 951,2
у тому числі:					
- рефінансування банків	3 660,5	4 094,3	3 458,7	3 302,8	3 748,9
- операції на відкритому ринку	53,5	53,5	53,5	53,5	53,5
- кошти, направлені на придбання валюти в стабілізац. фонд	46 927,1	46 355,1	46 355,1	46 216,6	46 157,7
- вкладення в держ. цінні папери на первинному ринку	6 463,4	6 463,4	6 463,4	6 463,4	6 463,4
2.Кредити уряду - всього :	9 849,8	9 849,8	9 849,6	9 849,6	9 849,6
- у національній валюті	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8
- у іноз валюті-по поточн .курсу	6 282,0	6 282,0	6 281,8	6 281,8	6 281,8
За визначенням Меморандуму	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8
2.1 .Кошти уряду - всього :	6 854,7	6 293,1	6 163,7	5 914,2	5 977,2
- у національній валюті	5 820,7	5 471,2	5 438,2	5 296,5	5 439,3
Депоз. держбюджету України в КБ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Депоз. бюджетних установ в КБ	101,0	101,7	101,4	101,4	101,4
2.2.Чисті кредити Уряду - всього:	2 995,0	3 556,7	3 685,9	3 935,5	3 872,5
фінансовий маяк	-1 144,9	-583,3	-453,9	-204,4	-267,4
3.Чисті кредити НБУ	12 727,4	13 712,8	13 196,5	13 287,1	13 670,2
4.Грошова база – фінансовий маяк	53 048,0	53 250,2	52 692,5	52 518,0	52 767,0
у т.ч. готівка в касах ком.банків	3 236,5	3 038,0	3 376,5	3 259,8	3 129,6
5.Міжнар. вал. резерви НБУ					
5.1. Чисті (млн грн)	42 598,9	43 076,5	41 593,3	41 345,2	41 313,1
- критерій ефективності - в млн. грн.	41 010,4	41 541,2	40 244,9	39 865,3	39 817,2
- в млн \$	7 692,1	7 791,7	7 548,5	7 477,3	7 468,3
5.2. Валові (млн дол)	9 535,8	9 625,8	9 346,4	9 299,7	9 293,6
6.Чисті внутрішні активи НБУ	10 449,1	10 173,7	11 099,2	11 172,8	11 453,8
- критерій ефективності	12 037,6	11 709,1	12 447,6	12 652,7	12 949,8
7. Оф. ставка рефінанс. НБУ	9,0	9,0	9,0	9,0	9,0
За параметрами банківської системи					
8.Заборгов. уряду банк. системі	19 587,6	19 586,1	19 582,2	19 577,8	19 709,7
9.Кошти на рахунках уряду	8 877,4	8 300,9	8 084,4	7 813,6	7 900,9
10.Чисті кредити уряду	10 710,2	11 285,2	11 497,8	11 764,2	11 808,9
11.Корражунки	7 235,2	7 403,5	6 897,7	6 934,3	7 341,8
11а. Сума обов'язкових резервів	7 032,1	7 032,1	7 032,1	7 032,1	7 032,1
12.Грошова маса - всього :	124 376,9	124 162,0	123 845,1	123 503,7	123 204,2
- у національній валюті:	94 122,9	94 112,8	93 849,8	93 432,4	93 112,0
- у т.ч. готівка	42 510,6	42 743,1	42 352,9	42 257,1	42 226,8
Депозити юридичних осіб всього:	40 111,3	39 803,3	40 104,9	40 047,8	39 784,0
- в національній валюті	29 197,8	29 066,2	29 380,5	29 264,1	28 990,7
- в іноземній валюті	10 913,5	10 737,1	10 724,4	10 783,7	10 793,4
Депозити фізичних осіб:	41 577,4	41 438,5	41 161,5	40 970,3	40 959,3
- в національній валюті	22 318,0	22 207,3	21 990,8	21 780,1	21 757,9
- в іноземній валюті	19 259,5	19 231,2	19 170,8	19 190,2	19 201,5
13. Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. та фіз. осіб	94 029,2	93 711,5	93 551,2	93 522,5	93 465,7
13.1.Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. :	79 162,3	78 906,7	78 787,7	78 782,7	78 650,6
13.2.Кредити, надані КБ фіз.особам :	15 027,8	14 955,7	14 912,6	14 886,2	14 956,4
- у національній валюті:	6 791,5	6 747,8	6 722,1	6 698,6	6 780,4
- в іноземній валюті	8 236,3	8 207,9	8 190,5	8 187,6	8 176,0
13.3 Кредити - підпр. всього (та фіз.особи)	89 370,6	89 096,5	88 950,7	88 928,7	88 902,8
14. % ставка за кредитами в нац.вал. (з поч.міс.)	17,8	17,9	18,0	18,0	18,1
15. % ставка за депозитами в нац.вал. (з поч.міс.)	7,4	7,5	7,5	7,6	7,6
16. % ставка за міжбан.кред. (з поч.міс.)	18,3	18,6	18,9	19,0	18,9
% ставка за кред. овернайт(з поч.міс.)	17,9	18,3	18,5	18,7	18,6
21.Рівень монетизації (розрахунково)	33,0	32,9	32,9	32,8	32,8
Рівень доларизації (розрахунково)	24,3	24,2	24,2	24,4	24,4
Швидкість обертання (розрахунково)	3,0	3,0	3,0	3,0	3,1
Мультиплікатор	2,3	2,3	2,4	2,4	2,3
Готівка в касах банків в інвалюті	2 151,2	2 047,1	2 251,4	2 188,0	2 063,2

За параметрами НБУ:	17.12.2004	20.12.2004	21.12.2004	22.12.2004	23.12.2004
I.II Чиста кредитна емісія					
всього - (рах.8010)	59 567,3	59 763,0	59 931,6	59 771,4	59 758,0
у тому числі:					
- рефінансування банків	3 668,1	3 736,1	3 594,4	3 508,1	3 524,7
- операції на відкритому ринку	53,5	53,5	53,5	53,5	53,5
- кошти, направлені на придбання валюти в стабілізац. фонд	45 854,6	45 954,6	46 264,6	46 218,6	46 188,7
- вкладення в держ. цінні папери на первинному ринку	6 463,4	6 463,4	6 463,4	6 463,4	6 463,4
2.Кредити уряду - всього :	9 849,6	9 849,6	9 849,5	9 849,4	9 849,4
- у національній валюті	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8
- у іноз валюті-по поточн . курсу	6 281,8	6 281,8	6 281,7	6 281,6	6 281,6
За визначенням Меморандуму	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8
2.1.Кошти уряду - всього :	5 832,3	5 839,0	6 065,0	6 148,9	6 256,6
- у національній валюті	5 320,6	5 327,3	5 599,9	5 683,8	5 791,5
Депоз. держбюджету України в КБ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Депоз. бюджетних установ в КБ	101,1	100,8	99,8	94,8	91,8
2.2.Чисті кредити Уряду - всього:	4 017,4	4 010,6	3 784,5	3 700,5	3 592,8
фінансовий маяк	-122,5	-129,2	-355,2	-439,1	-546,8
3.Чисті кредити НБУ	13 734,4	13 795,6	13 427,8	13 256,5	13 165,4
4.Грошова база - фінансовий маяк	52 507,6	52 698,5	52 589,3	52 345,4	52 230,5
у т.ч. готівка в касах ком.банків	3 068,6	2 966,4	3 401,4	3 305,5	3 123,4
5.Міжнар. вал. резерви НБУ					
5.1. Чисті (млн грн)	41 375,1	42 152,8	42 163,4	42 267,9	42 208,7
- критерій ефективності - в млн. грн.	39 792,7	40 462,2	40 683,1	40 640,6	40 612,6
- в млн \$	7 463,7	7 589,3	7 630,7	7 622,7	7 617,5
5.2. Валові (млн дол)	9 305,3	9 451,9	9 454,1	9 473,9	9 462,8
6.Чисті внутрішні активи НБУ	11 132,5	10 545,6	10 425,9	10 077,5	10 021,9
- критерій ефективності	12 715,0	12 236,3	11 906,2	11 704,8	11 617,9
7. Оф. ставка рефінанс. НБУ	9,0	9,0	9,0	9,0	9,0
За параметрами банківської системи					
8.Заборгов. уряду банк. системи	19 687,9	19 611,0	19 585,1	19 558,2	19 566,8
9.Кошти на рахунках уряду	7 789,3	7 849,3	8 152,1	8 071,1	8 161,6
10.Чисті кредити уряду	11 898,6	11 761,7	11 433,1	11 487,1	11 405,3
11.Коррахунки	7 146,7	7 315,9	7 364,0	7 318,7	7 343,8
11а. Сума обов'язкових резервів	7 032,1	7 032,1	7 032,1	7 032,1	7 032,1
12.Грошова маса - всього :	123 244,2	123 133,0	123 079,6	123 096,1	122 690,5
- у національній валюті:	92 997,6	93 029,1	93 006,4	92 886,2	92 459,0
- у т.ч. готівка	42 222,1	42 345,7	41 753,9	41 652,2	41 693,2
Депозити юридичних осіб всього:	39 786,6	39 598,8	40 315,5	40 421,1	39 934,6
- в національній валюті	28 845,7	28 808,4	29 491,7	29 480,9	28 980,0
- в іноземній валюті	10 941,0	10 790,4	10 823,8	10 940,2	10 954,6
Депозити фізичних осіб:	41 000,0	40 961,0	40 783,1	40 796,1	40 836,0
- в національній валюті	21 796,9	21 749,9	21 636,1	21 628,8	21 661,2
- в іноземній валюті	19 203,1	19 211,1	19 147,0	19 167,3	19 174,8
13. Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. та фіз. осіб	93 560,9	93 485,8	93 797,5	93 624,5	93 445,6
13.1.Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. :	78 663,9	78 607,7	78 970,9	78 824,8	78 670,0
13.2.Кредити, надані КБ фіз.особам :	15 037,0	15 016,6	14 962,7	14 933,2	14 906,1
- у національній валюті:	6 853,0	6 835,1	6 805,8	6 786,6	6 753,5
- в іноземній валюті	8 184,1	8 181,5	8 156,9	8 146,5	8 152,6
13.3 Кредити - підпр. всього (та фіз.особи)	88 989,7	88 894,7	89 199,8	89 085,9	88 847,8
14. % ставка за кредитами в нац.вал.(з поч.міс.)	18,1	18,1	17,7	17,7	17,7
15. % ставка за депозитами в нац.вал.(з поч.міс.)	7,6	7,7	7,7	7,8	7,7
16. % ставка за міжбан.кред.(з поч.міс.)	18,5	18,4	18,7	19,2	19,4
% ставка за кред. овернайт(з поч.міс.)	18,2	18,1	18,4	19,0	19,2
21.Рівень монетизації (розрахунково)	32,8	32,8	32,8	32,8	32,7
Рівень доларизації (розрахунково)	24,5	24,5	24,4	24,5	24,6
Швидкість обертання (розрахунково)	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1
Мультиплікатор	2,4	2,3	2,3	2,4	2,4
Готівка в касах банків в іноземній валюті	1 910,9	2 011,8	1 867,1	1 886,2	1 811,5

За параметрами НБУ:	24.12.2004	27.12.2004	28.12.2004	29.12.2004	30.12.2004
I.II Чиста кредитна емісія					
всього - (рах.8010)	60 316,9	60 020,9	59 482,1	59 295,0	59 851,0
у тому числі:					
- рефінансування банків	4 033,0	3 681,2	3 444,5	3 233,7	3 595,2
- операції на відкритому ринку	53,5	53,5	53,5	53,5	53,5
- кошти, направлені на придбання валюти в стабілізац. фонд	46 208,7	46 268,7	46 081,5	46 081,5	46 281,5
- вкладення в держ. цінні папери на первинному ринку	6 463,4	6 463,4	6 374,9	6 374,9	6 374,9
2.Кредити уряду - всього :	9 849,4	9 849,4	9 849,4	9 849,4	9 849,4
- у національній валюті	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8	3 567,8
- у іноз валюті-по поточн .курсу	6 281,6	6 281,6	6 281,6	6 281,6	6 281,6
За визначенням Меморандуму	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8	5 709,8
2.1 .Кошти уряду - всього :	6012 1	5 842,6	5 729,0	5 752,8	5 429,3
- у національній валюті	5 577,3	5 407,9	5 418,4	5 442,1	5 118,7
Депоз. держбюджету України в КБ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Депоз. бюджетних установ в КБ	91,3	91,3	76,1	75,7	59,3
2.2.Чисті кредити Уряду - всього:	3 837,3	4 006,8	4 120,4	4 096,6	4 420,1
фінансовий маяк	-302,3	-132,8	-19,2	-43,0	280,5
3.Чисті кредити НБУ	14 218,1	14 035,8	13 824,1	13 589,6	14 274,6
4.Грошова база - фінансовий маяк	53 315,5	53 181,7	52 628,6	52 403,2	53 290,1
у т.ч. готівка в касах ком.банків	3 006,9	2 945,4	3 336,7	3 213,9	3 079,2
5.Міжнар. вал. резерви НБУ					
5.1. Чисті (млн грн)	42 433,0	42 317,7	42 255,3	42 081,0	42 408,6
- критерій ефективності - в млн. грн.	40 965,8	40 786,7	40 627,5	40 479,1	40 640,1
- в млн \$	7 683,7	7 650,1	7 620,3	7 592,4	7 622,6
5.2. Валові (млн дол)	9 505,0	9 483,3	9 471,5	9 438,7	9 500,4
6.Чисті внутрішні активи НБУ	10 882,5	10 863,9	10 373,3	10 322,2	10 881,5
- критерій ефективності	12 349,8	12 395,0	12 001,0	11 924,0	12 650,1
7. Ф. ставка рефінанс. НБУ	9,0	9,0	9,0	9,0	9,0
За параметрами банківської системи					
8.Заборгов. уряду банк. системі	19 512,9	19 568,1	19 480,2	19 486,0	19 496,3
9.Кошти на рахунках уряду	7 989,0	7 854,6	7 719,9	7 704,4	7 456,5
10.Чисті кредити уряду	11 523,9	11 713,4	11 760,3	11 781,7	12 039,8
11.Коррахунки	8 410,6	8 037,0	7 418,2	7 116,9	7 873,6
11а. Сума обов'язкових резервів	7 032,1	7 032,1	7 032,1	7 032,1	7 032,1
12.Грошова маса - всього :	123 286,2	123 378,4	123 269,3	123 283,0	123 374,6
- у національній валюті:	92 896,2	93 060,2	92 901,4	93 009,2	93 308,0
- у т.ч. готівка	41 828,5	42 129,1	41 803,7	42 001,8	42 262,8
Депозити юридичних осіб всього:	40 352,9	40 021,0	40 215,5	39 843,9	39 452,4
- в національній валюті	29 236,6	28 993,2	29 165,1	28 923,9	28 882,3
- в іноземній валюті	11 116,3	11 027,8	11 050,4	10 920,0	10 570,1
Депозити фізичних осіб:	40 877,0	41 005,0	41 018,0	41 179,3	41 443,1
- в національній валюті	21 703,5	21 812,9	21 794,2	21 916,7	22 034,1
- в іноземній валюті	19 173,5	19 192,1	19 223,7	19 262,6	19 409,0
13. Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. та фіз. осіб	93 269,8	93 332,8	93 410,5	93 372,2	92 828,9
13.1.Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. :	78 504,1	78 585,5	78 702,0	78 720,8	78 194,2
13.2.Кредити, надані КБ фіз.особам :	14 895,4	14 878,9	14 859,5	14 800,9	14 782,5
- у національній валюті:	6 749,6	6 734,7	6 721,1	6 665,8	6 652,8
- в іноземній валюті	8 145,8	8 144,2	8 138,4	8 135,1	8 129,7
13.3 Кредити - підпр. всього (та фіз.особи)	88 757,6	88 731,0	88 810,3	88 777,6	88 294,7
14. % ставка за кредитами в нац.вал.(з поч.міс.)	17,9	17,5	17,5	17,3	17,5
15. % ставка за депозитами в нац.вал.(з поч.міс.)	7,7	7,4	7,3	7,3	7,4
16. % ставка за міжбан.кред.(з поч.міс.)	19,4	19,1	18,5	17,8	17,3
% ставка за кред. овернайт(з поч.міс.)	19,2	18,8	18,2	17,5	16,9
21.Рівень монетизації (розрахунково)	32,8	32,8	32,8	32,8	32,8
Рівень доларизації (розрахунково)	24,7	24,6	24,6	24,6	24,4
Швидкість обертання (розрахунково)	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1
Мультиплікатор	2,3	2,3	2,3	2,4	2,3
Готівка в касах банків в інвалюті	1 815,1	1 916,5	1 936,6	2 151,4	2 306,0

За параметрами НБУ:	31.12.2004	01.01.2005
I.II Чиста кредитна емісія		
всього - (рах.8010)	60 213,4	60 161,9
у тому числі:		
- рефінансування банків	3 678,1	3 626,6
- операції на відкритому ринку	53,5	53,5
- кошти, направлені на придбання валюти в стабілізац. фонд	46 566,5	46 566,5
- вкладення в держ. цінні папери на первинному ринку	6 374,9	6 374,9
2.Кредити уряду - всього :	9 849,2	9 848,9
- у національній валюті	3 567,8	3 567,8
- у іноз валюті-по поточн .курсу	6 281,4	6 281,1
За визначенням Меморандуму	5 709,8	5 709,8
2.1 .Кошти уряду - всього :	5 590,4	5 262,5
- у національній валюті	5 292,9	4 973,0
Депоз. держбюджету України в КБ	0,0	0,0
Депоз. бюджетних установ в КБ	42,7	42,7
2.2.Чисті кредити Уряду - всього:	4 258,7	4 586,4
фінансовий маяк	119,4	447,3
3.Чисті кредити НБУ	14 196,2	14 472,3
4.Грошова база - фінансовий маяк	53 492,2	53 763,2
у т.ч. готівка в касах ком.банків	3 198,9	3 324,2
5.Міжнар. вал. резерви НБУ		
5.1. Чисті (млн грн)	42 579,5	42 534,7
- критерій ефективності - в млн. грн.	40 890,8	40 893,6
- в млн \$	7 669,7	7 670,2
5.2. Валові (млн дол)	9 533,0	9 524,9
6.Чисті внутрішні активи НБУ	10 912,7	11 228,5
- критерій ефективності	12 601,4	12 869,6
7. Оф. ставка рефінанс. НБУ	9,0	9,0
За параметрами банківської системи		
8.Заборгов. уряду банк. системі	19 508,9	19 432,6
9.Кошти на рахунках уряду	7 354,4	6 896,9
10.Чисті кредити уряду	12 154,5	12 535,7
11.Корражунки	7 718,9	8 017,8
11а. Сума обов'язкових резервів	7 032,1	4 664,2
12.Грошова маса - всього :	125 305,4	125 800,5
- у національній валюті:	95 068,3	95 404,7
- у т.ч. готівка	42 498,8	42 344,9
Депозити юридичних осіб всього:	40 893,3	41 486,9
- в національній валюті	30 276,3	30 679,1
- в іноземній валюті	10 616,9	10 807,9
Депозити фізичних осіб:	41 691,5	41 651,5
- в національній валюті	22 155,5	22 156,2
- в іноземній валюті	19 536,0	19 495,3
13. Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. та фіз. осіб	93 348,6	93 426,6
13.1.Вимоги КБ до суб'єктів госп. діял. :	78 722,0	78 844,9
13.2.Кредити, надані КБ фіз.особам :	14 803,9	14 794,2
- у національній валюті:	6 648,6	6 642,8
- в іноземній валюті	8 155,3	8 151,4
13.3 Кредити - підпр. всього (та фіз.особи)	88 567,7	88 578,9
14. % ставка за кредитами в нац.вал.(з поч.міс.)	17,5	17,5
15. % ставка за депозитами в нац.вал.(з поч.міс.)	7,8	7,9
16. % ставка за міжбан.кред.(з поч.міс.)	17,0	17,0
% ставка за кред. овернайт(з поч.міс.)	16,7	16,8
21.Рівень монетизації (розрахунково)	33,1	32,0
Рівень доларизації (розрахунково)	24,1	24,2
Швидкість обертання (розрахунково)	3,0	3,1
Мультиплікатор	2,3	2,3
Готівка в касах банків в інвалюті	2 204,6	2 204,4

Фото «Деловой столица»

Демонстранти біля стін Нацбанку у вирішальні дні помаранчевої революції в грудні 2004-го.

Фото Миколи Лазаренка

Головною моєю опорою у Правлінні НБУ був Олександр Шлапак, мудрість та зваженість котрого втримували мене від дуже радикальних рішень.

Фото «Деловой столицей»

Фото «Деловой столицей»

Фото «Деловой столицей»

Подібних спекулятивних цін на готівкову валюту населення України не бачило з кінця 2004 року. А тоді ми жертвували резервами, щоб утримати офіційний курс на позначці 5,25. Вулиці Києва вересень-листопад 2004-го.

Фото «Деловой столицей»

Частина киян при температурі, що доходила до позначки -10 відстоювала своє право вибору, а друга частина штурмувала банки, намагаючись повернути свої вклади. Якби ми зволікали з ухваленням 576 постанови ще пару днів, міг статися реальний обвал.

Фото Олександра Каушняка

Фото Олександра Каушняка

Політику, що проводилася в ті часи, не підтримував ані помаранчевий ані біло-блакитний табір. І тим і іншим тоді було вигідно посилення кризи. А моєю відповідальністю як в.о. голови НБУ було втримати ситуацію.

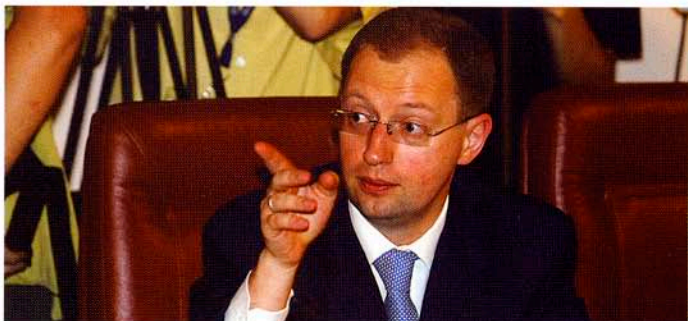

Фото Андрія Мосієнко

Більше десяти прес-конференцій мені довелося дати в грудні, виправдовуючи наші жорсткі дії. І повірте, ані журналісти, ані політики не жаліли мене, ставлячи свої питання.

Фото з архіву автора

Я завжди буду вдячний Сергію Тігіпку за те, що він запросив мене в команду Нацбанку. І хоча валютну кризу, що почалася, я вже гасив у ролі в.о. голови НБУ, Сергій Леонідович завжди поводив себе коректно і незримо підтримував нас з Олександром Шлапаком.

Сьогодні неможливо відтворити ту атмосферу, в якій працював Нацбанк, оточений десятками тисяч людей вдень і вночі. Ми насилу потрапляли вранці на роботу. Вночі демонстранти палили багаття.

Всі фото — Наталія Кравчук

Нескінченні інтерв'ю... Увесь листопад та грудень. Одні й ті самі журналісти ставили все гостріші запитання. Інколи, було дуже важко випромінювати ту енергію впевненості та спокою, якої в мене насправді не було. Можливо, ці два місяці роботи з пресою, яку ми виконали разом із Світланою Войцехівською, були однією з найкращих PR-кампаній в історії України.

Коли Володимир Семенович Стельмах (зліва) повернувся після помаранчевої революції в крісло голови НБУ, я був впевнений, що він як професіонал точно оцінить нашу антикризову роботу. Але я виявився ідеалістом.

Всі фото Віталія Розваловського

Верховна Рада, урядова ложа (зліва направо: А.Яценюк, В.Стельмах, Л.Грах). Січень 2005 року. Затвердження Володимира Стельмаха парламентом на посаді голови НБУ. Я супроводжую його у якості першого заступника. Через тиждень мене попросять піти.

У день мого звільнення на конференції з грузинськими банкірами в НБУ.

Фото прес-служби НБУ

Ця книга присвячена директору емісійно-кредитного департаменту НБУ Наталії Семенівні Гребеник (на знімку зліва), чия роль у подіях, які описуються, неможливо переоцінити. Фото зі святкування ювілею Нацбанку в 2005 році.

Фото з архіву автора

Фото з архіву автора

Ще одна точка опори фінансової системи – директор валютного департаменту НБУ Сергій Яременко (на знімку зліва). Через рік він змушений буде піти, виражаючи свою незгоду з політикою ревальвації гривні, що підірвала український експорт у 2005 році. Фото зі святкування ювілею Нацбанку в палаці «Україна».

У серпні 2006-го Президент України Віктор Ющенко удостоїв мене честі, запросивши працювати в його команді. Рік, що я обіймав посаду першого заступника Голови Секретаріату Президента, був одним із найскладніших та найцікавіших у моєму житті.

Нарада з УСПП. У президії зліва направо: Перший віце-прем'єр міністр М.Азаров, Президент України В.Ющенко та заступник голови Секретаріату А.Яценюк. Київ, 2007.

Верховна Рада, грудень 2007

Фото Віталія Розвадовського

З А.О.Гальчинським, економічним радником Президента (у центрі) і В.Буковинським, протягом багатьох років першим заступником міністра фінансів.

Фото із архіву автора

З Президентом Казахстану Нурсултаном Назарбаєвим (перший праворуч). Астана. 2007.

Фото із архіву автора

З міністром закордонних справ Росії Сергієм Лавровим. (праворуч). Москва. 2007

З Генеральним комісаром ЄС Х. Соланою на саміті Україна-ЄС на посаді міністра закордонних справ. Київ, вересень 2007 рік.

Зустріч міністра закордонних справ України А.Яценюка з Держсекретарем США Кондолізою Райс. Вашингтон, 1 травня 2007 року.

Зустріч міністра закордонних справ України А.Яценюка з президентом Туркменістану Гурбунгулі Берді Мухаммедовим. Ашхабад, червень 2007 року.

На Ялтинському саміті «YES» з экс-президентом Польщі В.Кваснєвським. Червень 2007-го.

Всі фото із архіву автора

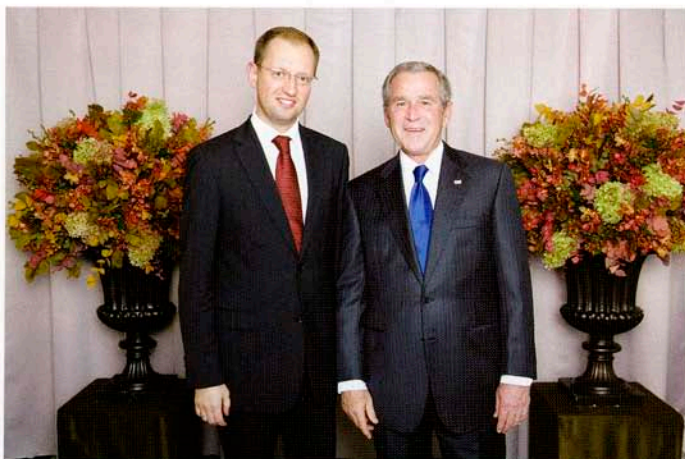
Фото із архіву автора

Міністр закордонних справ України А.Яценюк у складі делегації України на 15-ому ювілейному саміті глав держав та урядів Організації Чорноморської економічної співпраці. Стамбул, червень 2007 року.

Фото УНІАН

На саміті глав держав СНД з президентом РФ Володимиром Путіним. 5 жовтня 2007 року.

З президентом США Джорджем Бушем. Нью-Йорк. Вересень 2007

Всі фото із архіву автора

На Ялтинському саміті «YES» з экс-президентом США Білом Клінтоном.
Червень 2007-го.

На одній з шахт Донецька. 20 вересня 2007 року.

Разом з безумовним авторитетом — сьогодні вже колишнім головою Федеральної резервної системи США Аланом Грінспеном. 2002 рік

Всі фото із архіву автора

Всі фото із архіву автора

Влітку 2007 року я отримав неймовірне задоволення, спілкуючись з молодими виборцями під час своєї короткої передвиборної поїздки. Я завжди чесно відповідав на їхні запитання, не боячись критикувати також самого себе. Мене завжди приваблювала відкритість та безстрашність нового покоління українців, які виростили вже після комсомолу, в часи незалежності. На зустрічі зі студентами Таврійського університету. Серпень 2007.

Арсеній Яценюк

**Банківська таємниця часів Помаранчевої
революції**

(на українській мові)

Відповідальний за випуск: Коваленко В.П.

ДП «Поліграфічний комбінат «Україна».
Україна, 04119, Київ, вул. Дегтярівська, 38/4,
тел. 8 (044) 483-9890.

Підписано до друку 14.05.2008 р.
Формат 84x108/32. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум. типогр. арк. 9.
Обл.-видавн. арк. 27.
Наклад 1000 прим. Зам № 2-24.

Віддруковано ТОВ «НВП Поліграфсервіс».
Посвідчення про внесення суб'єкта видавничої справи до
державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК за № 1777 від 05.05.2004р.
09161, Білоцерківський район, м. Узин, вул. Фрунзе, 65,
тел. 8 (04463) 6-95-97.

Арсеній Яценюк

... «Я добре пам'ятаю обличчя банкірів, котрі зібралися у моєму кабінеті в кінці листопаду. Усі без винятку були налаштовані песимістично. Люди, котрі робили бізнес у неспокійні 1990-ті, в листопаді 2004 року чекали повного краху системи. Відрізнялися лише прогнози стосовно дати кінця... Спочатку я диктував гостям пропозиції Нацбанку, але зворотної реакції майже не було. Банкіри були розгублені. В повітрі відчувався запах війни»...

Банківська таємниця часів Помаранчевої революції

